Rainbow WORKBOOKS

TSHIVENḐA HOME LANGUAGE
GRADE 5 – BOOK 1
TERMS 1 & 2
ISBN 978-1-920458-69-0

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
10th Edition

ISBN 978-1-920458-69-0

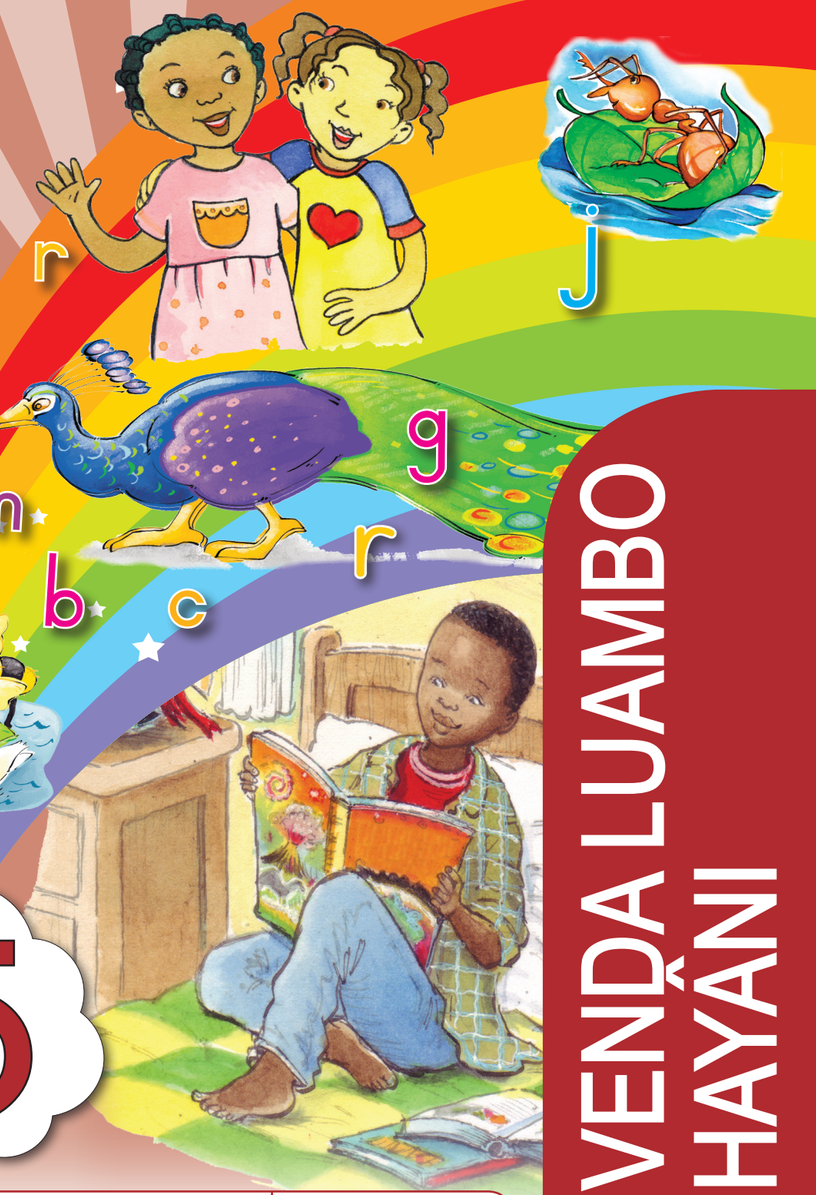

a b c d e
f g h i j
k l m n o p
q r s t u
v w x y z

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 5 Bugu I

ISBN 978-1-920458-69-0

Yo vusuludzwa, i tevhedza CAPS

Gireidi ya 5

Dzina:

Kiḽasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu I
Themo I & 2

Gr5 TSH HL B1_Cover.indd 1
2015/06/03 4:11:29

Vho Angie Mutshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphanḓa ha Minisiṱa wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Enver Surty.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dzi vhumba tshipiḓa tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshiṅwe tsha zwithu zwa nṱhesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzoṱhe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha ḓo vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhuḽamu yoṱhe. Ro lingedza nga nḓila dzoṱhe u sumbedza vhagudisi kha nyito iṅwe na iṅwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo ḽoṱhe ḽa uri vhagudi vha ḓo ḓiphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha ḓo vha na mukovhe kha dakalo iḽi.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

VHUḒIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

Ndingano

Farani muṅwe na muṅwe nga u linganana na u fana.
Ni songo ṱalula.

Tshirunzi tsha muthu

Ṱhonifhani muthu muṅwe na muṅwe.
Ni vhe na vhuhwavho na u vhavhalela.

Vhutshilo

Hulisani na u ṱhonifha vhabebi vhaṋu. Funanani na u fulufhedzea muṱani wa haṋu. Vhutshilo hoṱhe ndi mpho. Vhu ṱhonifheni.

Hayani

Thusani kha mishumo ya hayani.

Pfunzo

Dzhenani tshikolo, ni gude ni shumese. Tevhedzani milayo ya tshikolo.

U shuma

Vhana vha songo kombetshedzwa u ṱoḓa mishumo.

Mbofholowo na tsireledzo

Ni songo vhaisa, u shengedza kana u shushedza vhaṅwe, nahone ni songo tenda vhaṅwe vha tshi zwi ita. Tandululani phambano nga mulalo.

Ndaka

Ṱhonifhani ndaka ya vhaṅwe vhathu.
Ni songo tshinyadza ndaka nahone ni songo tswa.

Vhurereli, lutendo na mihumbulo

Ṱhonifhani lutendo na mihumbulo ya vhaṅwe vhathu.

Tsireledzo

Vhavhalelani ḽifhasi. Ni songo tambisa maḓi na muḓagasi. Tsireledzani zwipuka na zwimela. Kunakisani miḓi ya haṋu na zwitshavha zwa haṋu.

Vhudzulapo

Ivhani mudzulapo wa Afrika Tshipembe wa vhukuma na u fulufhedzea. Tevhedzani milayo, ni vhe na vhuṱanzi uri na vhaṅwe vha ita ngauralo.

Mbofholowo ya u amba

Ni songo ṱuṱuwedza mazwifhi na vengo. Ivhanani na vhuṱanzi uri vhaṅwe vhathu vha songo nyadziwa kana u vhaiswa.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-920458-69-0

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

This book may not be sold.

GR3 TSHH HL B1_Cover.indd 2 2019/06/03 4:14:37

Gireidi ya 5

Rainbow WORKBOOKS

Lumbo lwa hayani

NGA TSHIVENḒA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḒA

Bugu ya 1

TSUMBANḐILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiṅwe zwiko zwi re hone. Kha vha ṱole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ṱanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buḓa na kharikhuḽamu. Ri na fulufhelo ḽa uri vha ḓo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḓo ṱangana na migaganyo ya zwine zwa ḓo funzwa kha sekele iṅwe na iṅwe ya vhege idzi mbili kha masiaṱari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili yo vhekanywa uri i katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha ri ambe

1 U thetshelesa na U amba (Oraḽa) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ṋewa zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u ita nḓowenḓowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U ṱalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i ṱoḓa uri vhagudi vha vhale na u ṱalela zwibveledzwa zwa maṅwalwa magede na tshaka dza maṅwalwa nngede kha sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṱori zwipfufhi), foḽokuḽoo (ngano), nganetshelomuṋe, maṅwalo, imeiḽi, zwiṅwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḓa, atikili dza magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, maṅwalwa a u ṱuṱuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzanḓila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i ṱoḓa uri vhagudi vha vhale maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḽu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṱara, nḓivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḓo wana hu na zwibveledzwa zwa maṅwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala.

Kha ri ṅwale

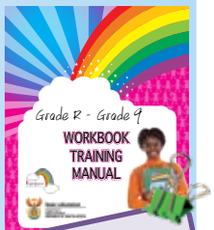
3 U ṅwala na U ṋekedza – awara 4 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i ṱoḓa vhagudi vha tshi ita nḓowenḓowe dza u ṅwala tshifhinga tshoṱhe dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzudzanyo dzi no ḓo ḓuḓumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

Kha ri ṅwale

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i vha ṋea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na nḓowedzo nngede dza sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela u dzhiela nzhele dza u ṱalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ṱoḓa tsivhudzo iṅwe kha vha ṱole Workbook Training Manual.

LUAMBO

Zwi ori

Thero ya 1: U anetshela ngano

Zwi ori
Themo ya 1: Vhege dza 1 – 2

1 Pele – bola ya milenzhe i a mu ṱanganya ṱhoho 2
U vhala mańwalwa a no amba nga Pele
U fhindula mbudziso dze dza ḓisendeka nga mańwalwa aya.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

2 Zwinzhi nga Pele 4
U rera nga mbudziso zwigwadani.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mvumbo, fhethu na muhumbulo muhulwane wa tshiṱori.
U pulana manweledzo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ńwala manweledzo.

3 Portia u sedzulusa tshiṱori tsha bola ya milenzhe 6
U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso.
U topola muńwali, dzina ḽa bugu na zwi re ngomu ha tsenguluso.
U bula zwiitisi zwauri ndi nga mini vhana vha tshi nga ḓiphiṋa nga tshiṱori itshi.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsha zwino.

4 U ńwala tsenguluso 8
U dubekanya mafhungo.
U shumisa lubuvhi kha u pulana tsenguluso.
U ńwala tsenguluso nga fhasi ha ṱhohwana dze dza ṋewa.
U ola tshifanyiso tshi no khou sumbedza uri bugu i amba nga mini.

5 U shandula kuhumbulele 10
Therisano nga tshifanyiso.
U vhala tshiṱori tshi no amba nga mutukana we a guda u ḓiphiṋa nga mitambo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshiṱori.
U ńwala phara.
U ṋea tshiṱori ṱhoho.
U topola madzina vhukuma na madzinazwao.

6 Huńwe u ńwala hafhu 12
U shumisa puloto ye ya ṋewa kha u pulana tshiṱori.
U ṋea tshiṱori ṱhoho.
U ńwala marangaphanḓa a tshiṱori.
U ṱalutshedza fhethuvhupo hu re tshiṱorini.
U topola vhaanewa vha re tshiṱorini.
U topola puloto ya tshiṱori.
U swikisa tshiṱori maṱhakheni.
U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.
U shumisa mitshila kha u vhumba maipfi maswa.
U ńwalula mafhungo hu tshi shumiswa dzikhoma nga nḓila yone.

7 Metshe wa u khunyeledza wa Pele 14
U vhiga tshipitshi tshi re na ṱhoho i no ri: 'Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.'
U asesa tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhala phara i no amba nga metshe wa u khunyeledza wa Pele.
U fhindula mbudziso dzi no kwama phara.
U topola pfanywa mafhungoni.

8 Zwi a ṱangana 16
U ńwala ḽitambwa ḽi no amba nga Pele.
U ṱanela kiḽasi ḽitambwa.
U ńwala tsengluso ya ḽitambwa hu tshi topolwa uri ḽitambwa ḽi amba nga mini, vhabvumbedzwa ndi vhonnyi, lushaka lwa luambo lwe lwa shumiswa, ndi nga mini ḽitambwa ḽi tshi tea u ṱalelwa kana ḽi songo tea.
U shumisa zwiga zwa u awela, maḽeḓeredanzi, khoma, zwigambudziso na zwiḓevhe pharani ye ya ṋewa.
U ita mutevhe a tshi shumisa tshifhinga tsha zwino tsha a.
U ńwala mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho.

Mańwalwa a mafhungomatsivhudzi
Themo ya 1: Vhege dza 3 – 4

9 Muvhuḓa wa tshipentshela 18
U topola phambano dza zwifanyiso zwivhili.
U vhala mańwalwa a no amba nga Ṱhulo dza Milamboni
U fhindula mbudziso dzi no kwama mańwalwa aya.

10 Mańwe hafhu nga ṱhulo dza milamboni 20
U topola fhungoṱhoho na fhungoḽitikedzi.
U fhedzisa mepe wa buvhi u no kwama Ṱhulo dza Milamboni.
Ṱhulo dza Milamboni

11 Nomboro dzi anetshela mafhungo a sa takadzi 22
U vhala girafu i no amba nga ṱhulo dza milamboni.
U pfesesa na u ńwala nga girafu i no amba nga ṱhulo dza milamboni
U topola zwine maipfi a amba.
U ṱalukanya pfanywa.
U ńwala maipfi kha dikishinari.
U ṱuma maipfi hu tshi shumiswa maṱanganyi nahone, fhedzi, ngauri, arali, zwino na musi

12 Zwińwe hafhu nga ṱhulo dza milamboni 24
U ńwala mafhungo a tshi tevhekana nga ngona hu u itela u ita phara i no pfala.
U topola fhungoṱhoho ḽa phara.
U shumisa zwiṱanganyi kha u ṱuma mafhungo:
tsha u thoma, tshi no tovhela, tsha u fhedzisela, nga murahu, zwenezwoha.
U ńwala phara i no pfala nahone yo dzudzanywa nga ngona.

13 Zwińwe hafhu nga mivhuḓa 26
U vhala mańwalwa a no amba nga mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka
U fhindula mbudziso dzi no kwama mańwalwa aya.
U ńwala ṱhohwana ya mańwalwa.
U thabuḽeitha phambano dzi re vhukati ha mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka.
U topola mbumo.
U shumisa inifinitivi.

14 Kha ri lavhelese mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka 28
U ńwala phara a tshi bula uri muvhuḓaḓaka u lela vhana vhawo nga nḓila ifhio.
U lulamisa mafhungo a tshi shumisa maipfanisi a re kha vhuthihi na vhunzhi.
U topola maitimapfukeli na inifinithivi mafhungoni.
U ńwala mańweledzo a mańwala a no khou amba nga Tshaka dzo fhambanaho dza Mivhuḓa.

15 Ri ṱala figara dza muambo 30
U vhala mańwalwa a no amba nga tshikokovhi tsha khumbulelwa.
U topola maambele kha mańwalwa.
U livhanya maidioma na zwine a amba.
U topola maiidioma mafhungoni.
U ṱalukanya maedzavhathu.
U livhanya maipfi a luambo lwa musanda na zwine a amba.

16 U sedza kuńwalele hafhu 32
U ṋekana mihumbulo ya maanea a tshipuka.
U pulana maanea a tshipuka hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ńwala maanea a no bula uri tshipuka tshi na tshivhumbeoḓe, saizi yatsho, tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u ṱhoṱhela naa.

TSH HL Gr5 B1 TH1.indd 1 2019/10/21 09:46:04

1

Pele – bola ya milenzhe i a mu ṱanganya ṱhoho

Kha ri ambe Ambani nga tshifanyiso itshi.

Bola ya milenzhe ndi muṅwe wa mitambo yo ḓoweleswaho ḽifhasini. Ni a u funa? Ndi nnyi mutambi wa bola ya milenzhe ane na mu funesa? Ndi ngani ni tshi mu funesa? Ni guda mini khae?
Ndi ngani?

Kha ri vhale "Musi ndi tshi pfa luimbo lwa lushaka lwa *Brazil*, ndi pfa u nga ndi khou lora. Ndi a lingedza uri muhumbulo wanga u tou fombe kha uri ndi ḓo tamba hani fhedzi ndi dzulela u humbula uri: Zwi konadzea hani uri ndi vhe fhano, kha thimu ya *Brazil, Sweden*, hune nda ḓo bva ndi tshi tambela shango ḽashu hu si kale? Kha u kundwe u muloro!"

Uyu ndi Pele e na miṅwaha ya 17, u khou tamba mutambo wawe wa u thoma wa makhaulatshele wa Tshiphuga tsha Bola tsha Ḽifhasi. Ndi nnyi uyu mutukana? O swikisa hani **muṱaṱisanoni** wa Tshiphuga tsha Bola tsha Ḽifhasi? U ḓipfa hani nga bola ya milenzhe, mutambo we wa mu ita muḓivhalea?

Pele u bva kuḓoroboni kuṱuku kwa ngei *Brazil*. Muṱa wa hawe wo vha u na vhushai vhuhulu. Pele ndi mutukana we a vha a tshi tamba bola ya milenzhe nṱhani ha u vha e tshikoloni. O vha na mashudu nge khotsi awe na vhone vho vha vhe mutambi wa bola. Vho mu funza uri u daha na u nwa a zwo ngo luga.

Pele uri, "Vhathu vha *Brazil* vha a ṱangana ṱhoho nga bola ya milenzhe. Vha thoma u raha bola zwenezwi vha tshi tou kona u ima. U tshimbila hu ḓa nga murahu."

O thoma kiḽabu yawe ya bola ya milenzhe, *The Shoeless Ones*, e na miṅwaha ya 10. O vha a tshi kona nga maanḓa. E na miṅwaha ya 14 o tambela kiḽabu ya atiletiki ya henefho ha hawe.

Nga hetshi tshifhinga o vha a sa khou shuma zwavhuḓi tshikoloni. O vha o **sedzesa** zwa u tamba bola. O feila ṅwaha muthihi. A litsha tshikolo e na miṅwaha ya 14 a thoma u shuma ḽimagani ḽa zwienda. Musi o no aluwa a pfa mbilu yawe i tshi vhavha nge a shavha tshikolo. A vhuyelela tshikoloni a ya na yunivesithi o no mala o no ḓi vha na ṅwana.

Musi e na miṅwaha ya 15, o ya u tamba bola ya milenzhe kha thimu i ḓivheaho ya *Santos*.

Nga murahu ha miṅwaha mivhili a tambela *Brazil* kha muṱaṱisano wa Tshiphuga tsha Ḽifhasi wa 1958 ngei *Sweden*. A kora zwikoro zwa fumi kha **mutambo wa vhugweṇa**, *Brazil* ya wina. Nga murahu ha izwo o tamba kha mitambo minzhi a kora zwikoro zwi no fhira 1300.

Ndi ngani Pele o vha **a tshi kona**? Hu na zwiitisi zwinzhi. Tsha u thoma, o vha a tshi funa bola ya milenzhe. Tsha vhuvhili , o vha o thanya kha kutambele kwawe kwa mutambo uyu. Tsha u fhedzisela, o vha a sa tambeli ene muṇe fhedzi, a tshi tambela thimu.

Pele o vha a si mutambimakone wa bola fhedzi, o vha a tshi shumesa na kha zwa pfanelo dza vhatambi vha bola. O vha ene we a kombetshedza uri musi vha tshi lwala kana vho huvhala vha badeleliwe.

TSH HL Gr5 B1 TH1.indd 2 2019/10/21 09:16:05

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Pele o ḓipfa hani musi a tshi tamba mutambo wa u thoma o imela shango ḽa hawe?

Pele o vha a tshi tenda kha u ita uri muvhili wawe u dzule wo takala. Ni zwi ḓivha hani?

Pele o vhuelela tshikoloni o no mala. Ni vhona u nga zwo mu lelutshela kana u mu konḓela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Ndi ngani ni tshi vhona u nga Pele o vha e mutambimakone wa bola?

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?

Ni vhona u nga Pele o vha a tshi ḓihudza nga u tambela *Brazil*?

Vhana kanzhi vha a kokovha vha sa athu tshimbila. Pele uri vhana vha ita mini *Brazil*?

Ho vhudziswa mbudziso tharu kha phara ya vhuvhili ya tshiṱori. Dzi ṅwaleni.

Ni ṅwale na phindulo dza mbudziso idzo tharu.

Mbudziso 1	
Phindulo	
Mbudziso 2	
Phindulo	
Mbudziso 3	
Phindulo	

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi na zwine a amba. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe kha tsha monde u tshi ya kha zwine ḽa amba zwi re kha tsha u ḽa.

wina	u kona
muṱaṱisanoni	u takalela
u vha na dzangalelo	makhaulatshele
vhugweṋa	u kunda
u bvela phanḓa	u ṱaṱisana mitamboni

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 3 2019/10/21 09:46:07

2

Zwinzhi nga Pele

Kha ri ṅwale

Thomani nga u rera nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Ni kone u ṅwala phindulo dzadzo.

Muanewa muhulwane tshiṱorini itshi ndi nnyi?

Ndi nga mini ni tshi vhona e ene muanewa muhulwane?

Nga maipfi aṋu, ṅwalani uri tshiṱori itshi tshi khou bvelela ngafhi.

Shumisani maipfi aṋu musi ni tshi ṅwala zwine na vhona u nga ndi wone muhumbulo muhulwane wa tshiṱori itshi.

Kha ri ṅwale

Ni khou ya u ṅwala manweledzo a tshiṱori tshi no amba nga Pele. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulana manweledzo aṋu. Ṅwalani muhumbulo muhulwane kana fhungoṱhoho kha tshibuḽoko tshiṅwe na tshiṅwe. Shumisani mihumbulo iyi na maṅwe mafhungomatsivhudzi a no bva kha siṱari ḽo fhiraho kha u sika mihumbulo yaṋu mihulwane.

mutambo we a vha a tshi u funesa

muṱa wa hawe

he Pele a vha a tshi dzula hone

kiḽabu ye a i thoma

zwiitisi zwa u bvela phanḓa hawe

u dzhena tshikolo hawe

mitambo ya Oḽimpiki

thimu ye a tambela yone u thoma

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 4 2019/10/21 09:16:08

Ḓuvha:

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Kha ri ṅwale

Rerani nga manweledzo aṋu ni na vha tshigwada tshaṋu. Zwino ṅwalani manweledzo aṋu.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 5 2019/10/21 09:46:10

3

Portia u sedzulusa tshiṱori tsha bola ya milenzhe

Kha ri vhale Vhalani tsenguluso iyi ya bugu ya tshiṱori yo ṅwalwaho nga muzwala wa Pele, *Sam*.

Sam wa Bola ya Milenzhe

Nga Portia Nchabeleng

Mathomoni a tshiṱori *Sam* u ya u ṱangana na muzwala wawe Pele a no khou tou bva u swika a tshi bva *Brazil*. Tshikoloni Pele ha ṱalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi. U dovha hafhu a si pfane nga maanḓa na u dzhena tshikolo. U funesa mutambo muthihi fhedzi. Bola ya milenzhe! Pele u gudisa khonani dzawe dza gireidi ya vhuṋa u tamba bola ya milenzhe. Vhalani bugu iyi ni vhone arali vha tshi nga kunda vha gireidi ya vhuṱanu.

Ndi takalela bugu iyi ngauri ndi pfana na bola ya milenzhe. Zwifanyiso zwo olwa zwavhuḓi nahone zwi na mivhalavhala. Vhatambi vha nga vha khou tamba bola ya milenzhe zwavhukuma. Ndi takadzwa nga kuṅwalele kwa muṅwali ngauri u ita uri bola i tshile.

Ndi vhona u nga vhafuni vha bola vha tea u vhala bugu iyi sa izwi ndi tshi vhona u nga yo ṅwalwa zwavhuḓi nahone tshiṱori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ṅwale Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho dzi no kwama tsenguluso ya bugu.

Dzina ḽa bugu ndi ḽifhio?

Ndi nnyi o ṅwalaho tsenguluso ya bugu?

Bugu i amba nga mini?

Ndi ngani Portia a tshi takalela itshi tshiṱori?

U vhona u nga vhaṅwe vhana vha ḓo i takalela? Ndi ngani ni tshi ralo?

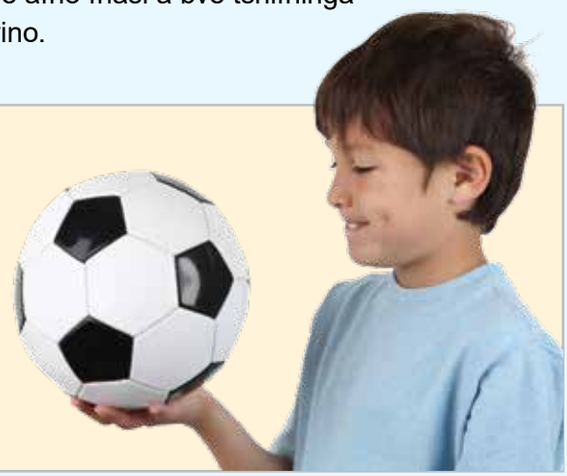
TSH HL Gr3 B1 THI.indd 6 2019/10/21 09:16:11

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Shandulani mafhungo a re afho fhasi a bve tshifhinga tsho fhelaho a ḓe kha zwino.

Tsumbo

Pele o dzula kuḓoroboni kuṱuku kwa Brazil.

Pele u dzula kuḓoroboni kuṱuku kwa Brazil.

Ndi nga mini Pele o bvela phanḓa?

O thoma kilabu yawe ya bola ya milenzhe.

O litsha tshikolo nga nṱhani ha bola ya milenzhe.

O thusa vhatambi vhanzhi vha bola ya milenzhe.

Pele o vha e mutambimakone wa bola.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

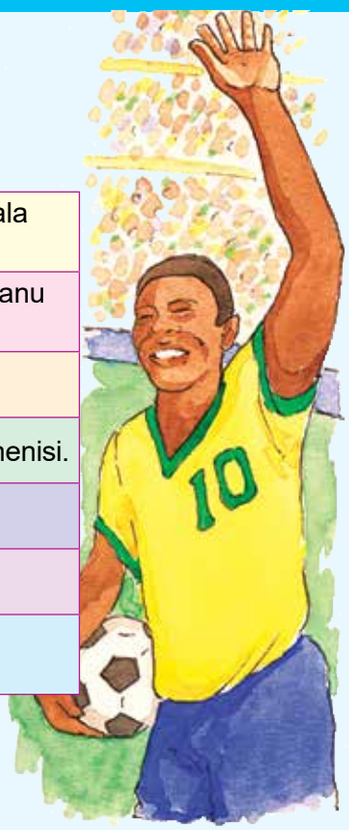
TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 7 2019/10/21 09:46:14

4 U ṅwala tsenguluso

Kha ri ṅwale

Mafhungo aya ha tevhekani nga ngona.
A vheeni nga ngona yone ni a nombore.

	Ndi vhona u nga vhana vha no takalela bola ya milenzhe vha tea u vhala bugu iyi.
	Vhalani bugu iyi ni wane uri vhagudi vha nga kunda vha gireidi ya vhuṱanu naa.
	U takalela mutambo muthihi fhedzi: bola ya milenzhe!
	Tshikoloni Pele ha ṱalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi.
	Heyi bugu ndi a i takalela ngauri ndi funesa bola ya milenzhe.
	Ndi takadzwa nga kuṅwalele kwa muṅwali ngauri u ita uri bola i tshile.
	Ndi vhona u nga yo ṅwalwa zwavhuḓi nahone tshiṱori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ṅwale

Ni khou ya u ṅwala tsenguluso ya tshiṱori tsha Pele. Tsha u thoma, pulanani tsenguluso yaṋu. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela tsenguluso yaṋu.

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 8 2019/10/21 09:16:20

Ḓuvha:

M A I P F I M
A
S
W
A

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani tsenguluso yaṋu.

Ṅwalani mafhungo maṋa nga fhasi ha ṱhoho iṅwe na iṅwe.

Tshiṱori tshi amba nga

Pele ndi tsumbo yavhuḓi kha vhaswa ngauri

Ndo takadzwa/a tho ngo takadzwa nga tshiṱori itshi ngauri

Ni vhale/ni songo vhala tshiṱori itshi ngauri

U ḓiphiṋa

Zwino olani tshifanyiso tshi no sumbedza uri tshiṱori itshi tshi amba nga mini. Ṋeani tshifanyiso tshaṋu ṱhoho.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHITL Gr5 B1 THI.indd 9 2019/10/21 09:46:21

5

U shandula kuhumbulele

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi ni kha tshigwada tsha vhoiwe.

Ni vhona u nga mutukana u takalela zwifhio?
Ni vhona u nga u a pfana na u tamba mitambo?
Ni zwi ḓivha hani?
Arali no vha ni khonani yawe, no vha ni tshi nga mu kombetshedza uri a ite mini? Ṱalutshedzani khonani dzaṋu dzi re tshigwadani tshaṋu.

Kha ri vhale

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si uri ndi vhona i sa takadzi lini, tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfesesi. U vhonala u mutambo wa vhuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha mambule muhuluhulu. Kha minete ya fuṱhanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, nṋe ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i fhedza!

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanela bola yo ṅwalwaho dzina ḽa Pele musi wa u fhululedza ḓuvha ḽanga ḽa mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi maṱo. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ḽa u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri:
Ḓuvha ḽa mabebo ḽavhuḓi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia iḽa bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea nṱha ha desike yanga ya u vhalela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Ḽiṅwe ḓuvha, khonani yanga muswa a ḓa u dala. "Naa inwi a ni vhuyi na bvavho na ya u tamba?" ndi ene a tshi vhudzisa. "Hai!" nda mu fhindula nga u ṱavhanya. A dzungudza ṱhoho a mbo lavhelesa iḽa bola i re nṱha ha ṱafula. "Ndi ya nnyi?" ndi ene a tshi vhudzisa a songo takala zwone."Ndi yanga," ndi tshi mu fhindula. A mbo i hovhelela. A putulula ḽiḽa bammbiri a thoma u bammbisa bola a tshi mona na kamara. "Iḓani ri ṱuwe. Ri ḓo vha ri tshi khou tamba nnḓa ngayo!" Nda tenda nga ṱhoho. Ngauri yo vha i bola yanga, nda mbo ḓi mu tevhela! Nda sia iḽa bugu nṱha ha mmbete.

Ndo vha ndi sa ḓivhi uri ndi fanela u ita mini ndo sokou phongoo vhukati ha mudavhi. Nda sokou ima ndo lavhelesa iyi khonani yanga ntswa a tshi khou tamba bola o ḓitakalela. A rahela bola kha nṋe. Nda si ḓivhe uri ndi ite mini. Nda i doba nda gidima ndo i fara. "I raheleni ngeno, mani!" ndi ene a tshi vhidzelela e ngei kule. Nda mbo ḓi vhea iḽa bola fhasi milenzheni nda i bvuvhula u ya nga hune nda nga kona. Ndo vha ndi songo i raha zwavhuḓi, lwe ya mbo ḓi khona ya ya ya rwa muṅwe musidzana we a vha o ima phanḓa hanga. Nda pfa ndo shona! Zwo thusa uri a yo ngo mu huvhadza!

Hu si kale, vhaṅwe vhana vha ḓa u tamba na riṋe. Ra mbo ḓi ita thimu mbili. Nga hetsho tshifhinga nṋe milayo ya bola ya milenzhe ndo vha ndi sa i ḓivhi, fhedzi nda guda nge nda edzisela vhaṅwe na u sokou vha ndi tshi khou gidima nayo ndi sa ḓivhi uri ndi khou ita mini. A tho ngo kora, fhedzi zwi si vhe na mushumo hezwo.

Nda pfa ndo mangala ngauri ndo fhedza ndo ḓiphiṋa nga zwe zwa bvelela – naho ndo vha ndo ṋukala nga biko na u khakhaṱhela matope. Nga murahu, nda enda ndi tshi ḓirivhula bola na nḓila yoṱhe ndi tshi humela hayani. Musi mme anga vha tshi tou mmbona, vha fhelelwa nga mare. Fhedzi vha ṅwethuwa vha ri, "Zwienda kha zwi sale nnḓa, mukalaha. A thi ṱoḓi thophe nḓuni yanga!" Ndo dzhena nḓuni nga u tou ṱhobila u vhuya u swika bafurumu.

U bva ḽenelo ḓuvha, u tamba bola ya milenzhe ḽo vha dzanga ḽanga, tshiṅwe tshifhinga ndi tshi i raha na kamarani yanga!

TSH HL Gr5 B1 TH1.indd 10 2019/10/21 09:16:22

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale Fhindulani mbudziso idzi.

Ni vhona u nga ndi nga mini Xolisa o kula khotsi awe nungo?

O vha a tshi ḓifhelwa nga u tamba mitambo? Ambani uri ngani.

O vha a tshi pfana na u ita mini?

Ṅwalani phara nga maipfi aṋu ni tshi amba uri ho bvelela mini musi we khonani yawe a mu dalela.

Mme awe vho ḓipfa hani musi a tshi vhuya hayani na milenzhe yo khakhaṯhela matope?

Ṋeani tshiṯori itshi ṯhoho.

Kha ri ṅwale Vhalani phara iyi ye ya ṱumbulwa tshiṱorini. Talelani nga fhasi madzinazwao oṯhe a re hone nga muvhala mutswuku ni tangeledze madzina vhukuma nga muvhala wa lutombo.

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si ngauri ndi vhona i sa takadzi, tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfesesi. U vhonala u mutambo wa vhuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha mambule khulukhulu. Kha minete ya fuṱhanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, nṋe ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanela bola yo ṅwalwaho dzina ḽa Pele musi wa u fhululedza ḓuvha ḽanga ḽa mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi maṱo. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ḽa u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri: Ḓuvha ḽa mabebo ḽavhuḓi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia iḽa bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea nṯha ha desike yanga ya u vhalela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 11 2019/10/21 09:46:23

6

Ḓuṅwe u ṅwala hafhu

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetomveto
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetomveto yaṋu
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Kha ri ṅwale

Shumani ni kha zwigwada.

Shumisani puloto kha u pulana tshiṱori tshaṋu.
Hu na musidzana kana mutukuna ane a bva vhashaini; muthu uyu ndi mugidimimakone; u swika hune a wina mbambe ya mashango a ḽifhasi nahone u vho fhedza o pfuma na u ḓivhea.

Puloto ndi mudzedze wa zwine zwa bvelela tshiṱorini.

Ṋeani tshiṱori itshi ṱhoho.

Ṅwalani marangaphanḓa a no takadza mathomoni.

Fhethuvhupo ndi hufhio? Tshiṱori tshi bvelela ngafhi nahone lini?

vhaanewa kha tshiṱori itshi ndi vhonnyi?

Tshiṱori tshi fhela nga ndila ḓe?

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 12 2019/10/21 09:16:24

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Thangi dzo ḓowelwaho khedzi na ṱhalutshedzo dzadzo.

THANGI

Ri ṱuma thangi kha mudzi wa ipfi kana kha tsinde ḽa ipfi ri tshi vhumba ipfi ḽiswa.

ku-	tshiṱuku
ka-	tshivhalo
ḽi-	tshihuluhulu

ḓi-	nyito i tea kha muṋe wayo
ra-	mudzia/muṋe wa (wa tshinnani)
nya-	mudzia/muṋe wa/mme a (wa tshifumakadzini)

Zwino ṅwalani thangi yone tsini na mudzi kana tsinde ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa ipfi.

tukana	mutukana muṱuku
nnḓu	nnḓu khulukhulu
fhisa	u ita nyito ya u fhisa kha ene muṋe
mulayo	muthu a no shuma na milayo
luvhani	mme a Luvhani
raru	u ita zwithu luraru

MITSHILA

Ri ṱuma mitshila magumoni a mudzi wa ipfi kana kha tsinde ḽa ipfi ri tshi vhumba ipfi ḽiswa.

Kha ri ṅwale

Mitshila yo ḓowelwaho kheyi.

-fulu -lume -ela -ana -kadzi

Shumisani muṅwe na muṅwe wa mitshila i re afho nṱha u vhumba maipfi ane a vha na ṱhalutshedzo dzi tevhelaho:

ndi khaladzi a mme anga _____

ndo itela muṅwe muthu nyito ya u ṅwala _____

ndi mbudzi ṱhukhu _____ ndi nḓou ya nduna _____

Khoma dzi shuma kha u fhandekanya zwithu zwi re kha mutevhe, nga nnḓa ha musi ipfi ḽi no tevhela ḽi “na”.

Kha ri ṅwale

Ṅwalululani mafhungo.
Dzhenisani khoma fhethu ho teaho.

Nṋe na khotsi anga ri pfana na u ya u rea khovhe u bambela na u gonya thavha mafheleloni a vhege.

Ndi pfana na u vhona baisikopo u vhala bugu na u ḓigudisa.

Mulanga ha ḓivhesi zwinzhi nga khirikhethe bola ya milenzhe na ragibii.

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHITL Gr5 B1 THI.indd 13 2019/10/21 09:46:27

7 Mutambo wa u khunyeledza wa Pele

Kha ri ambe

Vhalani phara dzi no amba nga Pele hafhu, ni kone u rera nga vhuhulu ha mitambo musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Itelani tshigwada tsha vhoiwe tshiphitshi tshi no amba nga uri **Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.**

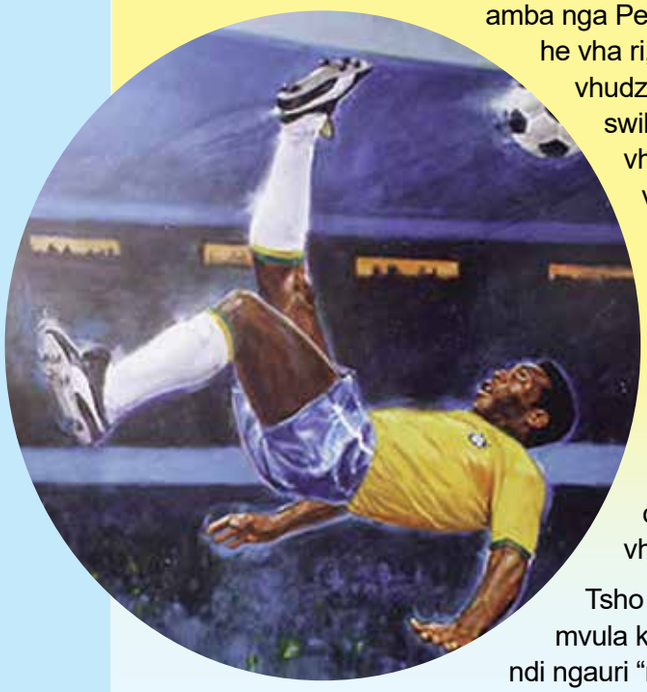
Lingani tshipitshi tsha muṅwe na muṅwe waṉu ni tshi shumisa thebuḽu i re afho fhasi: 5 ndi u kona vhukuma; 4 ndi u kona; ngeno 3 hu u ṱoḓa khwiṉiso.

	5	4	3
Mulaedza wo fhelela nahone u khagala.			
U shumisa zwidodombedzwa zwi no pfala zwa u tikedza.			
U amba ipfi ḽi tshi pfala nahone o sedza vhathetshelesi.			
U amba nga ipfi ḽa nga misi ḽine ḽa vha nṱha lune ḽa kona u pfala.			
U amba a tshi elela nahone ha anzeli u amba uri “um,” “uh,” kana “ende”			
Mulaedza wawe u a tevhelea nahone u kunga dzangaelo ḽa muthetshelesi.			
Tshipitshi tshawe tshi na mathomo, mutumbu na magumo a sa lepalepi.			
U shumisa maipfi o fhambanaho a takadzaho.			
Mafhungo awe ha ngo khakhea nahone ha kondi u pfesesa.			

Kha ri vhale

Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a ṱula vhunga zwo vhonala uri ndi ngoho nga 1977 musi gondo ḽa mutambimakone a ḓivheaho wa bola ya milenzhe ḽi tshi khunyelela. Ndi musi we ngweṉa ya mutambo uyu ya *Brazil*, Pele, a tamba mutambo wawe wa u khunyeledza ngei *Giants Stadium, New York*.

Muphuresidennde wa Amerika, Vho Jimmy Carter, vho ita tshipitshi vha tshi amba nga Pele nahone na Vho Muhammad Ali vho vha na zwe vha amba he vha ri, “A thi na vhuṱanzi uri avha ndi mutambimakone, fhedzi a zwi vhudziswi uri ndi a vha fhira nga lunako.” Nga murahu Vho Ali ho swika he vha zwi ṱangandza uri “ṉamusi hu na vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma”, ndi musi vha tshi khou ombedzela vhuhulu ha vhone vhaṉe na Pele sa vhone vhatambimakone vha no ḓivheswa kha pulanete yoṱhe.

Pele o kora tshikoro tshawe tsha u fhedza nge a raha furiikhikhi e vhukule ha mithara dza fumbilisumbe ngeno vhaṱaleli vha tshi khou vhidzelela uri, “Thovhele Vho Pele!”

Tshifhinga tsha u awela tshi tshi swika, tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi ya pfi tsho awedzwa ha dovha ha itwa zwipitshi zwiṅwe hafhu khathihi na u leleḓiswa ha dzifuḽaga musi mutambo u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṱambo ha ḓuvha iḽo.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fhela, ho vhuya mvula khulu, fhedzi iṅwe ya gurannḓa dza *Brazil* ya ṱalutshedza uri ndi ngauri “na makole o vha a tshi khou lila.”

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 14 2019/10/21 09:16:27

Ḓuvha:

PFANYWA

Pfanywa ndi maipfi a no amba zwi no fana, kana zwi no yelana, na zwa mańwe maipfi.

Kha ri ńwale

Ndi nga mini ńwaha wa 1977 wo vha wa tshipentshela kha Pele?

Vho Mohammad Ali vho vha vhe ramavili. Ni vhona u nga ndi nga mini vho ḓivhidza uri “vho naka”?

Vho Ali vho amba uri vhone na Pele ndi vhone vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma kha pulanete yoṱhe. Vho vha vha tshi khou amba pulanete ifhio?

Ndi nga mini “makole o vha a tshi khou lila?”

Kha ri ńwale

Nangani maipfi a no amba zwi no yelana na zwa maipfi a re na muvhala mutswuku. A ńwaleni tsini na fhungo ḽone.

tshipopola | na | munyanya | vhewa | khunyeleli

Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a ṱula.

Tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi tsha pfi tsho awedzwa.

Ha dovha ha itwa zwipitshi zwińwe hafhu khathihi na u leleḓiswa ha dzifuḽaga musi mutambo u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṱambo ha ḓuvha iḽo.

Ho vhuya mvula khulu.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fhela …

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 15 2019/10/21 09:46:28

8 Zwi a ṱangana

U ḓiphiṋa

Kha ri ite ḽitambwa

Kuvhanganani ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Itani ḽitambwa ḽi no amba nga Pele. Ni vhe na vhabvumbedzwa vha no swika vhaṋa kha ḽitambwa ḽa vhoiwe.

Musi no no ita ndowendowe ya ḽitambwa ḽa vhoiwe, ḽi ṱaneleni kiḽasi.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani tsenguluso ya ḽitambwa iḽi. Shumisani mudzedze uyu kha u ṅwala tsenguluso yaṋu.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetomveto
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetomveto yaṋu
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Ḽitambwa ḽi amba nga mini:

Vhatambi: Vha a tendisea? Vho vha vha tshi amba vha tshi pfala nahone maipfi e nṱha? Kutshimbidzelwe kwa miraḓo ya muvhili kwo vha ku na zwine kwa ni vhudza nga ha vhabvumbedzwa? Ndi nnyi we a vha a tshi kona nahone ngani?

Luambo: Tshiṱori tsho vha tshi khagala? No kona u pfa zwe vhabvumbedzwa vha vha vha tshi khou amba? Luambo lwe lwa shumiswa lwo vha lu tshi takadza? No pfa ni na lutamo lwa u thetshelesa vhatambi?

Ndi nga mini no tea/ni songo tea u ya u ṱalela ḽitambwa iḽi:

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 16 2019/10/21 09:16:31

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Dzhenisani zwiga zwa u awela, maḽeḓeredanzi, khoma, zwivhudzisi na zwiḓevhe.

Shumisani zwiḓevhe zwi tshi rangela na u tevhela maipfi a muambi kana muṅwali o tou ralo.

Tsumbo: Mudededzi vho ri, “No ita tshuṅwahaya yaṋu?” “Ndi a zwi ḓivha uri ni ḓo fhindula zwifhio,” ndi vhone vha tshi ralo.

musi ndi tshi tamba bola ya milenzhe ndi pfa hu si na ane a nga nkunda ndi pfa ndo takala nahone zwitumbambiluni zwoṱhe zwi a fhela ndi dovha hafhu nda takalela u ṅwala ngauri ndi na mihumbulo minzhi ndi pfa ndi na vhuḓipfi ho fhambanaho nahone ndi anzela u ṅwala zwine ndi si kone u vhudza vhaṅwe vhathu nda ita zwiṱori ngazwo ndi na fulufhelo ḽa uri ḽiṅwe ḓuvha muṅwe muthu u ḓo ṱangana na ḽitambwa ḽanga kana zwiṅwe zwa zwiṱori zwanga a pfa zwi tshi mu takadza ndi anzela u vhudza mme anga nda ri zwine nda khou ita zwi a ntakadza

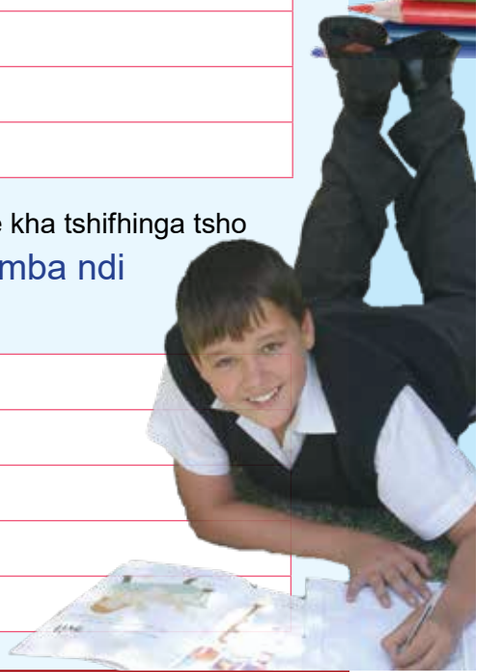

Kha ri ṅwale

Itani mutevhe wa zwine na ita ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha a. Tsumbo: Ndi a vuwa. Ndi a ya tshikoloni.

Ri shumisa **tshifhinga tsha zwino** tsha a kha u sumbedza nyito yo ḓowelwaho. “Ndi **a** namela bisi/Ndi anzela u namela bisi.” Ri dovha hafhu ra shumisa tshifhinga itshi kha u bula zwithu zwine zwa vha ngoho.

Ṅwalani zwe na ita musi ni tshi khou lugisela ḽitambwa. Ṅwalani mafhungo e kha tshifhinga tsho fhiraho. Tsumbo: Ndo ita nḓowenḓowe ya mufhindulano. Ndo amba ndi tshi pfala nahone ipfi ḽi nṱha.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 17 2019/10/21 09:46:34

9

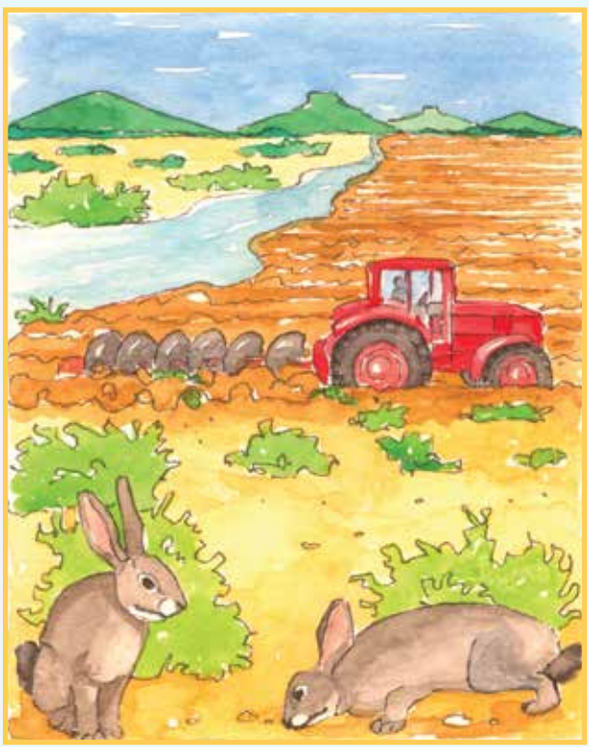
Muvhuḓa wa tshipentshela

Kha ri ambe Lavhelesani tshifanyiso.

Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha monde. Ni vhona mini? Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha u ḽa. Ni vhona mini? Zwifanyiso izwi zwo fhambana? Phambano i ngafhi?

Kha ri vhale

Ṱhulo dza milamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshoṱhe**.

Ṱhulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. Ṱhulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṱukuṱuku musi vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi ḽa metshisi. Vha pfi vhuṱhulwana.

Vhaṅwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṱaka na zwiṱaka zwine zwa ṱoḓiwa nga ṱhulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi ṱhulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano ḽa Phukha dza ḓaka ḽa Afrika Tshipembe ḽi khou lingedza u phulusa ṱhulo dza mulamboni. Vhaṅwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza ṱhulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo ya u fuwa ṱhulo ngei *De Wildt Nature Reserve*.
Ndi henefha hune vha fuwa ṱhulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḓo kona u vhuedzedza ṱhulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

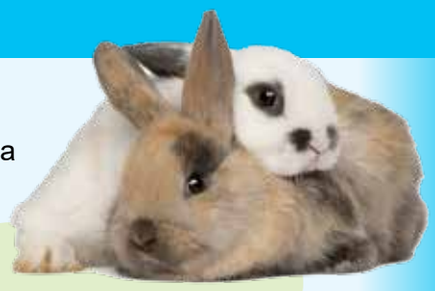
TSH HL Gr3 B1 THI.indd 18 2019/10/21 09:16:36

Ḓuvha:

Kha ri pfesese

Vhalani hafhu phara i no amba nga ṱhulo dza milamboni.

Maṅwalwa aya a ri fha mafhungomatsivhudzi. Ndi mafhungomatsivhudzi afhio?

Ṱhulo dza milamboni dzi fana na miṅwe mivhuḓa?

Ndi ngani dzi tshi vhidzwa u pfi ndi ṱhulo dza milamboni?

Ṱhulo dza milamboni dzi khomboni? Ambani uri ndi ngani ni tshi ralo.

Ni vhona u nga ri nga ita mini uri ri phuluse ṱhulo dza milamboni? Ṅwalani mafhungo mavhili.

Ṱhulo dza mulamboni dzi wanala ngafhi?

Vhana vha ṱhulo vha vha vhe vha ngafhani musi vha tshi bebwa?

Ndi ngani hu na ṱhulo dza milamboni dzi si gathi dzo salaho. Ṅwalani mafhungo mavhili.

Vhorabulasi vha khou ita mini kha u phulusa ṱhulo dza milamboni? Ṅwalani zwivhili.

Ndivho ya mbekanyamushumo ya u fuwa ṱhulo ndi ifhio?

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 19 2019/10/21 09:46:37

10

Maṅwe hafhu nga ṱhulo dza milamboni

Kha ri ṅwale

Tangezelani fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane) wa phara iṅwe na iṅwe nga muvhala wa lutombo; ni talele mafhungomatikedzi nga muvhala mutswuku.

Fhungoṱhoho ḽi nweledza muhumbulo muhulwane u kha fhungo ḽithihi fhedzi.

Ṱhulo dza mulamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshoṱhe**.

Ṱhulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. Ṱhulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṱukuṱuku musi vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi ḽa metshisi. Vha pfi vhuṱhulwana.

Vhaṅwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṱaka na zwiṱaka zwine zwa ṱoḓiwa nga ṱhulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi ṱhulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano ḽa Phukha dza ḓaka ḽa Afrika Tshipembe ḽi khou lingedza u phulusa ṱhulo dza mulamboni. Vhaṅwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza ṱhulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo ya u fuwa ṱhulo ngei *De Wildt Nature Reserve*. Ndi henefha hune vha fuwa ṱhulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḓo kona u vhuedzedza ṱhulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Kha ri ṅwale

Mafhungo a sumbe a re afho fhasi a amba nga ṱhulo dza milamboni. Maṱanu ao a amba nga ṱhoho nthihi ngeno mavhili a sa yelani nao, a amba nga zwiṅwevho. Ndi mafhungo afhio a sa yelani na aya? A taleleni.

Ṱhulo dza milamboni dzi dzula khunzikhunzini dza milambo ya Karoo.

Mavu a Karoo o tea kha u ita zwilalo.

Dzi ḽa zwimela zwine zwa mela tsini na milambo.

Ṅwana wa hone u lingana na bogisi ḽa metshisi.

Dzi khomboni ya u ngalangala.

Vhorabulasi vha no lima tsini na milambo vha tshinyadza zwilalo zwadzo.

Vhana vha hone ndi vhaṱukuṱuku.

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 20 2019/10/21 09:16:38

Ḓuvha:

Zwino fhedzisani mepe wa mihumbulo u no amba nga ṱhulo dza milamboni.

Thulo ya milamboni

Zwiḽiwa

Mvumbo (mbonalo yadzo na zwine dza takalela zwone)

Haya hadzo (hune dza wanala hone)

Kha ri ṅwale

Shumisani mafhungoṱhoho e na a tangedzela kha phara ya u thoma kha u ṅwala manweledzo a zwine phara iyo ya amba nga ṱhulo dza milamboni.

Vhusevhe ḓi ha u ṅwala manweledzo:

Vhalani maṅwalwa nga u ṱavhanya u itela u wana mihumbulo mihulwane (u doba maipfi). Ni vhe na vhuṱanzi uri no kona u wana mihumbulo mihulwane yoṱhe (u tshimbidza maṱo).

Talelani maipfi ane a vha na ndeme. Ṅwalani maipfi mahulwane. Shumisani maipfi mahulwane mafhungoni zwao. Ṱanganyani mafhungozwao nga u shumisa maṱanganyi. Vhambedzani zwe na nweledza na zwa u thomani.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 21 2019/10/21 09:46:41

11 Nomboro dzi anetshela mafhungo a sa takadzi

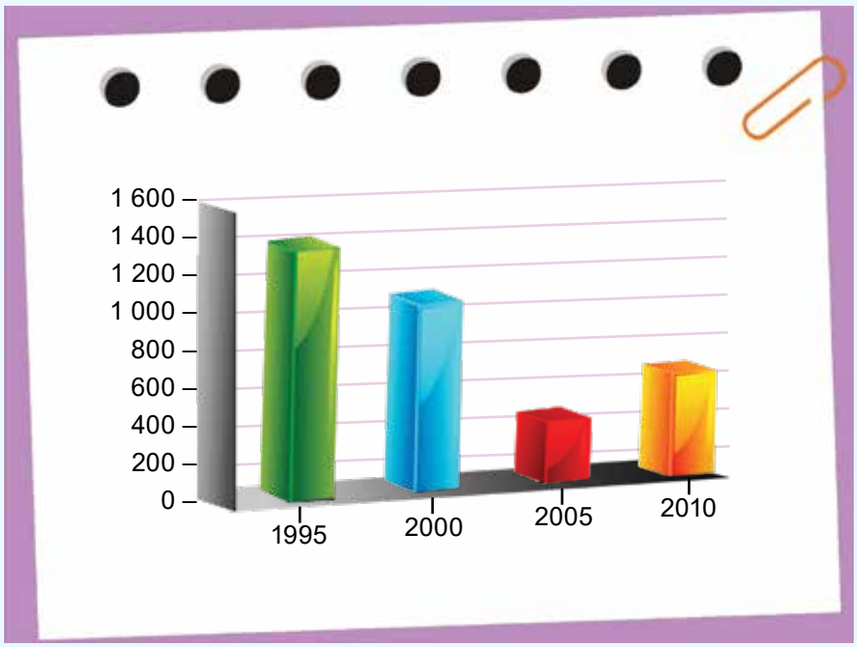
Kha ri vhale

Lavhelesani girafu. Vhalani nomboro dzi re kha tsha monde na miṅwaha i re nga fhasi.

Ka ri pfesese

Wanani uri girafu iyi i ri vhudza mini ni kone u fhindula mbudziso.

Girafu i sumbedza mini?

Ho vha hu na ṱhulo nngana dza milamboni nga 1995?

Ndi nga ṅwaha ufhio he ha vha hu na ṱhulo ṱhukhusa?

Tshivhalo tsha ṱhulo dza milamboni tsho gonya vhukati ha 2005 na 2010? Ndi ngani?

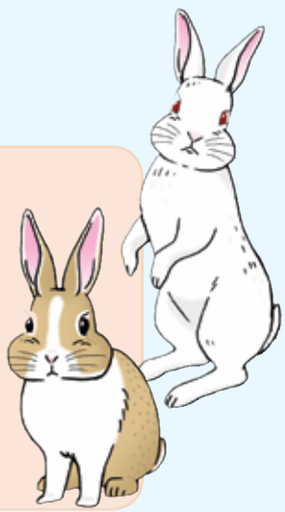
Ṱhulo ndi lushaka lwa zwipuka zwi re khomboni? Zwi amba mini?

Nangani phindulo nthihi kha tharu.

1. Dzi khomboni ya u ngalangala lwa tshoṱhe.

2. Dzi khou pfuluswa dza iswa kha tshiṅwe tshipiḓa tsha shango ḽa Afrika Tshipembe.

3. Dzi khou iswa bulasini dzi re nnḓa ha Karoo.

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 22 2019/10/21 09:16:43

Ḓuvha:

M A I P F I M
A
S
W
A

Kha ri ṅwale

Kha rou iṅwe na iṅwe, livhanyani ipfi ḽa u thoma, ḽo swifhadzaho, na pfanywa yaḽo i re kha rou yeneyo nthihi. Maṅwe a maipfi a re kha rou iṅwe na iṅwe a amba zwi no fana. Nangani ipfi ḽa khwiṋesa.

Ṅwalani ipfi iḽi na ṱhalutshedzo yaḽo kha dikishinari yaṋu.

khomboni	fhela	sinyuwa	shushedzwa	nyofho
zwimamisi	zwiṋoni	ṋotshi	zwamaḓamu	zwiḓula
ngalangala	zwiṱuku	ṱhoṱhela	engedzea	vhuya
zwilalo	thanele	milindi	migodi	miri
tshinyadzwa	shushedzwa	vhaiswa	laṱelwa	phusukanywa

Kha ri ṅwale

Ṱanganyani phere dza mafhungo uri a vhumbe fhungo ḽithihi. Shumisani maṅwe a haya maipfi kha u ṱanganya:

musi

ngauri

arali

fhedzi

nahone

zwino

Tsumbo:

Ṱhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala.

Dzangano ḽa phukha dza ḓaka ḽi khou lingedza u dzi phulusa.

Ṱhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala zwino dzangano ḽa phukha dza ḓaka ḽi khou lingedza u dzi phulusa.

Ṱhulo dza milamboni dzi khou lingedza u fukula zwilalo khunzikhunzini dza milambo. Vhorabulasi vha khou lima masimu a re tsini na milambo.

Hu na Mbekanyamushumo ya u fuwa ṱhulo. Mushumo wa hone u khou pfumba.

Vha na fulufhelo ḽa uri vha ḓo vhuyedzedza ṱhulo milamboni. Ṱhulo dzo dzula dzo luga.

Ṱhulo dza milamboni a dzi nga ṱhoṱheli. Mbekanyamushumo iyi ya nga pfumba.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 23 2019/10/21 09:46:45

12

Zwiṅwe hafhu nga ṱhulo dza milamboni

Kha ri ṅwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona u itela uri phara yaṋu i pfale.

Musi vho no vhala bugu iyi, vhavhali a vha nga ḓivhi fhedzi uri ṱhulo dzi tshila nga ndilaḓe, vha ḓo ḓivha na uri ndi ngani dzi tshi tshila ngauralo.

Dzi na mirole, mivhala na mikumba yo fhambananaho.

Bugu iyi ya u tsivhudza vhathu i funza vhavhali uri vha vhavhalele mivhuḓa, hu sa sedzwi lushaka lwayo.

Hu na tshaka dza mivhuḓa dzi no fhira dza fuiṋa ḽifhasini.

Hu na tsivhudzo dza kukanzwele kwa mivhuḓa kwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, khathihi na mafhungomatsivhudzi a kuṱanzwele na a nyonyoloso.

Ṅwalani fhungoṱhoho ḽa phara yaṋu.

TSH HL Gr3 B1 TH1.indd 24 2019/10/21 09:16:48

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Shumisani zwiṱumi (ṱhumo) kha u ṱuma mafhungo a re afho fhasi ni kone u ṅwala phara i no pfala.

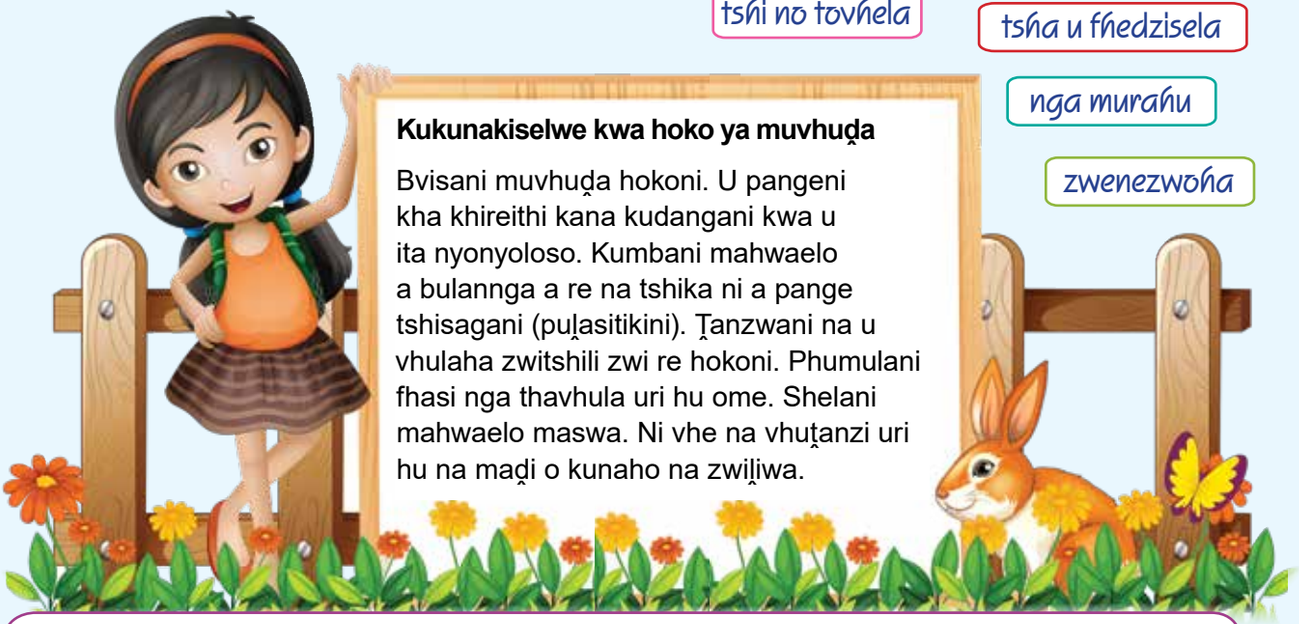
tsha u thoma

tshi no tovhela

tsha u fhedzisela

nga murahu

zwenezwoha

Kukunakiselwe kwa hoko ya muvhuḓa

Bvisani muvhuḓa hokoni. U pangeni kha khireithi kana kudangani kwa u ita nyonyoloso. Kumbani mahwaelo a bulannga a re na tshika ni a pange tshisagani (puḽasitikini). Ṱanzwani na u vhulaha zwitshili zwi re hokoni. Phumulani fhasi nga thavhula uri hu ome. Shelani mahwaelo maswa. Ni vhe na vhuṱanzi uri hu na maḓi o kunaho na zwiḽiwa.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani phara i no amba nga u fhungudzea ha ṱhulo dza milamboni vhukatini ha miṅwaha ya 1995 na 2010. Phara yaṇu i songo paḓa mitaladzi ya malo. Girafu i re kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 11 i na mafhungomatsivhudzi ane a ḓo ni thusa u ṅwala phara yaṇu.

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 25 2019/10/21 09:46:56

Zwiṅwe hafhu nga mivhuḓa

Kha ri vhale

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Hu na mivhuḓaḓaka ha vha na mivhuḓahaya. Mivhuḓahaya i a kona u vha zwifuwohaya zwi sa dini nahone zwi re na lufuno. Mivhuḓaḓaka i dzula madzhangoni oṱhe nga nnḓa ha Anthakitika. Mivhuḓahaya yoṱhe ndi vhana vha mivhuḓa ya Yuropa, ine ya dovha ya vhidzwa u pfi ndi mivhuḓa yo ḓowelwaho.

Hu na mivhuḓa miṱuku na mihulwane. Miṅwe mivhuḓa i na ṱhoho tsekene dzo itaho vhuṱoswi ngeno miṅwe i na ṱhoho dzo aṱamaho nahone dzi mabande. Mivhuḓa yo fhambananaho i na vhukuse vhu no yela kha buraweni, fhedzi mivhuḓahaya yone i na vhukuse vhupfufhi na muvhala mutshena, mutswu kana museṱha. Vhukuse uhu ndi hone hu no ita uri i dudelwe.

Mivhuḓa i na milenzhe ya murahu i re na maanḓa ine ya i shumisa kha u thamuwa. I a kona u gidima nga luvhilo lu no swika khiḽomitha dza fumbiliraru nga awara, nahone vhunzhi ha mivhuḓa hu a kona u fhufha tshikhala tshi no fhira mithara ṱhanu.

Muvhuḓa u thuswa nga nḓevhe dzayo dzi no kona u pfa zwithu zwi re matungo oṱhe. Maṱo a muvhuḓa a nga matungo a ṱhoho. Nga nṱhani ha zwenezwi, u a kona u vhona zwithu zwi re nga matungo, na nga phanḓa na nga nga murahu. Mivhuḓa i a kona u vhona zwavhuḓi swiswini.

Muvhuḓa u dovha wa kona u pfa nga munukho.

Mivhuḓa i ḽa zwimela zwi re na maṱari malapfu. Maṋo ayo ha imi u aluwa lune u ṱhukhula zwithu na u shenga zwi thusa kha uri maṋo a si lapfese. Vhuria mivhuḓa i tshila nga makwati, zwitanda na mitshelo yo no vhaho ya kale ya zwiṱaka na miri.

Mivhuḓa i tshila vhusiku. I ḽa na u tamba vhusiku u bva nga lufhimavhaeni u swika maḓautsha. Masiari i ṱwa yo awela kana yo eḓela.

Muvhuḓa wa tshifuwohaya une wa fariwa zwavhuḓi u a kona u aluwa u swika kha miṅwaha ya malo kana ya fumimbili. Mivhuḓaḓaka yone i a tshila u swika miṅwaha miṱanu.

Hu na mivhuḓa ya tshinna na ya tshisadzi ngeno vhana vhayo vha tshi pfi mivhuḓana. Vha bebwa vha sa vhoni nahone vha si na vhukuse.

Uri vhana avha vha dudelwe tshilaloni, mme avho u vha thithiedza nga hatsi na vhukuse hawe he a tou ṱhuvhula. Zwilalo zwi tou fukulwa mavuni. Musi vhana avha vhe na vhege nthihi, vha mbo ḓi bonyolowa na vhukuse ha vha ho no mela. Musi vhe na vhege mbili, vha a ṱuwa tshilaloni. Mme avho u vha lela vhegeni dzi si gathi dza u thoma vhutshiloni havho. U bva afho vha thoma u ḓitshelela zwiḽiwa nga vhone vhaṋe. Musi vhe na miṅwedzi ya rathi vha thoma u alusavho vhana vhavho.

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 26 2019/10/21 09:17:00

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

MAIPFIMASWA

Maṅwalwa aya ndi a lushaka lufhio?

Ṋeani maṅwalwa aya ṱhoho.

Kha thebuḽu i re afho fhasi ṅwalani phambano ṱhanu dzi re hone vhukati ha mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka.

Mivhuḓahaya	Mivhuḓaḓaka

Ṅwalani mbuno ṱhanu dzi no bva kha maṅwalwa aya.

Fhedzisani mafhungo ni tshi shumisa inifinithivi (maitidzina) i no vhumbwa nga maiti a re zwitangeni.

Ni khou ṱoḓou nthusa _____ (swiela) hoko ya muvhuḓa?

A no ngo tea _____ (ṱuwa) ngauri a ḽi a thu kovhela.

Ni songo hangwa _____ (tshetshela) muvhuḓa waṋu maṱari na hatsi.

Ndi khou ya _____ (vhona) mivhuḓa ya khonani yanga nga Swondaha.

Ni vhona u nga vho lindela _____ (vhona) mivhuḓa.

Maiti oṱhe a na tshivhumbeo tsha inifinithivi (maitidzina). A vhonala nga “u” na mudzi wa ḽiiti.Tshiṅwe tshifhinga a a shuma sa vhoṋefhungo mafhungoni:

U ḽa hu a takadza zwo fhambana na O ḓela u ḽa.

Lushaka ulu lwa maiti lu wanala kha zwifhinga zwo fhambananaho.

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHITL Gr5 B1 THI.indd 27 2019/10/21 09:47:03

Kha ri lavhelese mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka

Kha ri ṅwale Lavhelesani maṅwalwa aḽa a no amba nga mivhuḓahaya na mivhuḓaḓaka.

Ṅwalani phara i no amba ngauri mme wa muvhuḓaḓaka u alusa vhana vhawe nga nḓila ifhio.

Kha ri ṅwale Ṅwalululani mafhungo a re afho fhasi ni tshi shumisa maiti o teaho.

Ṭhulo dza milamboni dzi/tshi fukula zwilalo mavuni.

Hu na vhuṭulwana vhunzhi vhu no bebwa kha ṅwaha.

Vhorabulasi vha/u tshinyadza haya ha ṭhulo.

Maṱereṱere avho a/zwi tshinyadza vhupo.

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 28 2019/10/21 09:17:04

Ḓuvha:

M A I P F I M A S W A

Kha ri ṅwale

Talelani maiti a inifinithivi na maitimapfukeli mafhungoni aya.

Ndi a tama u fuwa muvhuḓa sa tshifuwohaya.

Ndi funa nga maanḓa mivhuḓa, fhedzi ndi tea u vhulunga tshelede nda kona u renga.

A thi koni u vhulunga tshelede ngauri ndi a rengesa zwithu.

Ndi a bvafha u ya mavhengeleni ngauri ndi a rengesa zwithu.

Arali nda wana tshelede ndi ḓo i shumisa kha u renga bugu.

Mme anga vho ri ndi vha fhe tshelede ya u renga zwifhiwa, fhedzi nda amba uri a thi koni u vhulunga tshelede.

Kha ri ṅwale

Vhalulani phara ya *Tshaka dzo fhambananaho dza mivhuḓa*. Zwino ṅwalani manweledzo a phara iyo.

Ni vhe na vhuṱanzi uri i ita zwi tevhelaho:

• Fhungudzani phara iyo ya kale i vhe tshararu.	• Bulani mihumbulo mihulwane fhedzi.
• Ṱumani zwitatamennde zwo lumbamaho zwithu zwigede ni vhumbe zwitatamennde zwa u tou angaredza.	• Shandulani maambiwa kana maambelwa a vhe zwitatamennde.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 29 2019/10/21 09:47:05

Ri ṱala figara dza muambo

Kha ri vhale Vhalani phara iyi ni kone u fhindula mbudziso.

Ḽi tshi swika ḽo pfala nga mitsindo i no dzinginyisa fhasi. Milenzhe yo pandalala, ḽi tshi tshimbila nga maga mahulu. Ḽa ṱharamudza zwanḓa zwa tsinga dza tsimbi. Marumbi aḽo e miḓali yo kukumuwaho sa misipha ya mudziammbi. Khana yaḽo i thavha ya miri yo songanaho. I tshi kukumuwa ya phovhela i tshi edza u fema haḽo. Ḽa ima ḽo ralo ḽo lapfa sa mphogoli, ḽi tshi sia miri i tshi vho fana na zwiṱaka.

A yelana na a Ray Bradbury

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga ndi bukaḓe iḽi?

Ndi ḽifurase ḽifhio ḽi no ri vhudza uri buka iḽi ḽo vha ḽi ḽihulu?

Muṅwali u vhambedza vhulapfu haḽo na ha mini?

Ndi figara ifhio ya muambo ine a i shumisa kha u ita mbambedzo iyi?

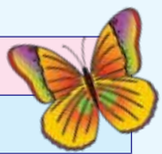
Muṅwali uri khana ya iḽi buka yo vha i thavha. Ndi figara ifhio ya muambo iyi?

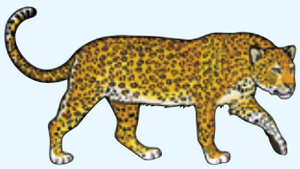
Kha ri ṅwale Livhanyani maidioma a re kha khoḽumu i re kha tshanḓa tsha monde na zwine a amba zwi re kha khoḽumu i re kha tshanḓa tsha u ḽa.

ḽiidioma
u bika nga khulu
u fhufha vhavhili vha sera
nngwe yo dzhena muḓini
u khada zwisusu

ṱhalutshedzo
u takalesa
u penga
hu na lufu
hu na nḓala

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 30 2019/10/21 09:17:09

Ḓuvha:

Ri shumisa maedzamuthu kha u fha tshithu tshi si muthu mvumbo dza vhathu dzi no nga u pfa, u phuphuledza kana u amba. Vhaṅwali vha shumisa maedzamuthu kha u ita uri zwithu zwi bvele khagala.

Kha ri ṅwale

Talelani ḽiidioma ḽi re kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mafhungo a re afho fhasi. Ni bule uri ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi amba mini.

Mme anga vho ntsevhedza ṋama ṱhukhu kha ya maḓuvha.
Ndi tshi vhilaela vha mmbudza uri nngwe yo dzhena muḓini.

Ro vha ro ya u ṱolela makhulu Tshimboni fhedzi ri tshi swika ra wana hu tshi pala khwali.

Kurathu kwanga ku tou vha goṅoṅo.

Kha ri ṅwale

Talelani zwithu zwi si vhathu ni tangedzele mvumbo ya vhathu mafhungoni a tevhelaho.

Vhuria ha mbo swika, ha ambadza vhathu vha *Cape Town* phepho khulu.

Watshi ya aḽamu ya tzhema i tshi ri humbudza tshifhinga tsha u vuwa.

Vhulwadze ha makhulu wanga ho vha tzimbeledza vhukuma.

Ḓuvha ḽi ita ḽi tshi poidzapoidza ḽi makoleni.

Thetshelesani ḽiivhathavha ḽi tshi imba nyimbo dza u ḓifha.

Mbevha dza fhano dzi luma dzi tshi fhodzisa!

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi a luambo lwa musanda na ṱhalutshedzo dzao. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi u tshi ya ṱhalutshedzo.

Ipfi ḽa luambo lwa musanda	Ṱhalutshedzo
Maṱavha.	Tshiṱanga tsha musanda.
Tsumbavhulo.	Halwa hu no iswa musanda sa musumo.
Tshamudane	Muṋo wa musanda wa madzhoro.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 31 2019/10/21 09:47:10

U sedza kuṅwalele hafthu

Kha ri ṅwale

Ni khou ya u ṅwala maanea nga tshipuka, fhedzi ni tea u thoma nga u pulanela maanea aṉu. Maanea aṉu a tea u vha o lapfa nga phara nṉa.

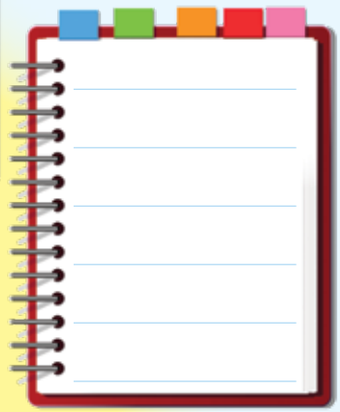
Ṉekanani mihumbulo ya maanea aya. Ṅwalani zwithu zwine zwa ṉa muhumbuloni zwi zwinzhi.

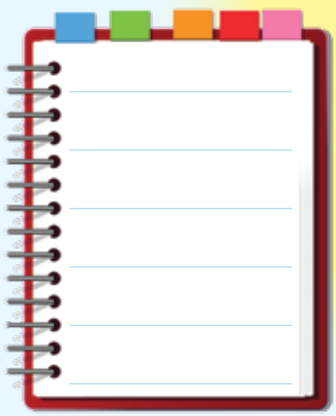
- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṉu a dzudzanye mvetamveto yaṉu.
- Dovhololani maṅwalwa aṉu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṉu nga vhudele.

Mbonalo (zwipuka izwi zwi vhonala nga nḍilaḍe)

Haya hazwo (fhethu hune zwa wanala hone)

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 32 2019/10/21 09:17:18

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani maanea aṉu.

- Phara ya u thoma i tea u amba ngauri tshipuka itshi tshi dzula ngafhi na uri tshi dzula tshi tshoṱhe na kana kha tshigwada.
- Kha phara ya vhuvhili ṱalutshedzani tshipuka itshi: ndi tshi ngafhani na uri tshi vhonala nga nḓilaḓe.
- Kha mapa waṉu wa muhumbulo ṱalutshedzani uri itshi tshipuka tshi davhidzana hani na zwiṅwe: miungo ine tsha ita.
- Tsha u fhedzisela, bulani uri tshipuka tshaṉu tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u ṱhoṱhela naa.

TSHTHL Gr5 B1 THI.indd 33 2019/10/21 09:47:20

Ḓiṱoleni

Ndi a kona		
u vhala mańwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mańwalwani		
u vhambedza maipfi na zwine a amba		
u pulana na u ńwala manweledzo		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho		
u shandula mafhungo a tshi bva kha tshifhinga tsho fhiraho a tshi ya kha tshifhinga tsha zwino		
u vhekanya mafhungo		
u shumisa lubuvhi		
u ńwala tsenguluso		
u ita nyolo dzi no yelana na bugu		
u amba nga tshifanyiso		
u ńwala phara		
u topola madzina vhukuma na madzinazwao		
u shumisa thangi na mitshila kha u vhumba maipfi maswa		
u longa zwiga kha phara		
u ita tshipitshi		
u ńwala na u ṱana ḽitambwa		
u ita mutevhe		
u topola phambano vhukati ha zwifanyiso zwivhili		
u vhala mańwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mańwalwani		
u topola fhungoṱhoho na fhungoḽitikedzi		
u ṱhaphudza mepe wa buvhi		
u ńwala manweledzo		
u vhala girafu		
u topola zwine maipfi a amba		
u ṱalukanya pfanywa		
u shumisa maṱanganyi		
u ńwala phara		
u thabuḽeitha phambano		
u topola mbuno		
u shumisa inifinithivi (dzinaḽiiti)		

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 34 2019/10/21 09:17:31

Z w i r e n g o m u

Thero ya 2: Atikili dza gurannḓa

Vhafumakadzi vha re milomoni ya vhathu
Themo ya 1: Vhege dza 5 – 6

17 Nothembi – nyamuzika a sa fani na vhaṅwe 36
U vhala atikili ya gurannḓa i no amba nga Nothembi
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannḓa.
U topola zwine maipfi a amba.
U shumisa tshifhinga tsho fhiraho kha u ṅwala mafhungo.
U shumisa thangeladzina kha u fhedzisa mafhungo.

18 Maṅwe hafhu nga Nothembi 38
U shumisa maṱanganyi kha u fhedzisa mafhungo na u vhumba mafhungo au iwe muṋe.
U ṅwala mafhungo a u ṱalutshedza.
U amba nga tshifanyiso.
U dubekanya maipfi a re kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhelaho.

19 Maṅwe hafhuhafhu nga Nothembi 40
U vhala mafhungomatsivhudzi maṅwe hafhu a Nothembi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa.
U bula muhumbulo wau.
U topola mafhambanyi a re kha maṅwalwa.
U ṅwala mafhungo e kha tshifhinga tshiḓaho.

20 Mafhungomaitei (nyusi) a Nothembi 42
U topola ṱhoho ya mafhungo, muṅwali, mbuno khulwane na vhaambi kha atikili.
U ṱalutshedza tshinepe na khephusheni zwa atikili.
U ṅwala atikili.
U ola tshifanyiso wa ṅwala khephusheni.

21 U a lavhuwa muyani 44
U shuma tshigwadani.
U rera nga tshifanyiso.
U vhala atikili ya muthu wa dzhiminasitiki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa.
U rera nga ṱhoho ya mafhungo a re kha maṅwalwa.
U topola lushaka lwa maṅwalwa

22 Maṅwe hafhu a Edith 46
U ṅwala phara nga Edith Moeketsi
U livhanya ṱhoho ya mafhungo na mutambo.
U ṅwala fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane) zwa dziatikili.
U topola maiti a re ṱhohoni dza mafhungo.
U ṅwalulula ṱhoho dza mafhungo a tshi shumisa maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

23 Ivhani muvhigi 48
U amba nga tshaka dzo fhambananaho dza dziatikili dzi re kha gurannḓa dzapo.
U vhala atikili i no amba nga Edith.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa.
U topola fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane).
U ṱalutshedza zwine atikili ya amba.
U shumisa maipfi a mbudziso mafhungoni.

24 U ṅwala 50
U pulana atikili ya gurannḓa ya tshikolo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U rera na u ṅwala atikili iyi hu na vhuṱanzi uri atikili i na ṱhoho, phara ya marangaphanḓa na phara ya u pendela hu tshi katelwa mathomo,
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.

Nganovhubvo na nganomafhungo
Themo ya 1: Vhege dza 7 – 8

25 Lusunzi na ḽiivha 52
U rera nga zwiṱaluli zwa lungano.
U vhala lungano.
U fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.
U wana phambano vhukati ha zwiṱori zwa vhukuma na zwiṱorikhumbulelwa.
U bula mihumbulo yau.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

26 U elekanya nga lusunzi na ḽiivha 54
U ṅwala mafhungo mararu a ṱhalutshedzo.
U fhedzisa mafhungo.
U topola na u fhedzisa zwiṱaluli zwa lungano: ṱhoho, fhethuvhupo, vhaanewa, khuḓano, thasululo na pfunzo.
U livhanya zwipuka na mvumbo dzazwo.
U topola pfunzo dza lungano dzine dza nga wanala.

27 Tsunzi mushumoni 56
U shuma zwigwadani.
U rera nga mbudziso dzi no kwama vhusunzi.
U vhala maṅwalwa a no amba nga vhusunzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U shumisa masala mafhungoni.
U ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maṱaluli na maḓadzisi.

28 Nzudzanyo ya zwiṱori 58
U ṅwala ṱhalutshedzo ya muthu hu tshi shumiswa mvumbo dza zwipuka.
U rera nga vhuḓi ha u eletshedza vhaṅwe.
U shumisa maṱanganyi zwino, fhedzi na ngauri.
U dubekanya mafhungomatsivhudzi hu tshi vhumbiwa phara i no amba.

29 Ndau na mbevha 60
U rera nga mbudziso zwigwadani.
U vhala maṅwalwa a lungano lwa *Ndau na mbevha*.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa.
U rera nga zwine mirero ya amba.

30 U elelwa zwa mbevha na ndau 62
U ṱuma mafhungo.
U doba maipfi maṅwalwani.
U pulanela lungano hu tshi shumiswa tshati.

31 Megan u sengulusa lungano 64
U vhala na u sengulusa lungano lwa Ndau na Mbevha.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso iyi.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso iyi.
U shumisa mirero.
U nanga nyito zwi tshi langwa nga ṋefhungo wa fhungo.

32 Lungano lu sa fhirwi 66
U ṅwala mafhungomatsivhudzi e kha maambiwa.
U ṅwala lungano lwa mbevha ye ya thusa ndau hu tshi shumiswa ṱhoho dza mafhungo.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 35 2019/10/21 09:47:08

17

Nothembi – nyamuzika a sa fani na vhaṅwe

Kha ri ambe

Iḓani tshikoloni na atikili ya gurannḓa. Zwitshavhani zwa haṋu hu na gurannḓa dza mahala. Ivhani na vhuṱanzi uri atikili ine na ḓo ḓa nayo i amba nga zwithu zwine zwa ni takadza.

Vhalani atikili iyi ni rere nga mbudziso dzi tevhelaho ni kha tshigwada tshaṋu.

- Ṱhoho ya atikili yaṋu ndi ifhio?
- Ṱhoho iyi i na maipfi mangana?
- Ndi nnyi o ṅwalaho atikili iyi?
- Atikili iyi i amba nga nnyi?
- Ho itea mini?
- Zwo itea lini?
- Zwo itea ngafhi?
- Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na vhudzwa?
- Atikili iyi i na mafhungo maambiwa? Arali zwo ralo, ho pfi mini? Ndi nnyi we a zwi amba?
- Mafhungo maambiwa aya a yelana hani na zwiitei?
- Atikili iyi i na tshinepe? Tshi sumbedza mini? Ṱalutshedzani zwine na khou vhona zwo tou kokotolo.
- Khephusheni i ri mini?

Kha ri vhale

Vhalani tshipiḓa tsha u thoma tsha atikili ni kone u fhindula mbudziso.

MME A NO TAMBA KAṰARA

Mufumakadzi waṋambi ya nyimbo dza Tshindevhele

Ho swika he nda pfa nga ha mufumakadzi a no lidza tshilidzo kiḽabuni ya Kippies nga Ḓuvha ḽa Mbofholowo, ngei Johhannesburg. U vha o ambara zwiambaro zwa sialala ya Tshindebele, a tshi tamba kaṱara ya muḓagasi. “Zwi nga si itee”, ndi nṋe a no ralo. Nda pfa ndi tshi ṱoḓa u ḓivhesesa. Nda ṱoḓa u mu vhona nga anga maṱo. Nda mbo takuwa nda ya kiḽabuni iyi, he nda wana hone Nothembi.

Ndo tou pfa u nga ndi muloro musi Nothembi a tshi gonya tshiteidzhi. O vha a tshi vhonala e muhuluhulu. Mabengele a mivhalavhala o pomba zwanḓa na milenzhe. O vha o fuka nguvho ya malungu ya mivhala ngeno ṱhohoni o ambara muṅadzi muhulu wa sialala.

Nothembi a imisa zwanḓa a lumelisa gogo ḽa vhaṱaleli. A mbo doba kaṱara yawe ya muḓagasi. Kaṱaraḓe iwe vhathu! Yo vha yo khavhiswa nga makolo a Tshindebele ya dovha ya penndiwa nga mivhala yoṱhe ya musengavhadzimu.

Nothembi a mbo thoma u lidza kaṱara yawe. A ita uri kaṱara iyi i ambe, i imbe, i ṅuṅune, i lile khathihi na u zhamba.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 36 2019/10/21 09:17:10

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?
Ni vhona u nga ndi Nothembi kana ndi muṅwali? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga “Ndo tou pfa u nga ndi muloro” zwi amba mini?

Nothembi o shumisa mivhala ifhio kha u ṱama kaṱara yawe?

Muṅwali o shumisa maedzamuthu musi a tshi ṱalutshedza nḓila ine Nothembi a lidza ngayo kaṱara. U ri kaṱara iyi i a amba, ya imba, ya ṅuṅuna, ya lila khathihi na u zhamba. Hezwi ndi zwiito zwa vhathu. U dovha hafhu a shumisa tshifhinga tsha zwino.

Ḽiedzamuthu ndi lushaka lwa maambele hune khaḽo zwiito zwa vhathu zwa baḓekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu.

Lavhelesani phara hafhu. Talelani madzina a vhathu nga muvhala mutswuku, maṱaluli nga wa lutombo ni tangedzele madzina a fhethu nga mudala.

Shumisani maiti mararu a no bva kha atikili ni ṅwale mafhungo a inwi muṇe e kha tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri ṅwale

Shumisani thangeladzina idzi kha u fhedzisa mafhungo a re afho fhasi.

ya

ha

nga

Nothembi u imba kiḽabuni _____ Kippies ine ya vha Johannesburg.

Musi a sa athu ḓa u dzula _____ malume awe Mamelodi,

O vha a tshi ya mushumoni _____ bisi.

U enda a tshi mvumvusa vhathu _____ nyimbo dzawe dzi no takadza.

Maṅwe hafhu nga Nothembi

Kha ri ṅwale

Kha ri thome u ita zwa u ṅwala ri tshi shumisa maṱanganyi kha u ṱanganya zwipiḓa zwivhili zwa mafhungo aya.

Shumisani maṱanganyi aya kha u fhedzisa mafhungo.

fhedzi	fhedziṅa	ngauri	uri	zwenezwo

Ndo vha ndi tshi khou tama uri ri ṱangane matshelo Nothembi, _____ ri ye baisikoponi roṱhe.

Nṋe zwiḽiwa ndi a zwi funa _____ Nothembi ene ha pfani nazwo.

Musi Nothembi a tshi kha ḓi dzhena tshikolo o vha a tshi ḓidina vhukuma _____ o vha a tshi ṱoḓou phasa.

Nothembi ha ngo kona u vha na mu dzhenisi wa tshikolo _____ a ya a shuma muḓini.

A tho ngo kona u ya u ṱalela Nothembi a tshi imba mulovha _____ ndi ḓo ya nda mu vhona ḽiṅwe ḓuvha.

Kha ri ṅwale

Shumisani maṱanganyi a tevhelaho kha u vhumba mafhungo aṋu inwi muṋe.

Maṱanganyi (maipfi a no ṱuma) a ṱuma mafhungo khathihi na mihumbulo. Arali na nga a shumisa zwavhuḓi, kuṅwalele kwaṋu ku ḓo leluwa u pfesesa.

ngauri

samusi

naho

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 38 2019/10/21 09:47:11

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo mararu a no ṱalutshedza Nothembi. Ni nga kha ḓi a ṅwalulula a tshi bva tshiṱorini kana na tou ṅwala mafhungo aṇu inwi muṇe.

Lavhelesani tshifanyiso. Ṅwalani nga zwiambaro zwa Nothembi na malungu awe. Bulani uri zwi vhonala nga nḓilaḓe, mivhala yazwo na uri ni a tama u ambara ngauralo naa?

Kha ri ṅwale

Lavhelesani maipfi a tevhelaho a no bva kha phara ya u fhedza ya atikili i no amba nga Nothembi, i re kha siaṱari ḽi tevhelaho.

ndo vha ndi tshi shuma

ndi na mashudu

ndo ṱuṇḓela vhana

ndi shuma u lidza

Ṅwalani aya maipfi ni ambe nga zwithu zwe zwa bvelela zwiḽa kale na zwi no khou bvelela zwino kha khoḽumu dzone.

KALE	ZWINO

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 39 2019/10/21 09:47:17

Maṅwe hafhuhafhu nga Nothembi

Vhalani tshipiḓa tsha u fhedza tsha atikili i no amba nga Nothembi.

MME A NO TAMBA KAṬARA

Nothembi na u imba u a imba. Nyimbo dzawe dzi amba nga mafhungo a vhupo ha mahayani, milambo na vhutshilo ha bulasini vhune a vhu humbula ha musi a tshee ṅwana. “Musi ri tshi aluwa muzika wo vha u tshi pfala hoṱhehoṱhe. Malume anga vho mpfunza u lidza kaṱara ndi tshee muṱuku,” ndi Nothembi a no ralo. “Ndo vha ndi tshi imba dzimbulungoni na minyanyani. Nga 1983 nda thoma bennde yanga ngei Mamelodi. A si vhafumakadzi vhanzhi vhe vha vha vha tshi lidza kaṱara ya muḓagasi zwiḽa kale. Musi vhathu vha tshi mmbona vha pfa vho mangala vhukuma. Fhedzi nṋe ndo vha ndi sa ḓivhoni ndi tshi mangadza. Ndi tou funa fhedzi muzika na u lidza kaṱara. Ndi pfa hu na phambano musi ndi tshi khou lidza muzika. Ndi pfa ndi na maanḓa”.

U ri u na mashudu zwino. “Ndi shuma u lidza muzika. Nga vho1980 ndo vha ndi tshi shuma muḓini uri ndi kone u ṱunḓela vhana vhanga vhavhili.”

Nothembi o thoma lini bennde yawe?

Nothembi uri vhathu vho vha vha tshi mangala vha tshi vhona a tshi khou lidza kaṱara ya muḓagasi ngauri u mufumakadzi. Hu na zwiṅwe zwithu zwine vhathu vha vhona zwi tshi mangadza musi zwi tshi khou itwa nga vhafumakadzi? Ṅwalani zwivhili zwine na kona u zwi elekanya.

Nothembi u amba uri u pfa e na maanḓa musi a tshi khou tamba kaṱara. Ni vhona u nga ndi nga mini a tshi ḓipfa ngaurali.

Arali a tshi ḓipfa e na maanḓa musi a tshi khou tamba kaṱara, ni vhona u nga u ḓipfa hani musi a si khou tamba? Bulani uri ngani.

Vhutshilo hawe hu kha ḓi fana na ha miṅwahani ya 1980? Bulani uri ngani.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 40 2019/10/21 09:17:18

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhambanyi a maipfi aya a no bva kha phara.

Ḽifhambanyi ndi ipfi ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i no fhambana na ya ḽiṅwe. (tsumbo, naka na vhifha).

mahayani	
muṱuku	
vhuṱukuni	
fhambana	
kale	

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo aya e kha tshifhinga tshi ḓaho.
Ni elelwe uri ni tea u shumisa ḓo khathihi na ḽiiti ḽanu.

Nothembi u imba Kippies.

Nothembi u imba nyimbo dza musi a tshee muṱuku.

Vhamuzika vha tshila nga Nothembi.

Muṅwali wa atikili iyi u a thetshelesa muzika wa Nothembi.

Nothembi u ambara zwiambaro zwa u naka.

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 41 2019/10/21 09:47:20

Mafhungomaitei (nyusi) a Nothembi

Kha ri ṅwale

Vhalani zwi tevhelaho ni fhindule mbudziso. Phindulo ni ḓo dzi wana nge na lavhelesa hafhu atikili yoṱhe i no amba nga Nothembi.

Ṱhoho ya mafhungo ya gurannḓa i anzela u vha na maipfi maṋa kana maṱanu.I lingedza u kunga dzangalelo ḽa vhavhali nge ya vha vhudza uri tshiṱori tshi amba nga mini, nga u tou pfufhifhadza na hone zwi tshi nyanyula.

Ṱhoho ya mafhungo a atikili iyi ndi ifhio?

Hu na maipfi mangana kha ṱhoho iyi ya mafhungo?

Nḓivhadzamuṅwali i ni vhudza uri ndi nnyi o ṅwalaho atikili.

Ndi nnyi o ṅwalaho atikili iyi?

Marangaphanḓa a fhaṱa nzulele ya zwithu khathihi na u nweledza mbuno khulwane dza atikili nga u fhindula mbudziso dza nnyi, mini, lini, ngafhi.

Ndi vhonnyi vha re kha atikili iyi?

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Zwo bvelela ngafhi?

Mutumbu wa atikili u fhindula mbudziso dzi no ri hani na ngani.

Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na zwi ḓivha nga Nothembi?

Tshiṅwe tshifhinga atikili dzi dzhenisa na zwe muṅwe muthu (sa ṱhanzi kana muḓivhi) a amba. Maipfi aya a vha e kha zwiḓevhe.

Atikili iyi i na maambiwa? Arali zwo ralo,

Ho ambiwa mini?

Ndi nnyi we a zwi amba?

Atikili i na tshinepe kana khephusheni.

Ṱalutshedzani tshifanyiso ni ṅwale zwine khephusheni ya amba.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 42 2019/10/21 09:17:23

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni no funzwa u lidza kaṱara nga Nothembi lune nga murahu ha miṅwaha i re na tshivhalo na vho fhedza ni khonani dza mbiluni. No humbelwa uri ni ṅwale atikili i no amba nga Nothembi ya gurannḓa ya tshikolo.

- Ṋeani atikili yaṋu ṱhoho.
- Kha phara ya u thoma ni vhe na vhuṱanzi uri ni a fhindula mbudziso nṋa dza nnyi, mini, lini na ngafhi.
- Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani maṅwe mafhungomatsivhudzi a no amba nga Nothembi. Phara idzi dzi tea u fhindula mbudziso dza hani na ngani.
- Ni songo hangwa u shumisa maambiwa uri zwi takadze.
- Tsha u fhedza, olani tshifanyiso tsha Nothembi ni tshi itele khephusheni.

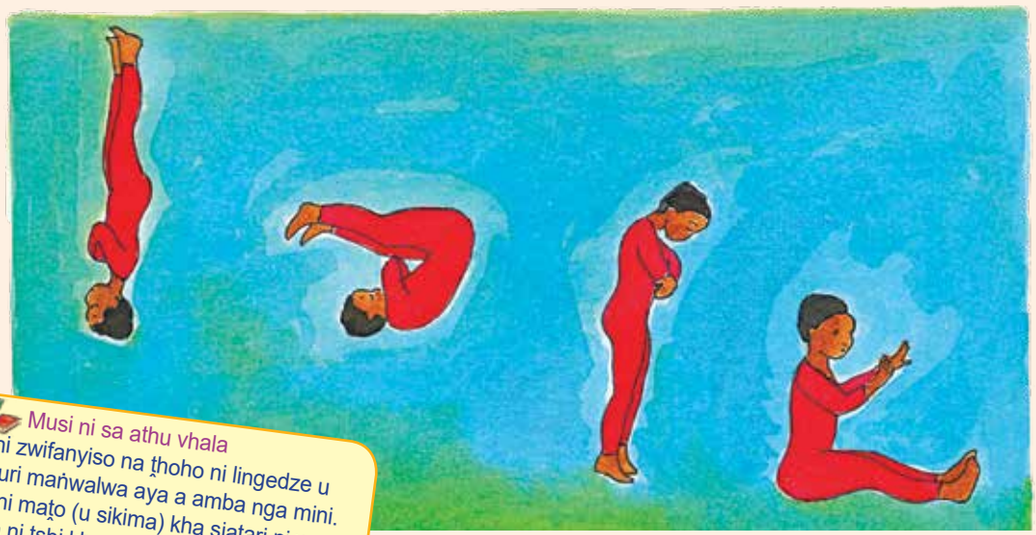
TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 43 2019/10/21 09:47:29

U a lavhuwa muyani

Kha ri ambe Shumani ni kha zwigwada.

Lavhelesani zwifanyiso. Ni vhona u nga atikili iyi i ḓo amba nga mini?
Ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane u tikedza vhaswa vhane vha kona mitambo?
Arali no vha ni muvhigi, no vha ni tshi ḓo ṅwala nga mitambo ifhio?

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Edith Moetsi – wa dzhiminasitiki na u thambuḽa

Nga Dani Moeng

Mimethe yo adziwa mugumoni wa dzhiminasiamu ngei Sentharani ya zwa Sialala ya Polokwane. Magumoni fhasi hu na baa i re nṱhanṱha. Sipirinngibodo na tshitende tshi no edza bere, tsha u fhufha khatsho, zwi kha ḽuḽa luṅwe lurumbu. Nṱhanṱha muyani, hu na musidzana a no khou bidigama muyani. Dzina ḽawe ndi Edith Moetsi.

Dzhimu iyi yo ḓi vha tshipiḓa tsha vhutshilo ha Edith u bva nga 2001. O shanduka u bva kha musidzanyana wa miṅwaha ya 11 a re na miloro ngeno a si na mugudisi a vho vha mudziadzhiminasitiki a no bidigama muyani, nahone ndi muthu a no tamba miṱaṱisanoni ya mashangoḓavha.

“Ndo thoma u ṱhireina nga murahu ha vhege dzi si gathi ho vula dzhimu ya Polokwane,” ndi Edith a no ralo. “Ndo vha ndi tshi khou toḓa u ita zwa dzhimu ngauri ndo vha ndo neta nga u sokou monamona hu si na zwine nda khou ita.”

Mugudisi wa Edith o thoma nga u mu gudisa nga khathiwili na u thamuwa e kha ṱhiramphoḽini. Hu si kale a thoma u samasolotha na u ita fiḽikifuḽeke (tshifindinkodo).

Edith ha ngo vhuya a fhidza (lova) u ita nḓowenḓowe nga nnḓa ha musi we a vha a tshi khou vhalela mulingo.

Ṋamusi Edith u a tamba kha miṱaṱisano ya ḽifhasi ḽoṱhe - ngei Hungary, New Zealand na Holland.

Edith o ita na u swika kha tshiimo tsha u vha Muhaṱuli wa National Tumbling khathihi na u vha Muhaṱuli wa Dzhiminasitiki ya Vhafumakadzi ya vunḓu ḽa Limpopo. O phasa maṱiriki nga 2008 nahone u na muhumbulo wa u gudela zwa u dizaina zwifhaṱo (atshithekitsha) yunivesithi. “Fhedzi ndi na vhumatshelo havhuḓi kha u thambuḽa lune nda tea u thoma nda lindela nyana ndi sa athu ya yunivesithi,” u ralo a tshi amba.

Edith u dovha a vha mutsila na nyamuzika ane a nga bvelaphanḓa. O wina pfufho kha zwa u ola a dovha hafhu a tamba kha bennde ya tshikolo tsha sekondari ya nṱha. “U kona u ita zwine nda zwi takalela zwi ita uri ndi pfe ndo fushea,” ndi ene a no ralo. “A tho ngo vhuya nda humbula uri ndi ḓo swika hune nda vha hone ṋamusi. Ndo thoma dzhiminasiṱiki hu u itela u ḓiphiṋa. Fhedzi u bvelaphanḓa hanga ho itiswa nga u shumesa hanga."

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 44 2019/10/21 09:17:31

Ḓuvha:

MAIPFI

MASWA

Kha ri ṅwale

Vhutshilo ha Edith ho shanduka nga nḓila ḓe u bva tshee a thoma dzhimu?

Ndi ngani o thoma dzhimu?

Nga nnḓa ha u vha mudziadzhiminasiṱiki a konaho, ndi mpho dzifhio dziṅwe dzine a vha nadzo?

Ndi zwifhio zwine a vhona zwi zwone zwiitisi zwihulwane zwa u bvelaphanḓa hawe?

Ndi nga mini ṱhoho ya mafhungo yo ṅwalwa nga maḽeḓere mahulwane, matswu?

Ndivho ya muṅwalo mutswu u re nga fhasi nyana ha ṱhoho ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini dzina ḽa Edith ḽo ṅwalwa mugumoni wa phara ya u thoma, hu si mathomoni ayo?

Ndi nnyi o ṅwalaho atikili iyi?

Ni vhona u nga atikili yo raliho ni nga i wana ngafhi?

1. Kha gurannḓa
2. Buguni ya tshiṱori
3. Buguni ya zwirendo

Ndi nga mini ni tshi ralo? Humelani murahu kha atikili ya Edith Moetsi.
Talelani madzina nga muvhala mutswuku, maṱaluli nga wa lutombo na madzina a fhethu nga mudala.

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 45 2019/10/21 09:47:32

Maṅwe hafhu a Edith

Kha ri ṅwale Lavhelesani tshiṱori tsha Edith hafhu.

Ṅwalani phara i no ṱalutshedza uri Edith o ḓibveledza nga nḓila ifhio u bva a tshi thoma ngei dzhiminasiamu u swika a tshi vha muhaṱuli. Ṅwalani mafhungo mararu.

Kha ri ṅwale Lavhelesani ṱhoho idzi ni ite zwi tevhelaho:

khirikhethe

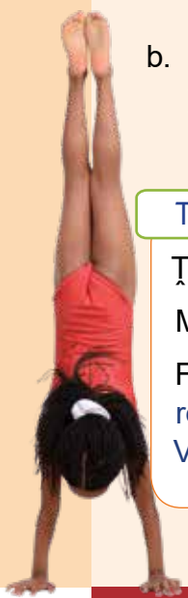
bola ya milenzhe

ragibii

u bambela

a. Livhanyani mutambo na ṱhoho ya mafhungo a gurannḓa. Shumisani mitambo i re kha tsha u ḽa.

b. Ḓidzhieni ni tshi khou tea u ṅwala atikili ya gurannḓa ni tshi shumisa iṅwe na iṅwe ya ṱhoho idzi. Fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane) ḽi ni vhudza uri atikili i khou amba nga mini. Ḽi bula mbuno khulwane.

Tsumbo

Ṱhoho ya mafhungo: MTHEMBU U VUNḒA REKHODO YA LUVHILO

Mutambo: Ateḽetiki

Fhungoṱhoho: Ngweṇa ya mugidimo wa luvhilo Speedy Mthembu u vunḓa rekhodo ya Afrika Tshipembe ya 100 m musi wa muṱaṱisano wa Vhugweṇa ha Afrika Tshipembe ngei Port Elizabeth madekwe.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 46 2019/10/21 09:17:36

Ḓuvha:

WIKHETHE DZI MBUMBUREA NGA ḒUVHA ḽA U THOMA

Mutambo:

Fhungoṱhoho:

RACHEL U RWA VHA TSHI WA U SWIKA KHA SEMIFAINAḽA WIMBLEDON

Mutambo:

Fhungoṱhoho:

MUSIDZANA U VUNḒA REKHODO YA U VEKÊLA PHANṢA BAMBELONI

Mutambo:

Fhungoṱhoho:

Kha ri ṅwale

Talelani maiti a re kha ṱhoho dza mafhungo dzi re afho nṱha.

Zwino ṅwalani mafhungo o imaho nga oṱhe ni tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 47 2019/10/21 09:47:39

Tshikoloni tsha haṋu hu na gurannḍa? Arali i hone, ndi atikili dza lushaka lufhio dzine dza ṅwalwa khayo? Arali i siho, ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane uri i vhe hone? Rerani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

EDITH U BIDIGAMA MAṬONI A VHANZHI

JJ Menge

Mudzhiminasitiki Edith Moetsi, we a vha a sa ḍivhei musi a sa athu wina mendele mitamboni ya Commonwealth Games ṅwedzi wo fhelaho, u khou lavhelelwa u vha ene mukungavhathu musi wa muṱaṱisano wa *ANNUAL Bumbo Gymnastics Cup* ya Afrika Tshipembe. Hoyu ndi wone muṱaṱisano muhulwane wa dzhiminasitiki Afrika Tshipembe ṅwaha muṅwe na muṅwe.

Muṱaṱisano uyu u ḍo vha hone u rangani ha ṅwedzi u ḍaho nahone Moeketsi u ḍo vha a tshi khou ṱaṱisana na vhadzhiminasiṱiki vha maṱhakheni vha mashangoḍavha.

Moeketsi, wa miṅwaha ya 20, a no bva Polokwane ngei Limpopo, o tou kundwa kaṱukuṱuku kha makhaulatshele u thambuḽa ngei kha Commonwealth Games. Naho zwo ralo, kutambele kwawe miṱaṱisanoni iyi kwo ita uri a ḍivhee mitamboni fhano Afrika Tshipembe.

Moeketsi o ḍelwa nga muhumbulo wa u tamba mitambo ya dzhiminasitiki musi e na miṅwaha ya 11 musi o ṱalela mitambo ya Sydney Olympics ya 2000 kha TV. Mugudisi wawe Marie Slabbert vho kona u vhona mpho yawe musi wa ngudo dza nḍowenḍowe e tshikoloni. Vha mbo mu dzhia vha thoma u mu gudisa lune na ṋamusi vha kha ḍi vha mugudisi wawe.

Moeketsi o vha ngweṋa ya lushaka ya dzhiminasitiki ya u sumbedza vhutsila nga 2011 nahone a sedzesa fhedzi zwa u thambuḽa, ndi henefha hune a vha kha vhuimo ha vhurathi ḽifhasini ḽoṱhe.

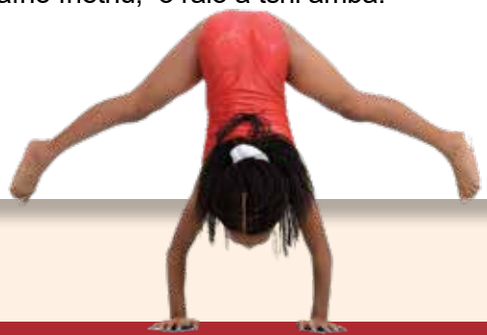
U dzula na mme awe, makhulu, mmane, vhazwala vhavhili na vhakomana vhavhili henengei Polokwane.

“Makhulu wanga na mmane anga ndi vhone vhaedziselwa vhanga. Ndi vhone vhe vha nthusa uri ndi vhe zwine nda vha zwone ṋamusi,” u ralo a tshi amba.

U pfana na u ya baisikoponi e na khonani dzawe, fhedzi uri o sedzesa buḍo ḽe a ḍinangela ḽa dzhiminasitiki, hune a ita nḍowenḍowe awara nnzhinnzhi kha ḍuvha.

Naho a tshi ḍo vha a tshi khou ṱaṱisana na vhaṅwe miṱaṱisanoni ya ḽifhasi, ndivho yawe khulwane zwa zwino ndi u tamba miṱaṱisanoni ya mitambo ya Olympic.

“Ndi khou shuma nga nḍila dzoṱhe uri ndi ye hafho fhethu,” o ralo a tshi amba.”

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 48 2019/10/21 09:17:42

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Edith o shuma zwavhuḓi kha dzhiminasitiki? Bulani uri ngani.

O tou kundwa kaṱukuṱuku kha makhaulatshele. U dzhia vhuimo ha vhungana nahone o wana mendele ifhio?

Fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane) ḽa phara ya u thoma ndi ḽifhio. Ḽi ṅwaleni.

Ṱalutshedzani nga maipfi aṋu zwine ṱhoho ya atikili ya amba zwone.

Ndi nnyi we a ṅwala atikili iyi?

Muedziselwa ndi mini. Vhaedziselwa vhawe ndi vhonnyi?

Muedziselwa waṋu ndi nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri ṅwale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mbudziso.

ufhio ngafhi lini vhonnyi vhangana

Edith o bebwa _____ ?

U tamba mutambo _____ ?

U ita nḓowenḓowe _____ ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe?

U dzula na vhathu _____ ha hawe?

Vhaedziselwa vhawe ndi _____ ?

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 49 2019/10/21 09:47:43

U ṅwala

Kha ri ṅwale

Shumani ni kha zwigwada. Itani mepe wa mihumbulo wa u pulanela atikili ya gurannḓa ine na ḓo i ṅwala ya gurannḓa ya tshikolo i tshi mba nga Edith Moetsi.

EDITH

Kha ri ṅwale

Ambani nga atikili iyi ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Ṋeani atikili yaṋu ṱhoho.

Kha phara ya u thoma ivhani na vhuṱanzi uri ni fhindula mbudziso vhuṋa hadzo dzi no amba nga nnyi, lini, ngafhi, hani.

Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani mafhungomatsivhudzi a no kwama Edith. Fhindulani mbudziso dzi no amba nga hani na nnyi. Ni songo hangwa u shumisa maipfi maambiwa u itela u ṱuṱula dzangelelo.

Kha phara ya u fhedza, pendelani atikili yaṋu.

Ni nga kha ḓi ola tshifanyiso tsha Edith arali ni tshi funa khathihi na u ita khephusheni.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 50 2019/10/21 09:17:51

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale Kha ri ite nḓowenḓowe ya luambo. Shumisani maipfi a re zwitangeni kha u shandula zwitatamennde zwi vhe mbudziso.

Edith u bva Limpopo. (ngafhi)

U ḓimvumvusa nga u ṱalela baisikopo.(mini)

U ita nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. (lini)

Kha ri ṅwale Fhedzisani mafhungo nga u shumisa kha, nga kana ha.

Polokwane i wanala _____ vunḓu ḽa Limpopo.

Nothembi u dzula _____ fhasi ha bada i no bva Moloto.

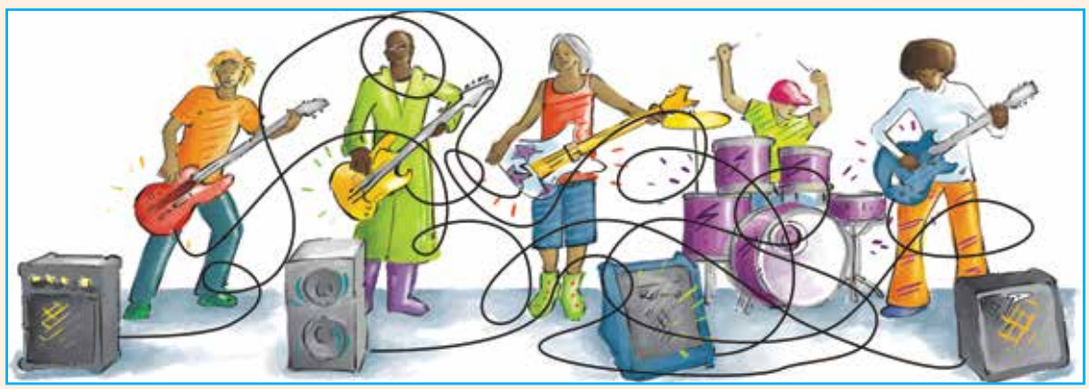
O vhea bugu nṱha _____ ṱafula.

Maipfi a kha, nga kana ha a shumiswa kha u sumbedza fhethu hune zwithu zwa khou itea hone. Maipfi aya a shuma sa thangeladzina dzi no shuma na madzina.

Kha ri ṅwale Fhedzisani mafhungo nga u shumisa mipfi a re afho fhasi.

muṅwe | vhaṅwe | a hu na | vhoṱhe | haho

Vhana _____ vha khou lidza tshilidzo.

_____ vha vhana vha khou lidza kaṱara.

Kha vhana _____ a no khou tamba phiyano.

_____ ane a khou lidza porompiṱa.

Zwino tevhedzelani khebuḽu ni tshi livhanya kaṱara na tshipikara.

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 51 2019/10/21 09:47:53

Lusunzi na ḽiivha

Kha ri ambe Shumani ni kha zwigwada.

Ni vhona u nga phukha dzi a thusana? Hani?
Phukha ṱhukhu i nga thusa phukha khulwane? Hani?
Muthu muṱuku a nga thusa muthu muhulwane? Hani?
Ni vhona u nga phukha dzi a amba dzoṱhe? Bulani mbuno dza u tikedza phindulo yaṋu.

Lungano ndi nganea pfufhi i no gudisa vhathu pfunzo. Vhaanewa vhalwo vha vha vhe zwipuka. Tshiṱori tsha hone ndi tshipfufhi. Iṅwe ya phuka idzi i vha i tshi ḓihudza kana u ḓikukumusa ngeno iṅwe i tshi fhedza yo sumbedza iyi ya u thoma uri kutshilele kwayo a si kwavhuḓi nahone a ku ṱanganedzei.

Musi ni sa athu vhala
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga ha mini.

Kha ri vhale Lusunzi na ḽiivha

Ḽiṅwe ḓuvha hu tshi khou fhisa lusunzi lwo vha lwo dzula tsini na mulambo. “U bambela zwi nga ḓifha hani”, lu ralo lu tshi khou humbula. Lwa dzhenisa mulenzhe muthihi maḓini, lwa tevhedza nga muṅwe, lwa dovha muṅwe. Hu si kale lwa mbo ḓi wela nga ngomu. Lutsinga lwa maḓi lwo vha lu na maanḓa lwe lusunzi lwa vho balelwa u bva maḓini.

“Thusani”, lu a vhidzelela. “Ndi khou nwela khothe!” A hu na we a lu pfa lu tshi khou vhidzelela. Musi lusunzi lu tshi vho pfa uri ngoho lu khou nwela khothe, ha fhira ḽiivha ḽi tshi fhufha. Ḽa vhona uri lusunzi lu khomboni ḽa wisa ṱari ḽa wela ngomu maḓini. Ḽo vha ḽi tshi tou nga tshikwekwete tshine lusunzi lwa nga namela.

“Ndi a livhuha ḽiivha. Ḽiṅwe ḓuvha ndi ḓo u thusa.”

Ḽiivha ḽa sea.

“U muṱukusa kha u nga nthusa, iwe kusunzi kuṱukuṱuku.” ḽa mbo fhufha ḽa ṱuwa.

Ha fhela miṅwedzi i re na tshivhalo. Ḽiṅwe ḓuvha, lusunzi lwa vhona ḽiivha ḽo dzula murini.

Musi ḽi sa athu na u ri “Ndaa” ha ḓa muṅwe mutukana e na vhura na musevhe. O vha a tshi khou ṱoḓou u pfula ḽiivha. Nga u ṱavhanya, lusunzi lwa nambatela kha mulenzhe wa uyu mutukana lwa mu luma. “Eish!” ndi uḽa mutukana a tshi tzhema, a laṱa vhuḽa vhura na musevhe fhasi.

“Ndo livhuha,” ndi ḽiivha ḽi tshi vhidzelela ḽa mbo ḓi shavha. “U muṱuku fhedzi wo mphulusa.”

TSH HL Gr3 B1 TH2.indd 52 2019/10/21 09:17:54

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ndi ngani lusunzi lwo pfa lu tshi tama u bambela?

Ho bvelela mini khalwo?

Ḽiivha ḽo lu phulusa hani?

Lusunzi lwo phulusa hani ḽiivha?

Ni vhona u nga tshiṱori itshi tshi amba nga zwithu zwe zwa bvelela zwa vhukuma? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga mafhungo aya o bvelela nga khalaṅwaha ifhio? Nangani nthihi ni i tangedzele.

tshimedzi	tshifhefho	tshilomo	vhuria

Ndi ngani ni tshi ralo?

Tshiṱori itshi ndi lungano? Lungano ndi mini? Nangani phindulo nthihi:

1. Tshiṱori tshine khatsho phukha dza vha vhatambi vha no funza vhathu pfunzo.
2. Tshiṱori tshi re na vhadzimu na vhakundi.
3. Vhurifhi (luṅwalo)vhupfufhi

Ni vhona u nga lungano ulu lu ri funza mini?

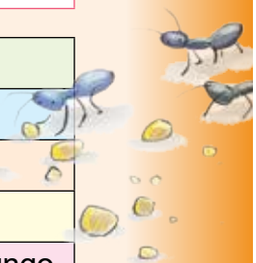

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u ḽa.

lutsinga lwa maḓi lu na maanḓa	kurole
kuṱukuṱuku	i re na tshivhalo
mphulusa	ntshidza
minzhi	nambatela
fhufhela	maḓi a elela nga nungo

TSHITL Gr5 B1 TH2.indd 53 2019/10/21 09:47:58

U elekanya nga lusunzi na ḽiivha

Kha ri ṅwale Nangani maipfi mararu a no ṱalutshedza lusunzi ni a tangedzele.

muhali | musilingi | a lu pfi | lu a ḓikukumusa | muvhavhaleli | goswi | lu a ḓifunga

Shumisani ayo maipfi mararu kha u ṅwala mafhungo mararu.

Kha ri ṅwale Vhalululani lungano lwa lusunzi na ḽiivha ni ṅwale zwi tevhelaho.

Ṱhoho ya lungano ulu

Fhethuvhupo ha lungano ulu

Vhaanewa vha lungano ulu

Khuḓano i re lunganoni ulu

Thasululo

Pfunzo

TSH HL Gr3 B1 TH2.indd 54 2019/10/21 09:18:04

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Zwino ni khou ya u ṅwala lungano lwa inwi muṋe. Kha vhili ḽa u thoma nangani tshipuka, kha vhili ḽa vhuvhili nangani mvumbo dzatsho (zwine tsha takalela) ngeno kha vhili ḽa vhuraru ni tshi nanga pfunzo ya tshiṱori.

u dzima

vhutshivha

mbilu ṱhukhu

u ḓiḓivha

u ḓiimisela

ṱhoni

maṱaṱa

u bvafha

Tshiṅwe tshifhinga ndi khwiṋe u ḓifhumutshela.

Zwanḓa zwi a ṱanzwana

U si na tshau u vha wa vhutshivha.

Mukudzathevhe ha funiwi.

U nga si takadze vhathu vhoṱhe.

I hwala nga luṅwe mbevha, mulindi wa vhuya wa ḓala.

Muthu u ḽa tsha biko ḽawe.

Wa ḓikukumusa wa kundwa u a bvulwa maanḓa.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 55 2019/10/21 09:48:15

Tsunzi mushumoni

Kha ri ambe Shumani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Vhusunzi hu shuma hu hoṱhe kana hu tshigwada?
Ni vhona u nga u shuma nga tshigwada zwi vhuedza mini?
Muḓini wa haṋu hu na vhusunzi? Vhu vha vhu tshi khou ṱoḓa mini?
Hu itea mini musi ni tshi lingedza u thivhela vhusunzi nḓila ya u ya zwiḽiwani?

Kha ri vhale Tsunzi dzi kha muduba

Masunzi a davhidzana hani? Ha koni u amba fhedzi a tea u vhudzana zwine zwa khou bvelela. A zwi ita nga nḓilaḓe? A sisima feḓa ḽa tshipentshela.

Ni khou ḽa sangwetshi. Hu wela matshakatshaka a vhurotho fhasi. Hai, a zwi dini. Fhano ha hashu a hu na vhusunzi. Fhedzi iḓanu ima nyana. Lusunzi luthihi kana vhuvhili vhu no khou tshela matshakatshaka, khovhuḽaa! Hai, izwi a zwi vhuyi zwa vha thaidzo na zwiṱukuṱuku. Vhusunzi vhu sa ḓadzi tshanḓa a vhu dini muthu. Fhedzi sedzesani nga vhuronwane. Yowee, zwikhokhonono zwiṱukuṱuku khezwi zwi tshi khou ṯharamudza zwiphuphuledzi zwazwo muyani sa maṋanga.

Khathihi fhedzi, luthihi lwa mbo ngalangala. Ndi ṱholi yo wana zwiḽiwa zwino i khou gidimela u ramba shango ḽoṱhe. Fhedzi lu tea u elelwa nḓila ya u vhuya zwiḽiwani. Ngauri vhusunzi a vhu na ṋayo dza u sia vhuṱala, lwa mbo sia vhuṱala ha feḓa.

Musi ṱholi i tshi swika tshiṱahani i vhudza maṅwe masunzi, i tshi shumisa feḓa, uri yo wana zwiḽiwa. Ha mbo vha na dakalofulu. Hu si kale ha vha ho bva, hu khou gidima nga murahu ha ṱholitsevhi hu tshi tevhela feḓa ḽe ṱholitsevhi ya sia. Hu si kale ho no mbo vha na muduba mulapfulapfu wa vhusunzi henefho fhasi. Matshakatshaka a khou ṱuwa o livha tshiṱahani.

TSH HL Gr3 B1 TH2.indd 56 2019/10/21 09:18:17

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale Vhusunzi vhu “amba” nga nḓilaḓe?

Vhu wana hani nḓila ya u humela tshiṱahani?

Ni vhona u nga vhusunzi ndi zwivhumbwa zwi re na tshika kana zwo kunaho? Tikedzani phindulo yaṋu.

Phara iyi i no amba nga vhusunzi i fhambana hani na lungano lwe na vhala.

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha uḽa.

davhidzana	lusunzi lwo rumelwaho u ṱolela zwithu.
tshiphuphuledzi	mutshotshonono wa vhusunzi vhu no dzula hoṱhe.
tshiṱaha tsha vhusunzi	amba
ṱholi	tshithu tshi no nga luṋanga kha ṱhoho ya lusunzi

Kha ri ṅwale Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mafhungo.

Masala a nga shumiswa vhuimoni ha dzina kana a shuma na dzina.

Zwone Hone hoṱhe inwi ene

Vhusunzi a vhu ambi hoṱhe. _____ hu tou davhidzana nga zwiphuphuledzi.

Musi _____ ni tshi wisa matshakatshaka, vhusunzi vhu a a doba.

_____ a zwi na mushumo, arali na wisa matshakatshaka a zwiḽiwa, vhusunzi vhu ḓo ḽa matshakatshaka ayo. Ndi zwone! Mukoma wa vhusunzi _____ u dzula tshiṱahani tsha vhusunzi. Vhusunzi _____ vhu a mu shumela.

Kha ri ṅwale Maṱaluli aya na maḓadzisi zwi bva kha lungano lwa lusunzi na ḽiivha. Talelani maḓadzisi nga muvhala mutswuku ni tangedzele maṱaluli nga muvhala wa lutombo. Zwino a shumiseni mafhungoni aṋu inwi muṋe.

muṱukusa	
muṱukuṱuku	
fhasi	
mulamboni	
maḓini	

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 57 2019/10/21 09:48:18

Nzudzanyo ya zwiṱori

Kha ri ṅwale

Ngano dzi shumisa zwipuka na vhaanewa vha zwipuka kha u ṱana vhathu na mvumbo dzavho.

Lavhelesani vhili ḽa zwipuka ḽi re kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 26. Nangani tshipuka tshithihi tshine na vhona u nga tshi na mvumbo i no fana na yaṋu ni ṅwale ṱhalutshedzo ya mvumbo yaṋu i no nga ya itshi tshipuka. Tsumbo, arali ni tshi vhona u nga ni fana na lusunzi, ni nga amba ngauri ni mushumi wa biko nauri ni kona u shuma na vhaṅwe vhathu nga nḓilaḓe.

Kha ri ṅwale

Ndivho ya lungano ndi u kaidza kana u funza pfunzo. Ambani nga ndivho iyi ni kha tshigwada tshaṋu. Ni ambe uri u eletshedzana zwi amba mini. Ambani nga mbudziso dzi tevhelaho ni ṅwale phindulo.

Ndi lini hune na ṱoḓa nyeletshedzo kha muṅwe muthu?

Ndi lini hune na si ṱoḓe nyeletshedzo kha muṅwe muthu?

Ni nga ita mini musi ni tshi khou ṱoḓou eletshedza muṅwe muthu ngeno a sa ṱoḓi nyeletshedzo yaṋu?

Anetshelani khonani dzaṋu tshiṱori tshine na tshi ḓivha tshi re na pfunzo kana nyeletshedzo.

Ni kone u ṅwala muṱoḓo mupfufhi wa tshiṱori itshi.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 58 2019/10/21 09:18:19

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ṱanganyani mafhungo. Shumisani maṱanganyi a re afho fhasi.

Tsumbo | ngauri | fhedzi | zwino

Ḽiivha ḽa posa ṱari maḓini. Ḽo vha ḽi tshi tama u thusa lusunzi.

Ḽiivha ḽa posa ṱari maḓini ngauri ḽo vha ḽi tshi tama u thusa lusunzi.

Lusunzi lwo vha lu tshi khou pfa mufhiso. Lwa tama u ya u bambela.

Mutukana o vha a tshi khou ṱoḓa musevhe na vhura. Lusunzi lwa mu luma.

Ḽiivha ḽa sea. Ḽo vha ḽi sa humbuli uri lusunzi lu nga ḽi thusa.

Mutukana o vha a tshi ḓo vha o pfula ḽiivha. Lusunzi lwa mu luma.

Kha ri ṅwale

Dubekanyani mafhungo a tevhelaho nga ngona uri ni vhumbe phara.

Hu si kale lusunzi lwa pfa u nga lu ḓo nwela khothe lwa huwelela lu tshi ṱoḓa thuso.

Musi we ḓuvha ḽa vha ḽi tshi khou fhisa vhukuma, lusunzi lu humbula u ya u ḓiambusa mulamboni.

“U songo vhilahela,” hu vhidzelela ḽiivha.

“Ndi ḓo u thusa.”

Mashudumavhi, lwa ḓuḓumelesa lwa vho wela ngomu maḓini.

“Ndi a livhuha ḽiivha. Ḽiṅwe ḓuvha ndi ḓo u thusa.”

Ḽa posa ṱari maḓini.

Lusunzi lwa shumisa ṱari sa tshikwekwete.

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 59 2019/10/21 09:48:21

Ndau na mbevha

Kha ri ambe Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tshaṋu.

- Ni vhona u nga tshipuka tshiṱuku tshi nga thusa tshihulwane? Hani?
- Ni a ḓivha tshiṱori tshe khatsho muthu muṱuku a kunda muthu muhulwane?
- Ni vhona u nga saizi i ḓi dzula i tshone tshithu tshihulwane? Tikedzani phindulo yaṋu.
- No no vhuya na thusa muṅwe muthu kana tshipuka?
- Ṱalutshedzani kiḽasi uri ndi nnyi we na mu thusa na uri uyu muthu kana tshipuka no mu thusa nga nḓilaḓe.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga ha mini.

Kha ri vhale

Ḽiṅwe ḓuvha mbevha mbili ṱhukhu tseṱha (gireyi) dzo vha dzi tshi khou ṱalela ḽidau ḽo shuvhama ḓuvhani. “Dadamalani nṱha ha ningo yawe”, ndi iṅwe i no ralo, “ri vhone arali a tshi ḓo vuwa.”

Kubevha kwa dadamala nga nṱha ha ningo ya ndau, ha bvelela mini? Nazwino, ndau ya mbo ḓi vukuluku ya bata kuḽa kubevha nga shimba ḽihulu ḽayo.

Ḽidau ḽa pfa ḽo dinalea nga maanḓa ḽa vho ṱoḓou zhota kuḽa kubevha kuseṱha kuṱukuṱuku. “Ndaa, ndi khou humbela u sa ḽiwa,” ndi mbevha i tshi phuphuthedzela ngeno i tshi khou tetemela. “Ḽiṅwe ḓuvha ndi ḓo vha thusa!”

Ndau ya sea. “Iwe? Wo ṱukufhalesa lune u nga si thuse muthu, kubevha! U nga si vuwe wo nthusa!” Ngauri ndau yo vha i si na nḓala ya litsha kubevha kwa ṱuwa.

Hu si kale, ndau ya vha i tshi khou gidima henefho sananga. Ya mbo ṱangana na mambule e vhathu vha rea a u fasha ntsa. Ho vha hu mambule mahulu. ndau yo vha yo fashiwa lwa u tou kwanyeledzwa. I sa koni u sutuka, fhedzi u vhomba i tshi kona.

“Thusani! Thusani!” i ralo i tshi vhomba. “Mphuluseni kha mambule aya.”

Ha mbo fhira ntsa. “Ndi nga si u thuse,” ndi ntsa i no ralo. “Vhege yo fhelaho wo ḽa mukomana wanga.”

Ha fhira muvhuḓa. “Ndi nga si u thuse,” ndi muvhuḓa u no ralo. “Vhege yo fhelaho wo ḽa mme anga.” Ha mbo fhira kubevha kuseṱha ku tshi gidima. “A wo ngo nndya vhege yo fhelaho,” ndi kubevha ku no ralo. “Ndi ḓo u thusa.”

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 60 2019/10/21 09:18:23

Ḓuvha:

Zwenezwo kubevha kwa thoma u shenga aḽa mambule. Kwa shenga, kwa shenga, kwa shenga. Nga vhuya, ḽi tshi vho fhefha kwa vha kwo no phula buli ḽihulwane kha mambule ḽine ḽa nga tenda uri ndau i kone u bva.

“Ndo livhuha khonani yanga ṱhukhuṱhukhu. Zwino ndi vho zwi ḓivha uri na phukha ṱhukhu dzi a kona u thusa phukha khulwane” ndi ndau i no ralo.

Kha ri ṅwale Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwaṋu ni kone u ṅwala phindulo.

Ni vhona u nga tshiṱori itshi ndi ngoho? Tikedzani phindulo yaṋu.

Ni vhona u nga tshiṱori itshi tshi na pfunzo ine tsha ni funza? Ndi ifhio pfunzo ya hone?

Ṱhoho ya tshiṱori itshi i nga vha ifhio?

Lungano lu a kaidza na u funza. Ni vhona u nga lungano lwa ndau na mbevha lu na pfunzo ine lwa ri funza? Ni vhona u nga ndi pfunzoḓe?

Lavhelesani mirero iyi ni ambe uri ndi ufhio u no yelana na tshiṱori itshi. Itani thiki tsini nawo.

	Tshi na phepho a tshi sumbedzwi mulilo.
	U tshi dza muro wa muvhuḓa ranga u ya tshilaloni.

	Ndi tshiṱaka tshe wa vhona ṋowa, u ḓi ri i tshee ngomu.
	Zwanḓa zwi a ṱanzwana.

Ndi ngani mbevha yo dzindela ndau?

Ndi ngani ndau yo humbula u sa ḽa mbevha?

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 61 2019/10/21 09:48:23

U elelwa zwa mbevha na ndau

Kha ri ṅwale

Ṱumani tshipiḓa tsha u thoma tsha fhungo na tsha vhuvhili.
Ni kone u ṅwala mafhungo a re one (o teaho) kha tshikhala tshi re afho fhasi.

Ndau khulukhulu yo vha yo	uri ku sa vhulawe.
Kubevha kwa luvhelela kwo luvhelela	ngauri yo vha i na maṋo a fhiraho.
Ndau yo dzhena mambuleni ngauri	shuvhama ḓuvhani yo ḓigeḓa.
Mbevha yo vha i na zwine ya kona	kha zwiito zwayo zwa u ḓihudza.
Ndau yo vha i tshi khou ṱoḓa u humbela pfarelo	yo vha i tshi gidima i sa londi.

Kha ri ṅwale

Dobani maipfi kha lungano lwa lusunzi na ḽiivha.
Ni kone u ita zwi tevhelaho.

- Talelani ipfi ḽi no amba u ḽa.
- Tangedzelani ipfi ḽi no amba u pfuka.
- Khaḽarani ḽi no amba u ṱafuna zwipiḓa nga zwipiḓa.
- Itani tshifhambano tsini na ipfi ḽi no amba fhethu hu re na zwiṱaka na miri.
- Itani thiki tsini na ipfi ḽi no amba u luvhelela tshoṱhe

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 62 2019/10/21 09:18:24

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Lavhelesani bammbiri ḽa u shumela ḽa 26 hafhu, ni shumise tshipuka, mvumbo yatsho na pfunzo i re khatsho, zwe na zwiṅwala henengei.

Ṱhoho ya lungano

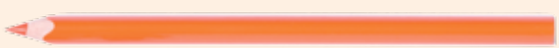
Mvumbo na zwiito

Fhethuvhupo

Zwiitei

1.
2.
3.
4.
5.

Pfunzo

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 63 2019/10/21 09:48:32

Megan u sengulusa lungano

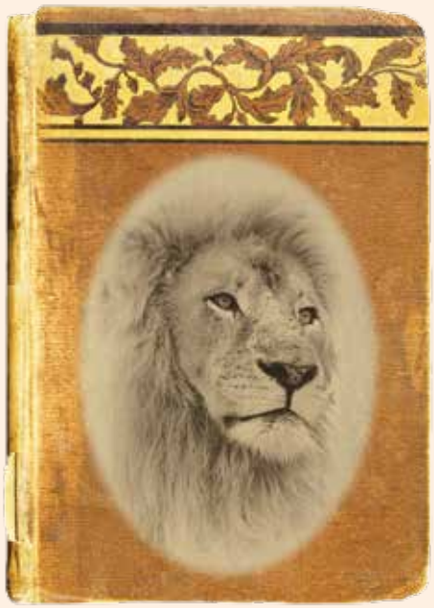

Kha ri vhale

Ndau na mbevha

Nga Jerry Pinkney

Tsho senguluswa nga Megan Cox

Zwifanyiso zwa manakanaka zwi re kha lungano ulu lwa Aesop lwe lwa tou ṅwalululwa zwo ita uri Jerry Pinkney a wine Caldecott Medal wa 2009 wa bugu ya maṱhekheni ya zwifanyiso kha ḽa Amerika ḽoṱhe.

Lungano lwa *Ndau na Mbevha* lu anetshela nga huswa lungano lwa kale na kale lwa buka ḽa vhulenda ḽe ḽa khathutshela mbevha, lwe nga murahu musi ḽo no fashwa nga mambule, mbevha ya vho fhedza yo ḽi thusa nge ya shengekanya mambule ḽidau ḽa kona u ponyoka. Bugu heyi ntswa i songo ḓalesaho maipfi i shumisa fhethuvhupo ha midavhi ya Serengeti. Sananga ḽo ḓalaho zwiṋoni, zwipuka na zwikhokhono zwi no sumbedzwa nga zwifanyiso zwa u naka. Ndau ri i vhona sa nduna ya mashango i no tshimbila i tshi tou sunya i tshi tandula shango ḽo ḓalaho ṱhuḓwa na nḓou dzine dza si kundwe u rembuluwa dza i sedza. Fhedzi khombo i dzula i hone i kha tshivhumbeo tsha vhazwimi vho ambaraho zwiambaro zwa khakhe. Avha vhathu vho mbo rea gwekwe vha vhuvha vha tshi ingamela buka iḽi ḽi tshi dzhena mambuleni. Musi mukosi wa u vhomba ha ndau u tshi swika nḓevheni dza mbevha, mbevha i takuwa nga luvhilo ya ya u phulusa ndau nge ya tou shengekanya mapfundo a mambule ngeno mufashiwa o lavhelesa o hanganea.

Vhana vha miṅwaha ya vhukati ha 6 na 11 vha ḓo takadzwa ngauri Vho Pinkney vha shumisa nzulele dzi no wanala miṱani yashu. Ri wana uri Vho Ndau na Vho Mbevha na vhone vha na miṱa yavho ine ya kha ḓi vha miswa. Masiaṱari a u khunyeledza a sumbedza nduna iyi i tshi khou ralo u sunya i na tsadzi yayo na vhana, ngeno muṱanani ho tenyama mbevha na vhana vhayo.

Kha ri ambe

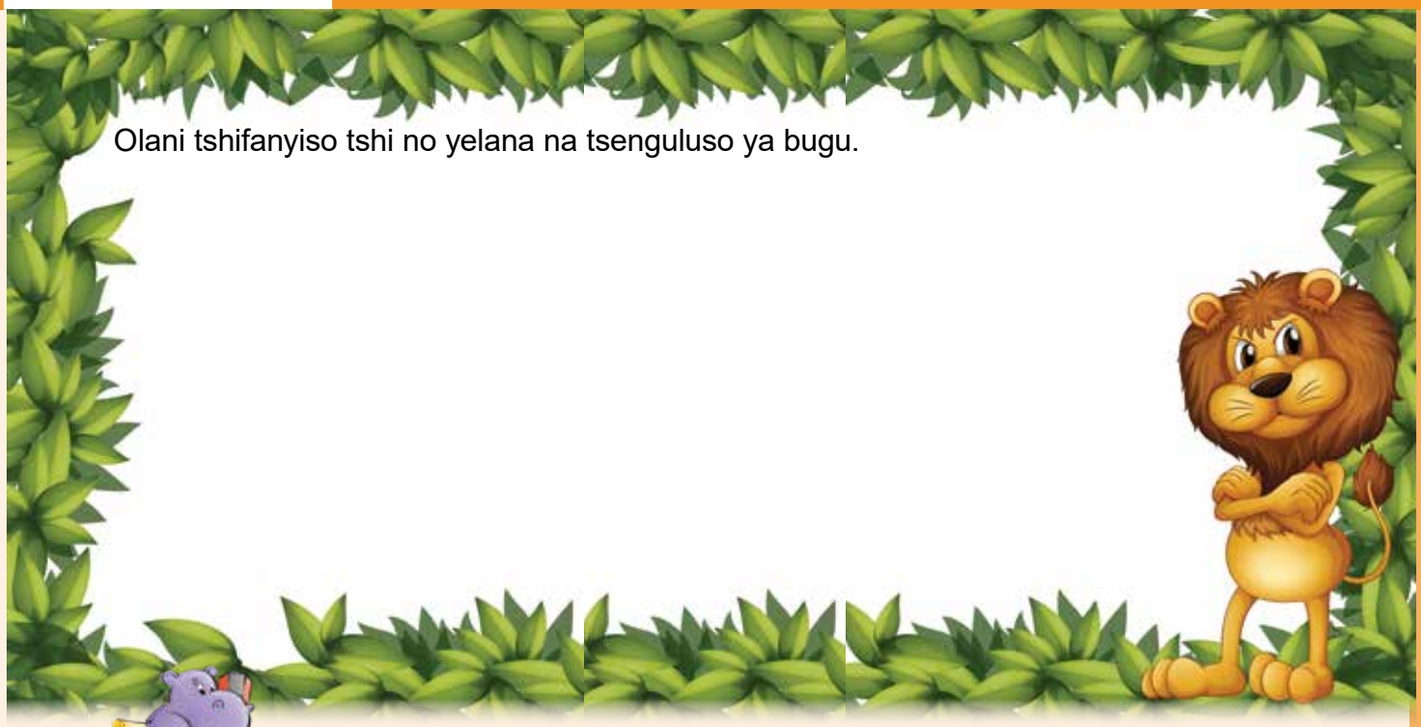

- Ndi nnyi we a ṅwala bugu iyi a dovha a ola zwifanyiso?
- Ndi nga mini bugu iyi yo wina mendele?
- Iyi bugu yo ṅwalelwa vhavhali vha miṅwaha (mirole) ifhio?
- Fhethuvhupo ha tshiṱori itshi ndi ha ngafhi?
- Phukha dzi vha dzo livhana na khombo ifhio?
- Lungano ulu lwa Ndau na Mbevha lu fhambana ngafhi na luḽa luṅwe lungano lwe na vhala?
- Ndi lufhio lune lwa ni takadzesa. Bulani uri ngani.

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 64 2019/10/21 09:18:34

Ḓuvha:

Olani tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso ya bugu.

Kha ri ṅwale

U tshi dza muro wa muvhuḓa	ḽa fhira muḓi ḽo kovhela.
U si seme thavha	ro vhona mavhala.
Funguvhu ḽo ri thi laiwi	fa ḽi songo gonya luwa.
Ri ḓe ndi mbiḓi	na murundo wa phofu u ḓo nwa.
A hu na pfeṋe ḽi no	u tshee kule.
Tshe wa da iwe tshilavhi	ranga u ya tshilaloni.

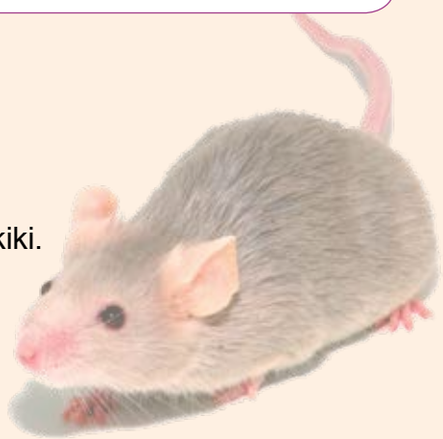
Talani mutalo u tshi livhanya tshipiḓa tsha u thoma tsha murero na tsha u fhedza.

Kha ri ṅwale Zwino ṅwalani mirero mivhili ye na tou ḓisikela.

Kha ri ṅwale Nangani nyito yone ni i talele.

Vhaendelamashango vha re bisini vha ṱalela ndau nga maforokiki.

Kubevha Ṱongani tshi/ku khou ya phakhani ya ndau ṋamusi.

Roṱhe nga kiḽasi ri khou ya u guda nga ndau ṋamusi.

TSHTHL Gr5 B1 TH2.indd 65 2019/10/21 09:48:38

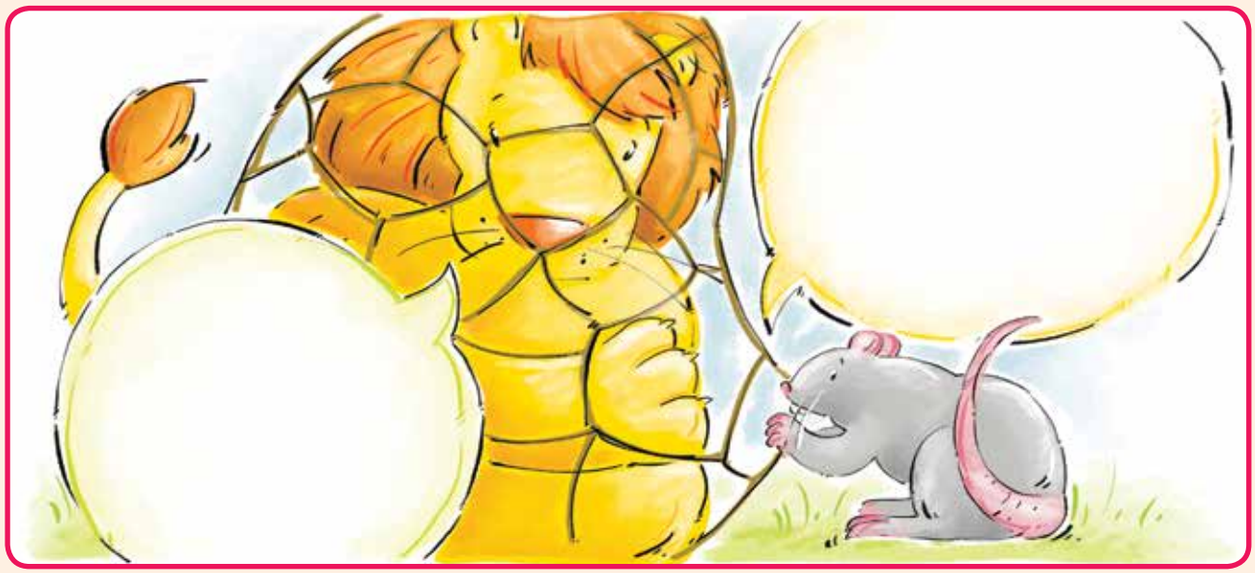
Lungano lu sa fhirwi

Kha ri ṅwale

Lavhelesani bammbiri ḽa u shumela ḽa 29. Lavhelesani tshifanyiso tsha musi mbevha i tshi fashulula ndau mambuleni.

Ṅwalani mapulo a maipfi a zwine na vhona u nga vhabvumbedzwa avha vha khou vhudzana.

Kha ri ṅwale

Shumisani tshati i re kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 30 kha u ita pulane ya lungano lune na ḓo lu ṅwala, lwa musi mbevha i tshi thusa ndau. Dzhenisani ṱhoho dza mafhungo kha pulane yaṋu tshikhalani tshi re afho fhasi.

Ṱhoho

Mathomo, hune na thoma hone tshiṱori.

Mutumbu, hune na anetshela hone tshiṱori (Ni vhe na vhuṱanzi uri ndau na mbevha zwi amba zwoṱhe.)

Magumo, hune na tandulula hone thaidzo ya tshiṱori.

TSH HL Gr3 B1 TH2.indd 66 2019/10/21 09:18:39

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale Zwino ṅwalani lungano lwa inwi muṉe.

TSHTHL Gr5 B1 TH2And1 67 2019/10/21 09:48:42

Ḓiṱoleni

Ndi a kona	☺	☹
u vhala atikili ya gurannḓa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannḓa.		
u topola zwine maipfi a amba.		
u shumisa thangeladzina.		
u shumisa maṱanganyi.		
u ṅwala mafhungo a u ṱalutshedza.		
u amba nga tshifanyiso.		
u shuma na tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḓaho.		
u bula mihumbulo yanga.		
u topola mafhambanyi		
u topola fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane).		
u ṅwala atikili.		
u ṅwala phara.		
u pulanela atikili.		
u shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa kha, nga kana ha.		
u rera nga zwiṱaluli zwa lungano.		
u vhala lungano.		
u fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.		
u wana phambano vhukati ha zwiṱori zwa vhukuma na zwiṱorikhumbulelwa.		
u bula mihumbulo yanga.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u ṅwala ṱhalutshedzo.		
u topola zwiṱaluli zwa lungano.		
u shumisa masala.		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maṱaluli na maḓadzisi.		
u shumisa maṱanganyi.		
u dubekanya mafhungomatsivhudzi.		
u shumisa mirero.		
u vhala tsenguluso.		
u doba maipfi maṅwalani.		
u pulanela na u ṅwala lungano.		
u shumisa nyito dzo teaho vhoṉefhungo.		
u shumisa maambiwa.		

TSH HL Gr5 B1 TH2.indd 68 2019/10/21 09:18:49

Z w i r e n g o m u

Thero ya 3: Mafhungomatsivhudzi e mushumoni

U ṋea na u tevhela ndaela
Themo ya 2: Vhege dza 1 – 2

33 U vhala ḽeibuḽu 70
U shuma nga tshigwada.
U amba nga tshaka dzo fhambanaho dza ḽeibuḽu.
U rera nga vhuhulu ha u vhala ndaela nga vhuronwane.
U vhala ḽeibuḽu ya tshithusamutakalo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama ḽebuḽu.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

34 Zwiṅwe hafhu nga ndaela 72
U livhanya mafhungomatsivhudzi.
U topola maiti a ndaela.
U shumisa ndaela kha mafhungotswititi.
U shumisa ndongazwiga dzo teaho.
U shumisa maḓadzisi a tshifhinga, a maitele, a fhethu na a digirii.

35 U ita tsha u vhuisa mare 74
U vhala risipi
U tevhela ndaela dza u ita ḓirinkhi ya smoothie.
U fhindula mbudziso dzi no kwama risipi.
U ṱalutshedza maga a kuitele hu tshi shumiswa maipfi a u ṱanganya a no nga tsha u thoma, u bva afho, ha tevhela na tsha u fhedza.
U ṱanganya mafhungotswititi mavhili a vhumba mafhungotserekana hu tshi shumiswa ngauri, nga murahu, naho, vhunga na musi.

36 Maṅwe hafhu nga zwiḽiwa 76
U ṋea ndaela hu tshi shumiswa maiti a ndaela: iyani, wanani itani
U tevhela ndaela dzi re kha imeiḽi dza u ita mabisikitsi a tshifhaṱuwo tshi no seisa.
U rumela sms hu tshi shumiswa maipfi o pfufhifhadzwaho.
U ṅwala ṱhukhufhadzo dza maipfi hedzi: l, ml, T, t, g, kg

37 Swobo 78
U rera nga tshifanyiso.
U vhala tshiṱori tshi no pfi Swobo ya Matombo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshiṱori.
U bula zwiitisi.
U topola maga e a shumiswa kha u ita swobo.
U topola mvelelo.

38 Swobo, swobo ya u ḓifha 80
U nanga lushaka lwa swobo i no ḽiwa hayani.
U ṅwala mutevhe wa thinganywa dze dza shumiswa kha swobo.
U ṅwala ndaela hu tshi shumiswa maipfi a ndaela sa ṱanganyisani, tshetshelelani, vhaḓani, shelani.
U ṅwala mvetamveto ya thimbanywa na ndaela.
U pfesesa ndivho ya u shumisa eḽipsisi magumoni a fhungo.
U ṅwala phara ya u penndela ya tshiṱori tsha Swobo ya Matombo.
U shuma kha zwigwada hu tshi ṅwalwa ngaganyaḽitambwa.
U ṅwala ngaganyaḽitambwa hu tshi shumiswa ṱhoho dza: ṱhoho, bono, vhabvumbedzwa na puloto.

39 Ḽiedza ḽa mivhala 82
U amba ri kha zwigwada nga musengavhadzimu (musengavhadzimu) na mivhala yawo.
U pima tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhala ḽiedza ḽa u ita mivhala.
U nanga ṱhoho ya ḽiedza iḽi.
U topola maiti a ndaela.
U fhedzisa fuḽoutshati
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ṅwala maipfi dikishinarini.
U topola mabulafhethu: kule, fhasi, tshikoloni, nṱha na ngomu.
U dzhenisa maṱaluli a re one a tshi ṱalutshedza musengavhadzimu khathihi na u shumisa maṱaluli mafhungoni a re a au.

40 U vhekanya zwithu 84
U tevhedza ndaela.
U tevhedza ndaela dza u ola khosishumu.

Inthaviwu
Themo ya 2: Vhege dza 3 – 4

41 Heyi ndi fesheni 86
U rera nga mafhungomatsivhudzi tshigwadani.
U rera nga tshaka dza mbudziso dzine dza nga shumiswa kha inthaviyu.
U rera nga mafhungomatsivhudzo a u tou phaphelela ane muthu a nga tea u ṱoḓa musi a tshi ita ṱhoḓisiso.
U vhala inthaviwu.
U fhindula mbudziso nngede.
U wana ndivho ya inthaviyu.
U ṅwala mbudziso tharu.
U shumisa zwigambudziso.
U ṅwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhigela.

42 Maṅwe hafhu a zwikhipha 88
U topola ṱhoho dza u ṅwala mafhungo ngadzo.
U wana uri hu tea u inthaviyuwiwa nnyi hu tshi itelwa u ṅwala atikili.
U ṅwala mbudzisoṱhalutshedzwa na mbudzisothopolwa.
U vhala phara ye ya ḓisendeka nga mafhungomatsivhudzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama girafu: muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwigede.
U saukanya na u sengulusa mafhungomatsivhudzi a re kha girafu.
U bula zwiitisi zwa data.
U nweledza mafhungomatsivhudzi e a wanala kha ṱhoḓisiso.

43 U pfa nga zwa voḽibolo 90
U rera nga milayo ya u shumisa maambwaita.
U vhala ṱhoho dza maṅwala a voḽibolo.
U topola zwiko zwa maṅwalwa.
U tikedza phindulo.
U ṋea maṅwalwa ṱhoho
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U ṅwala maipfi kha dikishinari.
U vhea mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhigela hu tshi shumiswa zwiḓevhe zwo teaho.
U shumisa maṱanganyi kha u ṱuma mafhungo a re kha phara khathihi na u shumisa masala one.

44 Zwiṅwe hafhu nga mitambo 92
U ṅwalwa magumo.
U fhedzisa thebuḽu.
U shumisa tshifanyiso kha u fhedzisa thebuḽu.
U ita inthaviyu hu tshi shumiswa maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi na lini.
U nweledza mafhungomatsivhudzi.
U shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha kha ḓi.
U shumisa tshifhinga tshi ḓaho tsha kha ḓi.

45 Ṋotshi i no tshina 94
U rera nga vhuhulu ha u shuma nga tshigwada.
U vhala maṅwalwa.
U fhindula mbudziso dza maṅwalwa.
U wana zwiko zwa maṅwalwa.
U topola zwine maipfi a amba.
U ṅwala maipfi kha dikishinari.
U ṱuma mafhungo.
U shumisa maambiwaita.

46 U elekanya nga ṋotshi na mutoli 96
U dubekanya mafhungomatsivhudzi a tshi pfala.
U ḽebuḽu nyolo.
U ṅwala phara i no ṋea nḓivho.
U ṅwala fhungoṱhoho na mafhungo a no tikedza ṱhoho
U ṅwala muvhigo fhasi ha ṱhoho nngede.
U topola maṱaluli a u ṱalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso.

47 Khangaru i no mangadza 98
U amba nga tshifanyiso.
U vhala maṅwalwa a no tsivhudza a no amba nga khangaru.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama maṅwalwa.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.

48 U elekanya nga khangaru 100
U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva maṅwalwani kha u ṅwala phara i re na nḓivho ngomu.
U fhedzisa maṅwalwa hu tshi shumiswa maambiwa.
U ṅwala muvhigo wa muthu ene muṋe hu tshi shumiswa ṱhoho nngede.
U shumisa zwigagarukela.

TSH HL Gr5 B1 TH3.indd 69 2019/10/21 09:47:26

U vhala ḽebuḽu

Kha ri ambe Shumani ni kha zwigwada.

- Ambani nga tshaka dzo fhambanaho dza ḽebuḽu.
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha ḽebuḽu?
- Ni vhona u nga hu nga bvelela mini arali ni tshi nga vhala fhedzi tshipiḓa tsha ndaela dzi re kha ḽebuḽu?
- Arali ni na mishonga ine na khou nwa kana u mila, ni tea u i vhea ngafhi?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha ḽebuḽu nga ṋḓila yone?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u ḽa mishonga hu na muthu muhulwane tsini?

Kha ri vhale

MAFHUNGOMATSIVHUDZI A NḒIVHO

Tshishumiswa tshihulwane (phakhetheni iṅwe na iṅwe) Actigo

Ndivho

Tshifhungudzi

Mishumo

U engedza nungo na mafulufulu na u ṱuṱuwedza sisiteme ya u lwa na zwitshili.

Mafhungomatsivhudzi maṅwe

- Act-Yu-go ndi tshiinganṱha tshi no ḓifha.
- I ḓisa pfushi dzo nanguludzwaho nga vhuronwane dza u engedza mafulufulu.
- Sele dza malofha dzi dzula dzo takala.

Musi ni tshi shumisa tshishumiswa itshi

- Na tshi shumisa musi na musi ni ḓo nyanyula mafulufulu.

Kushumisele:

Vhahulwane na vhana vha miṅwaha ya 10 na u fhira
Shelani phakhethe ngilasini yo ḓalaho ¾ nga maḓi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.
Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira nthihi kha awara dza 24.

Vhana vha miṅwaha ya fhasi ha ya 10.
Shelani hafu ya phakhethe ngilasini yo ḓalaho ¾ nga maḓi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.
Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira hafu kha awara dza 24.

Maṅwe mafhungomatsivhudzi
Kha zwi vhewe fhethu hu si na murongwe hu re fhasi ha 25°C hu sa swikeli vhana.
Phakhethe dzi re ngomu dzi a fhedza ṅwedzi.

Zwishumiswazwitikedzi: Vitamani B1, B6, B12, C.
A hu na tshiṱatshi, likithousu, swigiri kana zwiingwanṱha.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 70 2019/10/21 09:17:32

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwaṋu ni kone u ṅwala phindulo.

Mafhungomatsivhudzi a ndivho zwi amba mini?

Tshinwiwa tsha mafulufulu ndi mini?

Ni vhona u nga ndi ngani ṱhoho khulwane i re kha ḽebuḽu i ndenya kha ṱhoho dzi re kha mutumbu?

Hu na khethekanyo nngana kha ḽebuḽu?

Musi ro sedza maḽeḓere, ndi ṱhoho dza khethekanyo dzifhio dzi re na ndeme? Dzi ṅwaleni.

Ndi ṱhoho dza khethekanyo dzifhio dzi si na ndeme? Dzi ṅwaleni.

Ndi zwingafhani zwine vhana vha re na miṅwaha ya fhasi ha ya fumi vha tea u nwa?

Ndi nga mini ri tshi nwa Act-Yu-go?

Ni nga ḓipfa nganḓilaḓe musi no nwa Act-Yu-go?

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi na zwine a amba. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi re kha tsha monde u tshi ya kha zwine ḽa amba zwi re kha tsha u ḽa.

tshihulwane	zwiengedzwa; zwiṅwevho
zwishumiswa	zwiṅwe; zwigede
zwi re ngomu	zwiḽiwa; zwifushi
zwiingwanṱha	zwo shumiswaho
pfushi	tshi shumaho; tshi thusaho
zwitopolwa	zwo shelwaho

TSH FHL Gr5 B1 THSindd 71 2019/10/21 09:47:33

Zwiṅwe hafhu nga ndaela

Lavhelesani ndaela idzi dza kunwelwe kwa tshinwiwa tsha mafulufulu.

Livhanyani mafhungomatsivhudzi a re kha khoḽomo ya tsha u ḽa na muhumbulo muhulwane u re kha tsha monde.

Vhalani ni tevhedze ndaela dzi re kha ḽebuḽu tshifhinga tshoṱhe.	Ni songo renga kana na shumisa tshinwiwa tsha mafulufulu tshine tshiputeli/tshifaredzi tshatsho tsha vhonala tsho kheruwa, tsho geriwa kana tsho tshetshekanywa.
Ni tea u ḓivha uri hu shumiswa mushonga mungafhani nahone lini.	Vheyani zwinwiwa zwoṱhe zwa mafulufulu kule na vhana vhaṱuku. Zwinwiwa izwi zwi anzela u ḓifha nahone vhana vha nga nwa u fhira mpimo vha tshi ri ndi ḓirinkhi.
Ni songo vuwa no ḓiita dokotela.	Arali ḽebuḽu i tshi ri ni songo fha vhana vha re fhasi ha miṅwaha kana tshileme tshigede, ni songo zwi ita.
Tevhedzani tsivhudzo dzi no kwama mipimo ya miṅwaha na tshileme tsha muthu.	Ni songo vuwa no fha muṅwe kana na shumisa zwo kalulaho u fhira ndaela nge na humbula uri zwi ḓo shumesa kana zwa ṱavhanya u shuma.
Tevhedzani tsivhudzo ya “ZWI DZUMBIWE”	Vhalani ni tevhedze ndaela dza ḽebuḽu. Ṱalukanyani pfufhifhadzo dza lebula khulwane kulebula kuṱuku (tsp.) na miḽigireme (mg).
Ni anzele u sedza uri tshiputeli/ tshifaredzi kana tshinwiwa a tsho ngo vuliwa.	Ni sedzese ndaela dzi no amba nga kushumiselwe kwa tshinwiwa tsha mafulufulu.

No zwi vhona uri ri shumisa maiti a no fana na **vhalani, ṱalukanyani** na **tevhedzani** musi ri tshi ṋea ndaela? Maiti aya ndi a ndaela.

Zwino talelani maiti a ndaela (maiti a no ni vhudza uri ni ite mini) a re kha phara iyi.

Tshinwiwa tsha mafulufulu tsha hayani

Sage Pomegranate Green Tea Cooler

Ndaela: Vhilisani tshisagana tsha tie dala lwa minete ya 1-3 khaphuni nthihi ya maḓi a no fhisa. Ṋulani tshisagana tsha tie. Shelani mutoli wa u ḓifhisa. Rithani *sage* ye na shela nga lebula nthihi. Litshani zwi vhile lwa minete i no swika fumiṱhanu. Shelani izwi zwoṱhe khaphuni i re na aisi. Rithani u swika zwi tshi vho tou thwee ni ḓiphiṋe.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 72 2019/10/21 09:17:31

Ḓuvha:

TSHIFHINGA (LIMUDI) TSHA NDAELA

Ri shumisa ndaela kha ndayo, tsivhudzo, khumbelo, nyeletshedzo, nzinginyo na kha u kombetshedza. Ri vhumba ndaela nga u shumisa mutshila “-ni” wo ṱumiwa kha mudzi wa ḽiiti. Ndaela dzi anzela u thoma mafhungo.

Inwani mushonga.
Ḓzulani fhasi!
Thanyani ni si we!

Kha ri ṅwale

Maipfi a re afho fhasi ndi ndaela. Musi ni kha zwigwada zwa vhoiwe, rerani nga mafhungo ane na nga a vhumba ni tshi shumisa maipfi aya, ni a ṅwale kha mitaladzi i si na tshithu afho fhasi. Shumisani mafhungotswititi nahone ni vhe na vhuṱanzi uri ipfi ḽa u thoma ḽi thoma nga ḽeḓeredzanzi nahone fhungo ḽi fhela nga tshiga tsha u awela.

dzhiani

ṋeani

vhalani

valani

khiyani

Kha ri ṅwale

Shumani ni kha zwigwada. Lavhelesani murahu kha bammbiri ḽa u shumela ḽa mafhungomatsivhudzi a ndivho ḽi re kha siaḽari ḽa 70 ni talele ḽiḓadzisi ḽa tshifhinga **ḽithihi**, maḓadzisi a digirii mavhili, ḽiḓadzisi ḽa maitele **ḽithihi** na ḽiḓadzisi ḽa fhethu.

MAḒADZISI A ....

Maḓadzisi a tshifhinga a ri vhudza uri lini nauri kangana: zwino, ṋamusi, kanzhi.
Maḓadzisi a maitele a ri vhudza nga kuitelwe kwa zwithu: zwavhuḓi, nga u ṱavhanya, nga u ongolowa.
Maḓadzisi a fhethu a ri vhudza uri ngafhi: nṱha, fhasi, fhano, fhaḽa, ngomu.
Maḓadzisi a digirii a ri vhudza nga vhudzivha ha nyito: nga maanḓa, tshoṱhe, zwiṱukuṱuku.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo aṋu inwi muṋe ni tshi shumisa maipfi a tevhelaho. Humbelani khonani yaṋu a ṱole mafhungo aṋu musi no no fhedza u ṅwala.

ṋamusi

nṱha ha

nga maanḓa

nga u ṱavhanya

kanzhi

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 73 2019/10/21 09:47:36

U ita tsha u vhuisa mare

Kha ri vhale

Diiteleni ḓirinki ya *smoothies*

Ndi nga Mugivhela nga masiari, ḽi tou nzirrr. Thami o ḓidzulela hayani nahone u kha ḓi tou bva u fhedzisa tshuṅwahaya yawe. Kukaladzi kwawe kuṱuku na kurathu vho ya mavhengeleni na vhabebi vhavho. U a zwi ḓivha uri vha ḓo vhuya vho ḽi pfa ḓuvha mikulo i sa pfiwi.

A nga vha thusa nga mini, ngoho? A mbo ya khishini he a wana risipi i no nga sa vhuṱolo ya u ita ḓirinkhi ya *smoothies* i no tou thwee!

A mbo vhala iḽa risipi nga u ṱavhanya a tshea ḽa u ṱanganedza kurathu kwawe na kukaladzi nga ḓirinkhi ya u ḓifha musi vha tshi swika nga awara ya vhuṱanu nṱha ha ṱhoho.

Thimbanywa

- 1/2 ya khaphu ya maberegisi, tshienge, zwiṱiroberi, manngo kana mapuḽamu
- 3/4 ya khaphu ya yogathi
- khaphu nthihi (1) ya mafhi
- 1/2 ya khaphu ya muomva wo sukiwaho
- kulebula kuṱuku kuthihi (1) kwa swigiri

Kuitele

1. Swotolani mitshelo.
2. Tshetshelelani mitshelo i bve zwipiḓa.
3. Shelani thimbanywa dzoṱhe bodoni/panini.
4. Ṱanganyisani thimbanywa dzi ite bwindi ḽisekene ḽi si na mapundu.
5. Shelani ngilasini.
6. Zwi dzudzeni firidzhini zwi rothole.

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Fhedzisani mafhungo ni tshi ṱalutshedza maga e Thami a tevhela one kha u ita ḓiriki ya *smoothies*.

Tsha u thoma ni tea ...

U bva afho ni ...

Ha tevhela ...

Tsha u fhedza ni tea ...

Thami u ḓo fha vhathu ḓirinkhi ya *smoothies* nga nḓiladze?

Ni vhona u nga kukaladzi kwawe na kurathu vho ḓipfa hani musi vha tshi swika hayani. Ngani?

Kha ri ṅwale

Ṱanganyani mafhungotswititi aya mavhili ni vhumbe mafhungotserekana. Shumisani maipfi a re kha zwitange.

Thami o vhaḓa mitshelo. Thami u ṱoḓou ita ḓirinkhi ya *smoothies*. (ngauri)

Thami u shela swigiri. Thami u ṱanganyisa mitshelo. (nga murahu)

Fhungotswititi ḽi na ṅefhungo na ḽiiti, nahone ḽi buletshedza muhumbulo wo fhelelaho.
Thami u ita ḓirinkhi ya *smoothies*. Fhungotserekana ḽi na fhungodavhi ḽo imaho nga ḽoṱhe ḽi no tevhelwa nga fhungodavhi ḽi sa imi nga ḽoṱhe. Ri shumisa maipfi a no nga sa ngauri, nga murahu, naho, musi, uri kha u ṱuma mafhungodavhi mavhili.
Thami o shela ngilasini zwe a ṱanganyisa musi o no fhedza.

Thami o sala hayani uri a kone u fhedzisa tshuṅwahaya yawe. O vha a tshi khou tama u ya mavhengeleni. (naho)

Thami o ita ḓirinkhi ya *smoothies*. Ho vha hu tshi khou fhisa. (vhunga)

Thami u bvisa ḓirinkhi ya *smoothies* firidzhini. I tshi vho rotholela. (musi)

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 75 2019/10/21 09:47:48

Maṅwe hafhu nga zwiḽiwa

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni ni tshi khou fha Thami ndaela dza uri u tea u ita mini musi a sa athu ita ḓirinkhi yawe ya smoothies. No dzula no itelwa ndaela ya u thoma.

Tsha u thoma iyani ... khishini.

U bva afho wanani ...

Ha tevhela ...

Tsha u fhedza itani ...

Kha ri ṅwale

Kalim a vha a tshi khou ṱoḓou ita mabisikitsi a zwifhaṱuwo zwi no seisa. A ṅwalela mudededzi wawe imeiḽi a tshi humbela ndaela dza u baka. Vhalani imeḽi ye mudededzi wawe vha mu rumela ni kone u ola tshifhaṱuwo afho tshikhalani tshe na ṉewa.

I ya ha: 'Thuli Ngoma' tn@lehobo.co.za

I bva kha: Kalim@newtownkzn.com 3 Ṱhafamuhwe 2014 14:22

Mafhungo: Ndaela dza mabisikitsi a *icing*

Kalim wanga
Thimbanywa khedzi khathihi na maga, zwine na ḓo zwi shumisa kha u ita tshifhaṱuwo.
Itani nḓowenḓowe ya u tou ola tshifhaṱuwo ni sa athu ita mabesikitsi.

Thimbanywa
- Khaphu dza 2 dza swigiri ya icing
- Lebula ṭhukhu dza 2 dza maḓi
- Tshikhaḽarazwiḽiwa tsha ṭaḓa.
- Phakhethe nthihihi (1) ya mabisikitsi a Marie
- Kubogisi kuṭuku kwa Smarties
- Zwipiḓa zwa 2 zwa ḽikhurisi
- Phakhethe ya dzidzheḽibini
- Zwiṉuṉedzi zwa tshokoḽeithi

Kuitele
1. Sefani swigiri ya *icing* ya lebula dza10 ngomu baweleni; ni shele maḓi o linganaho a u ita bwindi ḽi no ḓodzea.
2. Pwaṱulelani marotha a si manzhi a zwikhaḽarazwiḽiwa zwa ṭaḓa, zwitswuku kana zwa lutombo uri ni khaḽare tshifhaṱuwo.
3. Ḓodzani swigiri ya *icing* ya kulebula kuṭuku kuthihi nṱha ha besikitsi ni fhoredze nga lufhanga.
4. Shumisani *smatie* tsha buraunu na tsha lutombo kha u ita maṱo.
5. Tsheani tshipiḓa tsha ḽikhurisi ni ite mulomo nga u tshi khothetshela nṱha.
6. Dongolani *icing* dala ni vhumbe ningo ngayo.
7. Shumisani zwiṉuṉedzi zwa tshokoḽeithi kha u ita mavhudzi, ndebvu na tsie dza nṱha ha maṱo.
8. Ni songo hangwa u thoma nga u tou ola na u khaḽara ni sa athu u tshi vhumba!

Ndi ni tamela mashudu!
Mrs Ngoma

U rumela

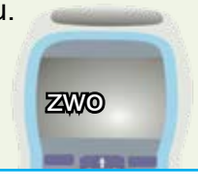
TSH HL Gr5 B1 THS.indd 76 2019/10/21 09:17:51

Ḍuvha:

Kha ri ṅwale

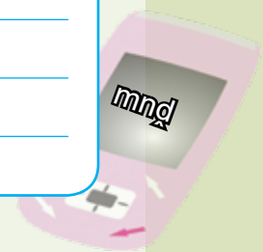
Ḍidzhieni hu inwi Kalim, zwino no humbula u rumela mudededzi waṋu sms ya u vha livhuha kha zwe vha ni thusa. Shumisani maipfi aya kha sms yaṋu.

Kha ri ṅwale

Khonani yaṋu u ni rumela thimbanywa dza risipi. U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi. Ṅwalululani pfufhifhadzo idzi u itela uri muzwala waṋu a re muṱuku a kone u dzi tevhela.

Thimbanywa dza makokisi a *icing*
¼ ℓ ya mafhi
2 ml dza maḓi
6 Leb dza swigiri
1 tsp ya zwikhaḽari
3 g ya zwiṋuṋedzi zwa tshokoḽeithi

Risipi iyi i ita 1 kg ya mabisikitsi.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḍuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 77 2019/10/21 09:48:03

Swobo

Kha ri ambe

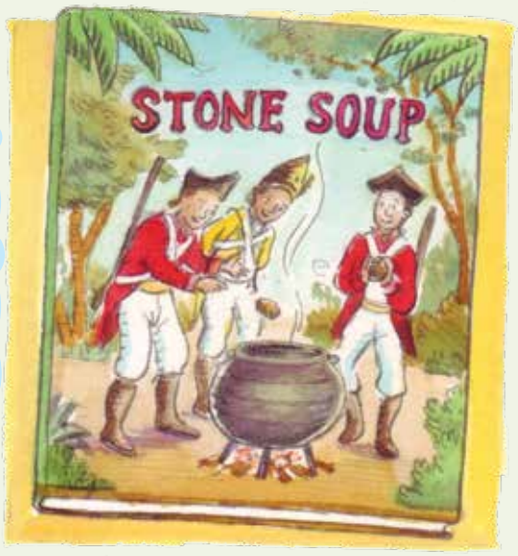
Lavhelesani tshifanyiso ni kone u fhindula mbudziso.

- Ni vhona u nga ni nga ita swobo ya matombo?
- Ni vhona u nga muthetshelo wayo u nga vha ufhio?
- Ndi zwifhio zwine na zwi vhona tshifanyisoni zwine zwa ni ṋea lusevheḓi lwa u ita swobo?

Kha ri vhale

Vhalani phara iyi i no bva kha bugu i no pfi *Stone Soup* ni fhindule mbudziso.

Maswole mararu o vha a tshi khou vhuya hayani a tshi bva nndwani. Vho vha vha sa athu ḽa tshithu maḓuvha mararu oṱhe nahone vha tshi khou sika nga nḓala. Vha mbo swika kuḓanani kuṅwevho henefha nḓilani fhedzi vhathu vha afho fhethu vha hana u vha ṋea zwiḽiwa. Vha dzumba ṋama, kherotsi, khavhishi, goroi na maḓabula.

Musi maswole aya a tshi lingedza u humbela zwiḽiwa vhathu vha zwifha vha ri a vha na zwiḽiwa. Aya maswole a tea uri a luke maano a u ita uri vhathu vha muḓanani uyu vha vha fhevho zwiḽiwa.

Ndi fhaḽaha swole ḽa u thoma ḽi tshi vhidzelela ḽa ri, “Vhathu vha hashu!” Vhathu vha mbo sendela. “Ri maswole mararu a no khou sika nga nḓala shangoni ḽisili. Ro ni humbela zwiḽiwa zwino vhoiwe a ni na zwiḽiwa. Arali zwo ralo, ri ḓo tea u bika swobo ya matombo.

Swobo ya matombo? Ndi zwiswa hezwo.

“Tsha u thoma ndi tshauri ri wane bodo khulu ri i ṱadzie nga maḓi khathihi na u vhasa mulilo u no ḓo dudedza maḓi aya,” ndi ḽiḽa swole ḽi no ralo.

“Zwiṅwe hafhu zwine ra ṱoḓa ndi matombo mararu a khulungwa a no suvhelela.” A zwo ngo konḓa u wana matombo aya. Vhathu vha muḓanani uyu vha mangala zwihulu musi vha tshi vhona maswole vha tshi posa matombo aya bodoni.

“Swobo i ḓifha nga muṇo na phiriphiri,” ndi maswole a no ralo, zwenezwi vha tshi khou rithelela. Vhana vha gidima vha tshi ya u dzhia muṇo na phiriphiri.

“Matombo o raliho a anzela u ita swobo ya nṱha. Fhedziha arali ra nga shela kherotsi, zwi nga ḓifha hani ngoho.” Kutukana ku no pfi Francois (Furanshwa) kwa gidima kwa yo dzhia kherotsi dze dza vha dzo dzumbiwa nga nguvho.

“Swobo ya maṱhakheni ya matombo i ḓifha nga khavhishi,” hu amba maswole zwenezwi vha tshi khou tshetshelela kherotsi ngomu bodoni. “Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela khavhishi vhunga i siho.” Marie kwa mbo gidima kwa ya kwa oṇolola khavhishi tharu fhasi ha mmbete.

TSH HL Gr3 B1 THS.indd 78 2019/10/21 09:18:08

Ḓuvha:

Iḽepisisi: Zwithoma zwiraru (...) zwi shumiswa kha u sumbedza uri hu na maipfi kana Mafhungomatsivhudzi e a siwa nnḓa.

“Arali ro vha ri na kuṋama nyana na zwiḓabula nyana swobo iyi yo vha i tshi ḓo ḓifha ya vhuya ya kula na ḽiṋo.” Vhathu vha muḓanani vha mbo elelwa he vha dzumba hone maḓabula na ṋama dze vha vhenga vha nembeledza. Vha mbo rwa gwilisha vha tshi ya u fhahulula.

Swobo i no ri u ḓifha ya vhuya ya kula na ḽiṋo – yo bikwaho nga matombo. Zwi pfala zwi vhuṱolo hu no mangadza!

“Yoo,” ndi maswole a no ralo a tshi khou ralo u rithelela ṋama na maḓabula, “ngavhe ri vhe ri na goroi nyana na khaphu ya mafhi mani! Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela zwithu zwi siho.”

Vhathu vha mbo vhuya vha tshi gagamisa goroi i no bva zwitaleni na mafhi a no bva dzikhameloni. Maswole a mbo rithelela goroi na mafhi vhathu vho ṱalela bodo i tshi xaxara.

Ho no vha fhaḽa, swobo ya mbo vhibva. “Thetshelani noṱhe ni pfe muḓifho,” ndi maswole a tshi amba.

Ḽi tshi tsha nga tshamatshelo maswole aḽa a mbo ṱuwa vha ...

Kha ri ṅwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada ni kone u ṅwala phindulo.

Ndi mini zwe zwa ita uri swobo iyi i ḓifhe ngaurali? Ndi matombo?

Ni vhona u nga maswole vho zwi kona hani u fhura vhathu vha muḓanani uyu?

Ni vhona u nga maswole avha vha ḓo fhirela ngafhi?

Zwiitisi zwauri maswole vha ri hu ḓiswe matombo na thimbanywa dziṅwevho ho vha mini?

Vho shumisa **thimbanywa** dzifhio?

Vho tevhela **maga** afhio?

Mvelelo yo vha ifhio?

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 79 2019/10/21 09:48:09

Swobo, swobo ya u ḓifha

Kha ri ṅwale

Nangani lushaka lwa swobo ine na i bika hayani.
Ṅwalani mutevhe wa **thimbanywa**.
Ni vhe na vhuṱanzi uri a ni sii tshithu.

Thimbanywa dza swobo ine nda i funesa

Ṅwalani ndaela kha kupiḓa kwa bammbiri ni tshi shumisa ndaela sa **ṱanganyisani** thimbanywa zwavhuḓi, **tshetshelani** nyala, **shelani** thimbanywa dza tshiluḓi kha dzo dziaho. Ni vhe na vhuṱanzi uri ndaela dzaṋu a dzi ṱahedzi.
Ni songo sia **ḽiga** na ḽithihi.

Vhalelani tshigwada risipi yaṋu. Ni vhe na vhuṱanzi uri muṅwe na muṅwe u a pfesesa maga ane na khou a tevhela a u ita swobo iyi.

Ṅwalani mvetamveto ya u thoma ya thimbanywa na ndaela. Humbelani muṅwe kha tshigwada tshaṋu a sedzuluse mvetamveto iyi.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani fhungo ḽa u fhedza ḽa tshiṱori tsha swobo. A ḽo ngo fhelela. Ni a kona u vhona zwithoma zwi re magumoni a mutaladzi? Zwithoma izwi zwi sumbedza uri tshiṱori a tshi ngo fhela. Ṅwalani phara ya u penndela tshiṱori itshi.

TSH HL G2 B1 THS.indd 80 2019/10/21 09:18:12

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu
- Vusuludzani mańwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani mańwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Shumisani tshiṱori tsha swobo ya matombo kha u ita ḽitambwa.

- Shumani ni zwigwadani zwa vhoiwe. Hu tea u vha na vhabvumbedzwa vha tevhelaho kha ḽitambwa ḽaṋu: maswole mararu, vhathu vha muḓanani vha rathi.
- Swole ḽithihi kha ḽi vhe ḽone ḽi no ṋea ndaela dza zwithu zwine zwa fanela u ḓiswa kha maswole.
- Ḽiṅwe swole kha ḽi vhe ḽa u ṋea ndaela dza kubikelwe kwa swobo.
- Swole ḽa vhuraru kha ḽi vhe ḽa u bika swobo nahone ḽi tshi tevhela ndaela nga nḓila yone.
- Ni vhe na vhuṱanzi uri muṅwe na muṅwe wa vhabvumbedzwa avha u na zwine a amba nahone vhoṱhe vha a shela mulenzhe kha u bika iyi swobo.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani ngaganyaḽitambwa ya ḽitambwa ḽaṋu. Shumisani ṱhoho hedzi.

Ṱhoho

Bono — Bulani uri bono ḽi khou bvelela ngafhi nahone lini.

Vhabvumbedzwa — Bulani uri ndi vhabvumbedzwa vhafhio vha re kha bono ḽa u thoma. Ṱalutshedzani mvumbo dzavho. Hu nga hu miṅwaha yavho, mishumo kana vhushaka havho na vhabvumbedzwa vhaṅwe.

Puloto

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 81 2019/10/21 09:48:14

Ḽiedza ḽa mivhala

Kha ri ambe

- Musengavhadzimu (musengavhadzimu) ndi mini?
- Ndi lini hune na vhona musengavhadzimu
- Mivhala ya musengavhadzimu ndi ifhio?
- Musengavhadzimu i itwa nga mini?

Kha ri vhale

Vhalani phara ni rere ngayo ni kha tshigwada tshaṋu.

Ni nga zwi kholwa uri mivhala yoṱhe i re makoleni i bva kha zwisephenene zwa buse ḽi re mufheni? Buse ḽi humisela murahu na u kokodza tshedza tsha ḓuvha. Arali na nga ita ḽiedza ḽi sa konḓi ni ḓo kona u zwi vhona uri iyi ndi ngoho naa kana hai.

Zwithu zwa hone zwi a konḓa u vhonala lune na tea u ita ḽiedza iḽi nṱha ha ṱafula lufherani lu re na swiswi ḽitswu.

Shelani maḓi ngilasini ndapfu i ḓale ni shele hafu ya kulebulakuṱuku kwa mafhi maḓini. Vhonetshelani nga thotshi tsinitsini na ngilasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone musi muvhala wa maḓi a re na mafhi u tshi shanduka zwiṱuku.

Shelani hafhu hafu ya kulebulakuṱuku kwa mafhi ni vhone uri hu bvelela mini.

Tsha u fhedza, shelani iṅwe hafu ya kulebula kuṱuku kwa mafhi. Tshimbidzani thotshi nṱha na fhasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone uri hu bvelela mini.

Kha ri ṅwale

Nangani ṱhoho ya phara iyi ni bule uri ndi nga mini ni tshi humbula uri ndi yoneyone.

Mivhalavhala makoleni | Ḽiedza ḽa mivhala | Ḽinnḓa

- Talelani maipfi oṱhe a ndaela (maiti a ndaela) nga muvhala mutswuku.
- Ṅwalani maipfi kha fuḽoutshati i re afho fhasi, a tevhekane nga ngona.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 82 2019/10/21 09:18:18

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi a no bva kha phara a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u ḽa.

Ṅwalani maipfi aya no a swifhadza dikishinarini yaṋu.

Maipfi
zwisephenene
humisa
kokodza
zwiṱuku
ita
tshaka

Ṱhalutshedzo
mifuda
shuma
nyana
dzhenisa ngomu
bvisela nnḓa
zwipiḓapiḓa

Kha ri ṅwale

Tangedzelani mabulafhethu a re kha iḽa phara nga muvhala mutswuku. Zwino ṅwalani mafhungo aṋu inwi muṋe ni tshi shumisa mabulafhethu aya.

kule

fhasi

tshikoloni

nṱha

ngomu

Kha ri ṅwale

Khaḽarani musengavhadzimu. Ni kone u dzhenisa maṱaluli a mivhala o teaho afho kha musengavhadzimu.

meruni	lutombo	mutswuku	musina (koporo)	tshitopana
ṱaḓa	mudala	mutswu	burauni	lutombo lwo dombelaho
masitadi	indigo	vayoḽethe	mauve	phephuḽu

Zwino ṅwalani mafhungo a inwi muṋe ni tshi shumisa maṱaluli a mivhala e ni si a shumise kha musengavhadzimu.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 83 2019/10/21 09:48:22

U vhekanya zwithu

Kha ri ṅwale

Shumani ni na khonani yaṋu. Muthihi wa vhoiwe u fanela u fha ndaela muṅwe a dzi tevhele. Sedzani ni wane uri khonani yaṋu u tevhedza ndaela nga nḓila yone naa. Shumisani kupiḓa kwa bammbiri ḽi re kha siṱari i tevhelaho.

1. Ṅwalani dzina ḽaṋu kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri kha mukano wa tsha monde.
2. Kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri ṅwalani nomboro 1 u swika kha 9. Thomani kha tshanḓa tsha monde ni ṅwale nomboro ni tshi tou ganḓisa. Siani mavhaka vhukati ha nomboro iṅwe na iṅwe.
3. Tangedzelani nomboro 6.
4. Olani ṋaledzi khonani ya nṱha ya tshanḓa tsha monde tsha siaṱari.
5. Petani bammbiri nga vhukati ḽo lapfela matungo.
6. Putululani bammbiri, ni dovhe ni ḽi pete nga vhukati ḽi tshi tsa.
7. Shumisani ṱhodzi ya penisela kha u phula buli vhukati ha bammbiri iḽi (afho hune mipeto ya ṱangana hone)
8. Olani mbilu u mona na buli ḽe na ita kha bammbiri ḽaṋu.
9. Ṅwalani inishiaḽa ya u thoma ya dzina ḽaṋu khonani ya nṱha ya tshanḓa tsha u ḽa tsha siaṱari.
10. Kha mutaladzi wa u fhedza wa siaṱari, ṅwalani uri zwo itwa tsini na mukano.

Kha ri ṅwale

Ni khou tamba kha ḽitambwa ḽi no pfi *The Rainbow Creature*. Mme aṋu vha tea u ni rungela khosishumu. Tevhedzani ndaela dzi re kha siaṱari ḽi tevhelaho ni tshi ola khosishumu iyi, i khaḽareni ni i ḽebuḽe uri ni i fhe mme aṋu.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 84 2019/10/21 09:18:21

Ḓuvha:

- hemmbe ya vhutswuku ho dombelaho
- thaithi ya vhudala ha *emerald*
- muṅadzi wa tshitopana wa rekithiengele u re na mithenga mivhili nga nṱha.
- zwienda zwa ṱhodzi zwa mukumba mutete zwi re na thambo dza lutombo.
- nḓevhe dzo imaho dza indigo
- bannda ḽa vioḽethe

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 85 2019/10/21 09:48:28

Heyi ndi fesheni

Kha ri ambe

No no vhuya na inthaviyu muṅwe muthu? Arali no no vhuya na zwi ita, ṱalutshedzani tshigwada tshaṋu uri uyu muthu ndi nnyi na hone ngani. Arali ni sa athu, ṱalutshedzani tshigwada uri ndi nnyi ane na nga tama u mu inthaviyu nahone ngani. Ndi mbudziso dzifhio dzine na nga vhudzisa muthu we a vhuya a vha mudizaini wa fesheni? Nga nnḓa ha u shumisa inthaviyu, ndi nḓila dzifhio dziṅwe dzine na nga dzi shumisa kha u wana zwinzhi nga mudizaini wa fesheni?

Kha ri vhale

Vhalani inthaviyu ye ya itwa nga Xoli Mtshali wa magazini wa *Seventeen* a tshi amba na Henry Holland, a re mudizaini a no dzula London ane a khou shuma na mavhengele a Mr Print.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

XM: Vho thoma u shuma na Mr Print nga nḓilaḓe?

HH: Hu na muthu we a nkwama musi ndi London. Ndo vha ndi sa athu vhuya nda pfa nga Mr Print fhedzi musi ndi tshi thoma u ita ṱhoḓisiso, nda wana uri vhunzhi ha vhathu vha Afrika Tshipembe vha a takalela zwiamboro zwa hone, nda zwi vhona uri zwi nga nthusa u dzhena kha bindu iḽi.

XM: Ndi zwikhipha zwifhio zwa Mr Print zwine vha zwi funesa?

HH: Ndi funesa zwi re na zwifanyiso zwa zwipuka!

XM: Vha ḓivheswa nga zwikhipha zwavho zwi no mangadza. Nyeletshedzo yavho malugana na uri muthu a ambare tshikhipha nga nḓila i songo ḓowelwaho ndi ifhio?

HH: Hu na nḓila nnzhi. Muthu kha ambare zwikhipha e na dzhuweḽari kana phendelo dza u ḓiṱongisa. Ndi vhona u nga zwi a naka u ambara tshikhipha na tshithu tshi songo ḓowelwaho sa tshikete tsha mithenga.

XM: Vha vhona tshitaela tsha Afrika Tshipembe tshi tshitaelaḓe?

HH: Ndi takadzwa nga nḓila ine vhathu vha Afrika Tshipembe vha ṱanganedza ngayo mivhala na makolo. Zwi a takadza vhukuma. Hu na mashango manzhi ane vhadzulapo vhao vha tata u ambara mivhalavhala.

XM: Vha a takadzwa nga u vhala?

HH: Ndi endela mashango manzhi nahone ndi takadzwa nga u vhala magazini. Magazini dzi ṋea vhavhali tshifanyiso tsha zwine zwa khou bvelela feshenini tshifhinga tshifhio na tshifhio.

XM: Vho thoma sa muvhigi wa gurannḓa vha vho dzhena kha zwa u dizaina zwikhipha. Zwino vha mudizaini wa fesheni wa bvumo. Vha nga eletshedza mini vhadizani vha re vhaswa?

HH: Ndi vhona u nga vhaswa vha tea u ita ṱhoḓisiso kha indasiṱiri ya fesheni vha sedze nḓila dzo fhambanaho dza u shuma kha indasiṱirii iyi. Muthu a nga vha dizaina kana muṱanafesheni kana murengi!

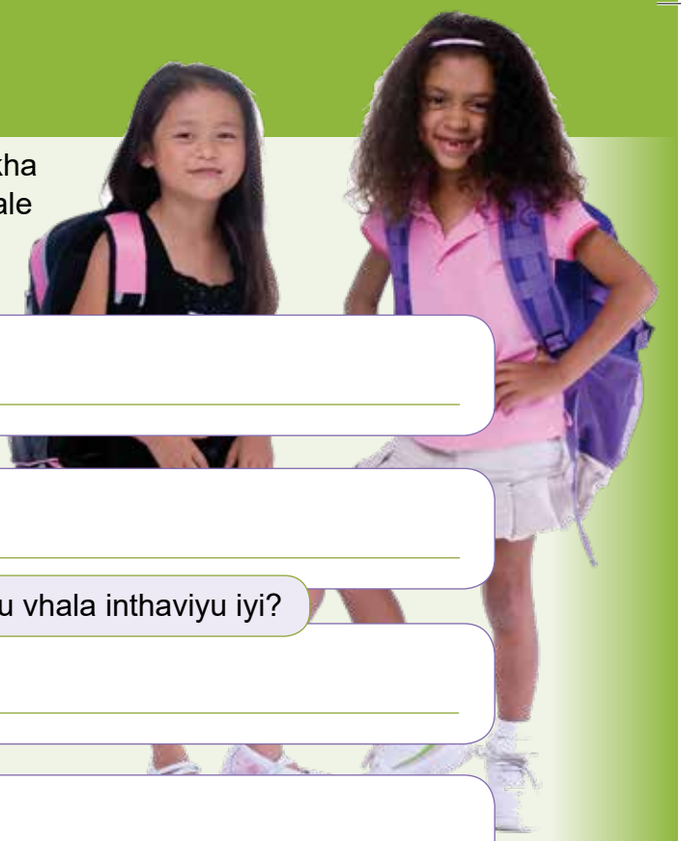
TSH HL Gr5 B1 THS.indd 86 2019/10/21 09:18:32

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tsha vhoiwe ni ṅwale phindulo.

Xoli Mtshali u shuma ngafhi?

U khou inthaviyu nnyi?

Ni vhona u nga ndi vhonnyi vhane vha nga takalela u vhala inthaviyu iyi?

Ndivho ya inthaviyu iyi yo vha i ifhio?

Ndi zwiambaroḓe zwine vha khou amba ngazwo?

Kha ri ṅwale

Itani mbudziso tharu dzine na nga tama u vhudzisa Vho Henry Holland. Ni songo hangwa u thoma mbudziso dzaṋu nga ḽeḓeredanzi na u fhedza nga tshigambudziso.

Kha ri ṅwale

Vho Henry Holland vha ri vha takadzwa nga u shuma na vhadizaini vha Afrika Tshipembe.

Ṅwalani mafhungo aya e kha maambelwa/ mafhungo a u vhigela.

Vho Henry Holland vha ri, “

Xoli Mtshali uri Vho Henry Holland vha mudizaini wa fesheni a re na bvumo.

Xoli Mtshali uri, “

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 87 2019/10/21 09:48:36

Mańwe hafhu a zwikhipha

Vho Henry Holland na vha Mr Print vho ṱanganelana kha u vanganya mpho ya vhutsila na ya bindu kha u sima ḽebuḽu ntswa ya zwikhipha. Zwikhipha izwi zwi khou rengiwa nga maanḓa. Tshiṅwe tshe tsha ita uri zwi konadzee ho vha u shumisa havho vhadizaini vha no khou tou thoma, Flora na Tina vha Floral Designs. Vha Mr Print vha khou ṱoḓa vha tshi ṅwala atikili i no amba nga fesheni ya vhaswa.

Ṅwalani ṱhoho tharu dza fesheni dzine vha nga ṅwala ngadzo dzo tea vhana vha miṅwaha ya fumithihi na ya fumimbili.

No humbula u ṅwala atikili i no pfi *U ḽebuḽa kana u sa ḽebuḽa*. Ni tea u ita inthaviyu na vhathu khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi kha zwe zwa tou ṅwaliwa.
Ni vhona u nga ni nga inthaviyu nnyi? Ṅwalani zwiko zwivhili zwo fhambanaho, sa vhana vhaṱuku, mavhengele kana vhadizaini. Bulani zwiitisi zwauri ni nange zwiko izwi.

Tshaka mbili dza mbudziso

mbudzisothopolwa: dzi ṱoḓa phindulo ya ee kana hai.

mbudzisoṱhalutshedzwa: phindulo i ṱoḓa uri muthu a thome a humbule nahone u a ṱahisa mihumbulo yawe na vhuḓipfi hawe.

Ni ita inthaviyu na vhana vha murole wa miṅwaha ya fumimbili (12) ngauri ni khou tama u ḓivha uri ndi zwithu zwifhio zwi re zwihulwane khavho musi vha tshi renga zwiambaro. Mutengo u na mushumo? Vhengele ḽine vha renga khaḽo ḽi na mushumo? Ndi zwifhio zwine zwa vha zwihulwane, u tshimbila na fesheni kana u ambara wa fanelwa? Tshihulwane ndi u renga zwiambaro zwi no ḓivhea? Vha takalela zwiambaro zwi sa ṱahali nga u ṱavhanya kana zwine zwa vha zwa tshifhinga tshenetsho fhedzi? Ndi nnyi a no vha nangela zwiambaro – ndi vhone vhaṋe kana vhomme avho?

Ṅwalani mbudziso dzaṋu hafha. Ṅwalani mbudzisothopholwa mbili na mbudzisoṱhalutshedzwa mbili.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 88 2019/10/21 09:18:46

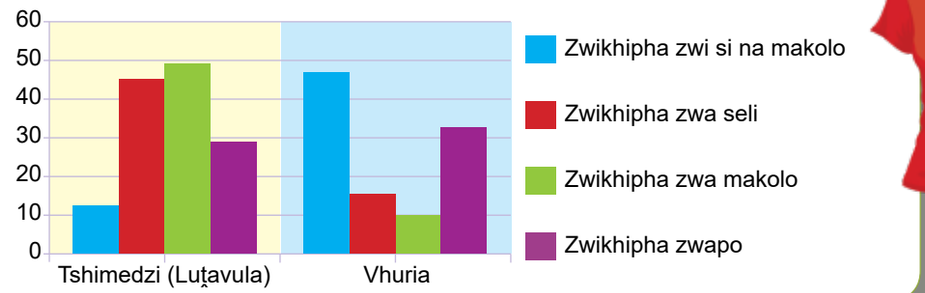
Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Musi no no ita inthaviyu na vhana vha murole wa miṅwaha ya fumimbili, dzhiani zwe na wana kha ṱhoḓisiso yaṇu ni ole girafu ngazwo.

Ndi zwifhio zwine na kona u zwi vhona malugana na zwikhipha zwi si na makolo na zwa makolo zwi no rengiswa nga tshimedzi na vhuria?

Hu rengiswa zwikhipha zwingana zwa seli zwo ṱangana zwoṱhe? Hu rengiswa zwikhipha zwapo zwingana? Phambano ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini zwikhipha zwa seli zwi tshi funeswa nga Tshimedzi?

Ni vhona u nga vhana vha funesa zwikhipha zwi re na ḽebuḽu kana zwi re na mbonalo nngede? Tikedzani phindulo yaṇu.

Ndi vhana vhangana vha no takalela zwikhipha zwa seli u fhira zwikhipha zwapo?

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo nga Tshimedzi?

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo vhuria?

Ndi nga mini zwo ralo?

Ṅwalani mitaladzi i si gathi ni tshi amba uri ndi zwifhio zwiṅwe zwe na zwi wana kha ṱhoḓisiso yaṇu.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

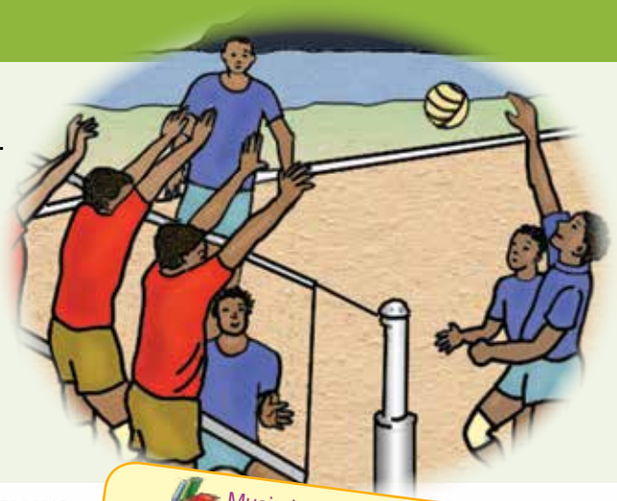
TSHTHL Gr5 B1 THSindd 89 2019/10/21 09:48:48

U pfa nga zwa voḽibolo

Kha ri ambe

Vhudzani tshigwada tshaṋu uri ni tamba mutambo ufhio. Zwino vha ṱalutshedzeni milayo ya hone. Shumisani maambwaita.

Maambwaita: ṋefhungo wa fhungo ndi ene muiti wa nyito i no khou buliwa nga ḽiiti.
Tsumbo: Musidzani o rwa bola.

Kha ri vhale

Mudavhi wa voḽibolo wa Hout Bay wo ḓala nga vhasidzana na vhatukana vhane vha khou ita nḓowenḓowe. Ndi mini tshi no vha kunga mutamboni uyu?

Musi ni sa athu vhala
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri mańwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Nḓivhadzo gurannḓani

Miṅwahani mivhili yo fhiraho mapholisa vho vha vha khou vhilahela nga gennge dza mavemu vhuponi uho nahone vho vha vhe na lutendo lwauri arali vhaswa vha nga kungiwa nga mutambo uyu zwi ḓo ita uri vha teledze u dzhoina dzigennge. Zwenezwoha, vha mbo ita nḓivhadzo kha gurannḓa hu u itela uri muthu ane a nga takalela u gudisa vhaswa mitambo a vha kwame.

Vho Amanda Coetzee vha vhona nḓivhadzo iyi vha mbo ḓi founela “Nṋe ndi mukegulu wa mutshena we a vha a tshi tamba voḽibolo kale” vha ralo vha tshi vhudza mapholisa. “Zwo luga,” ndi mapholisa vha no ralo. “Kha ri thome.” Nangoho Vho Amanda vha mbo ḓi thoma u gudisa vhana na zwenezwo.

U bva kha u shaya dzangalelo u ya kha voḽibolo.

Ḓuvha ḽa u thoma holoni ya tshikolo vhatukana vhe vha dzhena vha tshi kokodza milenzhe vha vhonala vha si na dzangalelo. Fhedzi nga murahu vhaṅwe vha thoma u vha na dzangalelo vha vhudza vhaṅwe uri vha ḓe vha tambe. Vho Amanda vha thoma u kwama dzikhamphani uri dzi lambedze nga zwishumiswa. Ha fhedzisela hu na thimu mbili, vha thoma u ṱaṱisana na thimu dzi bvaho Muizenberg, Cape Flats na Khayelitsha.

Ṋaledzi yo takuwa

Vho Amanda vha ri mutambimakone ane a khou vhonalesa ndi Thandi Nkomo. U na miṅwaha ya fumithihi nahone o tambela thimu ya vunḓu ya fhasi ha miṅwaha ya fumiiṋa. Thimu yo dovha ya vha kha makhaulatshele vunḓu, fhedzi ya ḽiwa nga thimu ya Algoa Bay.

I tambiwa nga luvhilo, ya takadza ya dovha ya ḓifha.

Thandi o litsha hokhi a ya kha voḽibolo, uri “Voḽibolo i a ṱavhanya na u takadza. I a ḓifha.”

Thimu dza Hout Bay dzi ita nḓowenḓowe luvhili kana luraru nga vhege. Fhedzi Thandi u dzula e mudavhini e kha nḓowenḓowe u swika ḽi tshi kovhela. U itiswa ngauri u a zwi funa nahone u na zwihulwane zwe a ḓiimisela zwone zwa matshelo.

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 90 2019/10/21 09:18:50

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ndi ngani ho thoma voḽibolo Hout Bay? _____

Thimu dzo vha dzi tshi khou bvela phanḓa? Tikedzani phindulo dzaṋu. _____

Vha na tshifhinga tshingafhani vha tshi khou tamba voḽibolo? _____

Ni vhona u nga maṅwalwa aya a bva ngafhi?
Nangani tshithihi tsha zwi tevhelaho ni tikedze phindulo yaṋu.
1. Tshiṱorini 2. Ḽitambwani 3. Guranṋḓani

_____

Ṋeani maṅwalwa aya ṱhoho. _____

Kha ri ṅwale

Vhalani zwine Vho Amanda vha amba malugana na voḽibolo na mitambo. Ṅwalani zwe vha amba zwi kha maambelwa.

“Ndo tamba voḽibolo ndi tshee muṱuku.”

Vho amba uri _____

“Ri tea u ita uri vhaswa vha takalele mitambo u itela uri vha vhe na mivhili yo khwaṱhaho vhe na mutakalo.”

Vho amba uri _____

Kha ri ṅwale

Shumisani maṱanganyi a re afho fhasi kha u ṱuma mafhungo aya. Ni vhe na vhuṱanzi uri, arali zwo tea, ni shumise masala o teaho.

zwino

nahone

fhedzi

Thandi o ḓi imisela vhumatshelo havhuḓi. Thandi u na lutamo lwa u phasa maṱiriki zwavhuḓi. Thandi ndi mutambimakone wa voḽibolo. Thandi u tama u khunyeledza a tshi khou tambela thimu ya voḽibolo ya Afrika Tshipembe. Thandi u ita ndowendowe nga mbilu yawe yoṱhe. Thandi ha tami zwi tshi mu khakhisa pfunzoni dzawe. Thandi o lapfa. Vhaṅwe vhatambi vha thimu yawe vha anzela u fha ene bola uri a kore.

_____

_____

_____

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 91 2019/10/21 09:48:51

Zwiṅwe hafhu nga mitambo

Kha ri ṅwale

Fhedzisani phara ya u fhedza ya tshiṱori tsha Thandi, ni tshi amba uri u na pulaneḓe. Ṅwalani mafhungo a no swika mararu.

Kha ri ṅwale

Fhedzisani thebuḽu i re afho fhasi
Ṅwalani nga mutambo. Ni nga nanga mutambo muṅwe na muṅwe une na u takalela.

Dzina ḽa mutambo	
Tshivhalo tsha vhatambi vhane vha ṱoḓea kha mutambo uyu	
Zwishumiswa zwi no ṱoḓea	
Tshikalo tsha u lemela: leluwa, lemela, lemelesa	
Mulayo muthihi wa mutambo uyu	

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni ni tshi khou ita inthaviyu na Thandi ya magazini wa tshikolo. Fhedzisani inthaviyu. Shumisani maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi, lini.

Muvhigi

Ndo pfa u pfi ni muṅwe wa vhatambimakone vha thimu ya voḽibolo. Ni zwi kona hani?

Thandi

Muvhigi

No ḓiimisela zwifhio zwa vhumatshelo haṋu?

Thandi

Muvhigi

Thandi

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 92 2019/10/21 09:18:51

Ḓuvha:

Vhalululani phara i no amba nga Thandi. Mafhungomatsivhudzi a hone o ṅwalwa fhasi ha ṱhoho dzo fhambanaho, dze dza dubekanywa afho fhasi. Tsini na ṱhoho iṅwe na iṅwe, ṅwalani manweledzo a sa fhiri fhungo ḽithihi a mafhungomatsivhudzi e na a wana fhasi ha ṱhoho yeneyo.

NḐIVHADZO GURANNḐANI

U BVA KHA U SHAYA DZANGALELO U YA KHA VOḼIBOLO

ṄALEDZI YO TAKUWA

I TAMBIWA NGA LUVHILO, YA TAKADZA YA DOVHA YA ḐIFHA

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha vhathu vhe na vha foda vhe phakhani. Nga matshelo musi ni tshikoloni, na tshi sumbedza khonani yaṋu na mu ṱalutshedza uri avho vhathu vho vha vha tshi khou ita mini. Ni shumise tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou. Ṅwalani zwe na ṱalutshedza khonanani yaṋu.

Zwifhinga zwo fhiraho na zwiḓaho zwa tshi khou

Ri vhumba **tshifhinga tsho fhiraho tsha** tshi khou nga u shumisa mapfanisi a ṋefhungo a no fhela nga “-o” na mavhumbi “vha” na “tshi khou”.

Ri vhumba **tshifhinga tshi ḓaho tsha** tshi khou nga u shumisa mavhumbi “ḓo”, “vha” na “tshi khou”.

Tsumbo Vhatukana vho vha vha tshi khou tamba.

Zwino humbulelani uri zwithu zwi re kha tshinepe itshi zwi ḓo itea nga matshelo. Ṅwalani mafhungo ayo e kha tshifhinga tshiḓaho tsha kha ḓi.

Tsumbo Vha tukana vha ḓo vha vha tshi khou tamba.

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 93 2019/10/21 09:48:53

Ṋotshi i no tshina

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo.
Ṋotshi dzi shuma dzi dzoṱhe kana na dziṅwe ṉotshi?
Ndi ngani ni tshi humbula ngauralo?
U shuma noṱhe zwi vhuedza nga mini?
Ni a takalela u shumisana na vhaṅwe kana ni pfana na u shuma ni noṱhe? Ngani?

Kha ri vhale

Ṋotshi dzi no tshina

Humbulani nga ḓuvha ḽa tshilimo. No dzula nnḓa murunzini, ni khou swura nyamunaithi. Ho dzika ho tou hwii nga nnḓa ha muungo u no sokou ri ziii! Wa dovha wa ima. Na ṱharamudza tshanḓa na dzhia nyamunaithi yaṉu na kona u ku vhona; ndi kukhokhonono kuṱuku kwa buraweni kwa vhuveve ku no khou ṉanzwedzela lumeme lwa ngilasi yaṉu ya nyamunaithi. Ndi ṉotshi! Ndi ṉotshi ya ṱhalazwiḽiwa ine mushumo wayo ha vha u ṱoḓela dziṅwe ṉotshi dzi re phakhoni yayo zwiḽiwa.

Musi ni sa athu vhala
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Nga minete muthihi kana mivhili i mbo ḓi ṱuwa ya ya u sevha dziṅwe ṉotshi nga zwe ya wana. Tsha u thoma tshine ya ita i tshi vhuya phakhoni ndi u nyanyula idzi dziṅwe ṉotshi. I zwi ita nga u ita tshanzunguluwe.

Musi i tshi khou tshinatshina ngaurali, i nga kha ḓi ita na u dzinginyisa muvhili. Mutshino uyu u kunga idzi dziṅwe ṉotshi dza ḓa dza i tanga. Idzi ṉotshi dzi nukhedza ṱhalazwiḽiwa dzi tshi shumisa zwiphuphuledzi zwadzo.

Arali ṉotshi dzi tshi pfana na muthetshelo na munukho wa nyamunaithi yaṉu dzi ḓo thetshelesa ṱhalazwiḽiwa iyi nga vhuronwane. Ṱhalazwiḽiwa i isa phanḓa na u davhidzana nadzo nga u tshina.

Arali i tshi dzinginyisa muvhili nga u ṱavhanya, zwi amba uri zwiḽiwa zwi kule vhukuma. Ya dzinginyea nga u ongolowa, zwi amba uri zwiḽiwa zwi tsini. Zwino ṉotshi dzi vho ḓivha uri dzi nga fhufha vhukule vhungafhani dzi tshi tevhelela nyamunaithi yaṉu.

Zwino ṱavhanyani u khobisa nyamunaithi yaṉu ngauri ni vho ḓo fhedza ni tshi vho nwisana nyamunaithi yaṉu na ṉotshi dza maḓana o vhalaho dzi re na nḓala!

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 94 2019/10/21 09:18:59

Ḓuvha:

Ni vhona u nga phara iyi i bva ngafhi? Itani thiki tsini na phindulo yaṋu.

	Kha gurannḓa		Kha bugu ya zwiṱori		*National Geographic for Children*

Ndi ngani ṋotshi yo thetshela nyamunaithi ya kusidzanyana? _____

Ndi ngani ṋotshi yo humela phakhoni? _____

Dziṅwe ṋotshi dzi ita mini uri dzi kone u vhona arali dzi tshi takalela zwe ṋotshi ya ṯhalazwiḽiwa ya vhuya nazwo?

_____

Ipfi “vhuronwane” ḽi amba mini? Itani thiki tsini na tshithihi tsha zwi tevhelaho.

	u vha na nzhele		u sendela tsini na ṋotshi		tshigwada tshi re tsini na ṋotshi

Ṋotshi dzi ita mini u sumbedza uri zwiḽiwa zwi kule kana zwi tsini?

_____

Kha rou iṅwe na iṅwe, livhanyani ipfi ḽa u thoma na zwine ḽa amba zwi re kha mutevhe. Maṅwe maipfi a re kha mutevhe a amba zwi no ṱoḓou fana tshoṱhe. Nangani ipfi ḽa khwiṋesa. Ṅwalani maipfi o swifhadzwaho a dovha a yelana na dikishinari yaṋu.

lumeme	vala	mukano	fureme	mulomo
tshiko	tshiitisi	tshisima	khukhuni	ṋetshedza
ṯhalazwiḽiwa	muzwimi	muḓisi	muwani	muṱoḓi

Mafhungo aya o khethekanywa a bva zwipiḓa zwiraru zwo vilinganaho. Livhanyani izwo zwipiḓa.

Ṋotshi	vha khou ṯalela	phakhoni.
Musidzana	u khou lilela	sangwetshi yavho ya mutoli.
Vhaṅwe vhatukana	u khou itela	boḓelo ḽa u mama ḽa mutoli.
Ṅwana	vha khou ḽa	u rafha ṋotshi phakhoni.
Vha hashu	vha khou lingedza	mudededzi wawe sangwetshi ya mutoli
Mudededzi wanga	dzi khou ṅoṅa	phurogireme ya ṋotshi kha TV.

Ṅwalani mafhungo aya e kha maambiwaita (pasivi).

Ṋotshi dzo luma musidzana.

_____

Ṋotshi dzo ita mutoli.

_____

Maambiwaita na maambiwaitwa

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha maambiwaita musi ṋefhungo wa fhungo a tshi khou ita nyito fhungoni, tsumbo, musidzana o vha a tshi khou ṯanzwa mmbwa.

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha maambwaitwa musi ṋefhungo wa fhungo a tshi khou itwa nyito nga muṅwe muthu kana tshiṅwe tshithu fhungoni, tsumbo, mmbwa yo vha i tshi khou ṯanzwiwa nga musidzana.

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 95 2019/10/21 09:49:00

U elekanya nga ṋotshi na mutoli

Kha ri ṅwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona. A nomboreni u bva kha 1 u swika kha 6.

Kha ri ṅwale	Kha ri ite sangwetshi ya mutoli
	Tsheani sangwetshi nga vhukati.
	Iḽeni nga u ṱavhanya.
	Pwaṱulelani mutoli kha tshiḽai tsha vhurotho tsho ḓodzwaho boṱoro.
	Vheani tshiḽai tsha vhurotho nṱha ha tshiṅwe.
	Ḓodzani boṱoro kha tshiḽai tshithihi nga lufhanga lwa boṱoro.
	Dzhiani zwiḽai zwivhili zwa vhurotho.

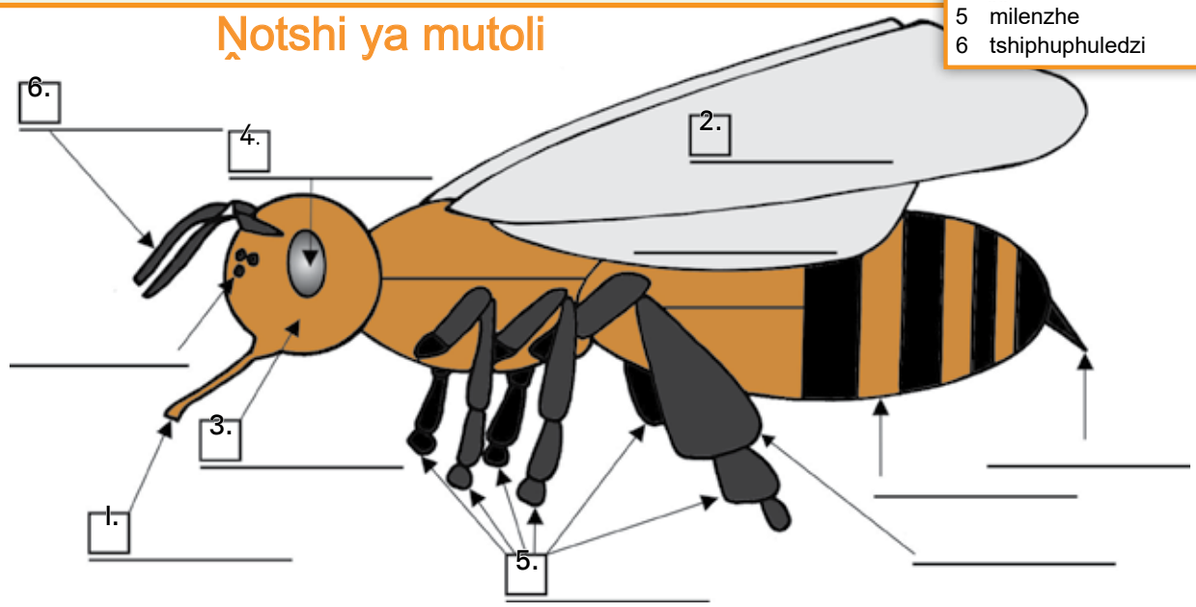
Kha ri ṅwale

Zwibogisi zwi si na tshithu kha tshifanyiso tsha ṋotshi ni khou zwi vhona? Zwo siiwa uri inwi ni kone u ḽebuḽa tshifanyiso nga u ṅwala ipfi ḽi re ḽone tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe.

1 lulimi lu no nga tshupu
2 besu
3 ṱhoho
4 liṱo
5 milenzhe
6 tshiphuphuledzi

Shumisani maipfi a re kha mutevhe musi ni tshi ḽebuḽa tshifanyiso itshi.

Ṋotshi ya mutoli

Kha ri ṅwale

Shumisani maipfi a re zwibogisini kha u ṅwala phara i no ṋea ndivho i no kwama zwipiḓa zwa ṋotshi. Ni vhe na vhuṱanzi uri phara i na fhungoṱhoho na mafhungo a no tikedza ṱhoho, nauri ni shumisa maṱanganyi kha u ṱuma mafhungo.

TSH HL G3 B1 THS.indd 96 2019/10/21 09:19:01

Ḓuvha:

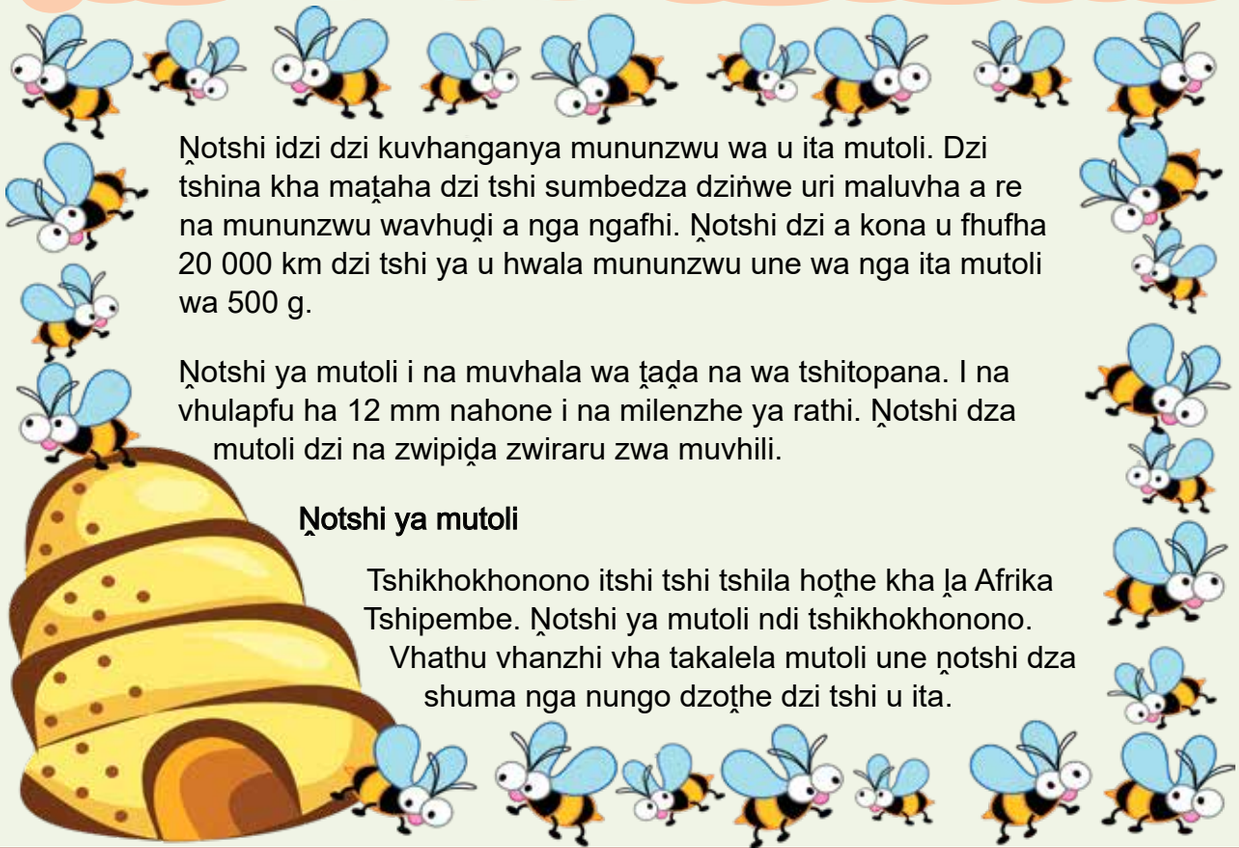
Kha ri ṅwale

Jimmy u pfana na mafhungo a ṋotshi zwino o humbelwa uri a ṅwale muvhigo nga ṋotshi. Fhedziha, hu na zwe zwa bvelela zwe zwa ita uri mafhungo a re kha muvhigo wawe a fhiriṱane. Ṅwalululani muvhigo uyu ni vhe na vhuṱanzi uri u na zwi tevhelaho:

- Ṱhoho
- Tshitatamennde tsha marangaphanḓa
- Ṱhalutshedzo ya mbonalo ya ṋotshi
- Mafhungomatsivhudzi a hune ṋotshi iyi ya dzula hone
- Mafhungomatsivhudzi a zwine ṋotshi iyi ya ita
- Tshitatamennde tsha u fhedza tsha u nweledza muvhigo

Musi no no dzudzanya muvhigo uyu, itani zwi tevhelaho:

- Talelani maṱaluli nga muvhala wa lutombo.
- Tangedzelani masala.
- Talelani maipfi a nyito nga muvhala mutswuku.
- Talelani maipfi ane a ni vhudza uri ṋotshi iyi i vhonala nga ndilaḓe nga muvhala mudala.

Ṋotshi idzi dzi kuvhanganya mununzwu wa u ita mutoli. Dzi tshina kha maṱaha dzi tshi sumbedza dziṅwe uri maluvha a re na mununzwu wavhuḓi a nga ngafhi. Ṋotshi dzi a kona u fhufha 20 000 km dzi tshi ya u hwala mununzwu une wa nga ita mutoli wa 500 g.

Ṋotshi ya mutoli i na muvhala wa ṱaḓa na wa tshitopana. I na vhulapfu ha 12 mm nahone i na milenzhe ya rathi. Ṋotshi dza mutoli dzi na zwipiḓa zwiraru zwa muvhili.

Ṋotshi ya mutoli

Tshikhokhonono itshi tshi tshila hoṱhe kha ḽa Afrika Tshipembe. Ṋotshi ya mutoli ndi tshikhokhonono. Vhathu vhanzhi vha takalela mutoli une ṋotshi dza shuma nga nungo dzoṱhe dzi tshi u ita.

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 97 2019/10/21 09:49:03

Khangaru i no mangadza

Kha ri ambe

Khangaru dzi wanala ngei Australia. Ni ḓivha phukha ifhio i no wanala Afrika Tshipembe fhedzi? I ṱalutshedzeni tshigwada tshaṋu. Hu na zwine na zwi ḓivha nga khangaru? Arali zwo ralo, ndi zwifhio? Lavhelesani zwifanyiso zwa khangaru. Ni ambe ngazwo.

Kha ri vhale

Ḓivhanani na khangaru – mme wa vhulenda na muthamuwi wa biko

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Arali muthu a nga ri ni lore nga phukha i seisaho, ni nga wana zwi tshi konḓa u humbula nga phukha ine ya mangadza nga maanḓa na u takadza u fhira khangaru.

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. Dzi fula hatsi dza tshimbila nga u thamuwa. Dzi na luvhilo vhukuma lune dza nga gidima khiḽomitha dza furathi nga awara (luvhilo lu no fhira lwa bere kaṱukuṱuku).

Dzi a kona u thamuwa vhunṱha hu no lingana mithara tharu.

Khangaru dzi shumisa maṋo a phanḓa kha u shenga. Musi maṋo o no vha a kale a a wa, ha bva maṅwe. Maṋo maswa a sendela phanḓa fhaḽa he ha vha hu na a kale. Musi khangaru i tshi swikisa miṅwaha ya fumbili, i vha i tshi vho shumisa maṋo ayo a u fhedzisela.

Khangaru i na **tshikwama**. I beba ṅwana wayo, ane a pfi " joey", kha tshikwama itshi u swika ṅwana uyu a tshi vho kona u ḓitshelela.

Kualutshele kwa *joey* ku a **mangadza**.

Nga murahu ha maḓuvha a furaruraru e kha mbumbelo ya mme, ṅwana u a bebwa. U vha a tshi nga tshivhungu tsha pinki tshi sa vhoni. Saizi yawe i vha i tshi lingana na senthimitha tharu. Milenzhe ya murahu ndi hone i tshi vho thoma u **lapfa**.

Milenzhe ya phanḓa, ine ya vha miṱukuṱuku, i vha i tshi tou kona fhedzi u i thusa uri i gonye mukhwamani wa mme. I ḓo dzula mukhwamani wa mme miṅwedzi ya rathi, i tshi mama mafhi a mme.

Nga itshi tshifhinga i a aluwa u bva kha tshivhungu tshi sa vhoni tsha pinki u vhuya u swika i tshi vha khangaru ṱhukhu yo putelwaho nga vhukuse. Milenzhe ya phanḓa na ya murahu i a khwaṱha. Nḓevhe, maṱo na ningo na zwone zwi a aluwa zwa vhina.

Khangaru ndi mme a no mangadza vhukuma!

TSH HL Gr3 B1 THS.indd 98 2019/10/21 09:19:05

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga khangaru ndi phukha i sa faniho na dziṅwe? Ndi ngani?

Maṋo a khangaru o fhambana hani na aṋu?

Khangaru i tshimbila nga ṋḓilaḓe?

Ni vhona u nga ndi vhommemme (vha vhukuma)? Ndi ngani?

Khangaru i kona u gidima nga luvhilo lungafhani?

Ṅwana wa khangaru u pfi mini?

Ndi ngani mme vha na mukhwama?

Ṅwana wa khangaru u dzulisa hani mukhwamani wa mme?

Kha ri ṅwale

Nangani ipfi ḽi no bva kha muduba muṅwe na muṅwe ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i re tsinisa na ḽo swifhadzwaho. Ṅwalani o swifhadzwaho dikishinarini yaṋu.

mangadza	takadza	ḓowelea	sa ḓowelela	seisa
tshikwama	bege	tshipatshi	ngozwi	mukhwama
lapfa	naka	tatamuwa	aluwa	tswonzwa
vhina	hula	engedzea	ṱaṋḓavhuwa	khunyelela

Kha ri ṅwale

Shandukisani mafhungo aya a vhe mbudziso. Ni a thome nga ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maipfi a re zwitangeni. Ni songo hangwa tshigambudziso.

Tsumbo

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. (**nandi**) Nandi khangaru i wanala Australia fhedzi?

Khangaru dzi ḽa mahatsi, beri na nḓuhu (Ndi zwifhio)

Khangaru i thamuwa mithara miraru u ya nṱha (Ndi u swika ngafhi)

TSHTHL Gr5 B1 THSindd 99 2019/10/21 09:49:05

U elekanya nga khangaru

Shumisani mafhungomatsivhudzi a re afho fhasi kha u ṅwala phara ya mafhungo a vhukuma a no kwama khangaru.

Dzina:	khangaru
Vhulapfu:	0,6-1,5 m
Tshileme:	18-95 kg
Luvhilo lwa nṱhesa:	55 km/h
Vhukale nga miṅwaha:	9-20 miṅwaha
Muvhala:	theni, buraweni, muora
Zwiḽiwa zwi no funeswa:	hatsi

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu
- Dovhololani mańwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani mańwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Mme a khangaru u khou vhilahedzwa nga ṅwana wawe. U a mu vhidzelela a ḓa khae a tshi thamuwa. Hezwi ndi zwiṅwe zwa zwe vha amba. Fhedzisani zwo salaho. Ni shumise zwigagarukela.

KHANGARU: Thamuwani, no vha ni ngafhi? Vhuyani hayani zwino! Ndo ni vhudza uri ni vhuye fhano nga hafu u bva kha iri ya vhuṱanu. Ni a zwi ḓivha uri vhusiku ha vhuria a vhu ṱoḓi muthu a tshi kovhelelwa nnḓa.

ṄWANA: _____

KHANGARU: _____

ṄWANA: Hai mmawe, ndo vha ndi tshi kha ḓi tamba. Ndi nga ḽa tshilalelo?

KHANGARU: _____

ṄWANA: _____

KHANGARU: _____

ṄWANA: Vha eḓele zwavhuḓi. Ndi a vha funa nga maanḓa!

TSH HL Gr5 B1 THSindd 100 2019/10/21 09:19:10

Ḓuvha:

Muvhigo nga nṋe

Kha ri ṅwale Ni ḓiṱalukanya u swika ngafhi?

Ḓidzhieni ni muvhigi wa magazini. Ni nga ṅwala muvhigo u no amba nga inwi? Ni nga amba zwifhio? Nḓila ya u ḓiṱalukanya khei.
Nga fhasi ha ṭhoho iṅwe na iṅwe i re afho fhasi ṅwalani zwine na takalela, khwaḽithi dzaṇu, vhukoni na mikhwa.

Zwine nda takalela

Tsumbo: u tamba voḽibolo, u ola, u bika

Vhukoni hanga na mpho

Tsumbo: u thivha murahu bolani, u ita miswaswo, u guda zwa khomphiyutha.

Khwaḽithi dzanga (vhudzivha)

Tsumbo: u londa vhathu, u funa vhathu, u fhumulesa, u seasea.

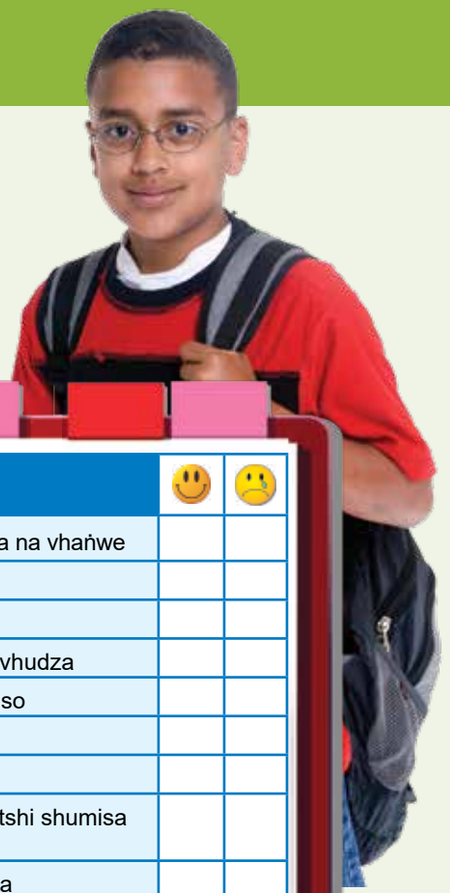
Mikhwa

Tsumbo: ngoho, u fulufhedzea, u shumesa

TSH FIL Gr5 B1 THSindd 101 2019/10/21 09:49:10

Ḓiṱoleni

Ndi a kona		
u shuma tshigwadani na u pfesesa zwiitisi zwa u shuma na vhaṅwe		
u shela mulenzhe kha inthaviwu		
u vhala maṅwalawa a no tsivhudza		
u fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa a no tsivhudza		
u kuvhanganya mafhungomatsivhudzi na u ita mbudziso		
u shumisa ndongazwiga dzo teaho		
u saukanya mafhungomatsivhudzi a re kha girafu		
u ṅwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa ndi tshi shumisa zwiḓevhe		
u ṅwala mbudzisoṱhalutshedzwa na mbudzisothopolwa		
u vhekanya mihumbulo na u bula zwiitisi		
u nweledza mafhungomatsivhudzi a no bva kha girafu		
u shumisa maambiwaita na maambiwaitwa		
u vhala muvhigo, a ṋea muvhigo ṱhoho na u u ṅwala		
u livhanya maipfi na zwine a amba		
u shumisa maṱanganyi kha u ṱuma mafhungo khathihi na u shumisa masala a re one		
u ṅwala phara ndi tshi fhedzisa maṅwalwa		
u fhedzisa thebuḽu		
u shumisa zwifanyiso kha u ṅwala maṅwalwa		
u fhedzisa inthaviyu ndi tshi shumisa maipfi a mbudziso o teaho		
u nweledza mafhungomatsivhudzi		
u shumisa zwifhinga zwa kha ḓi zwo fhiraho na tshi ḓaho		
u topola vhubvo (tshiko) ha maṅwalwa		
u livhanya zwipiḓa zwa mafhungo		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maambiwaita		
u vhekanya mafhungomatsivhudzi		
u ḽebuḽa nyolo		
u ṅwala phara i no ṋea ndivho ndi na vhuṱanzi uri hu na fhungoṱhoho na mafhungo a u ḽi tikedza		
u topola maṱaluli a u ṱalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso		
u shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso		

TSH HL Gr5 B1 THS.indd 102 2019/10/21 09:19:15

Thero ya 4: Ngoho na khumbulelwa

Shango ḽa zwifanyiso
Themo ya 2: Vhege dza 5 – 6

49 Kha ri ite mutevhetsindo 104
U shela mulenzhe kha therisano dza tshigwada.
U vhala ḽimeriki.
U topola fomethe ya ḽimeriki.
U bula mihumbulo.
U fhindula mbudziso nngede.
U sikena tshirendo.

50 U raima 106
U topola maipfi a no raima.
U ṅwala mafhungo a no raima.
U shumisa mafanyisi mafhungoni.
U topola phetheni dzi re na raimi.
U ṅwala ḽimeriki yawe ene muṋe.
U topola midivhitho ya madungo.

51 Zwiṅwe zwirendo hafhu 108
U amba nga khalaṅwaha ine ya takaleleswa.
U vhala tshirendo tshi no amba nga tshifhefho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U ṱalutshedza zwine mafurase/maipfi a amba.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U topola maedzamuthu.
U ṅwala tshirendo tshawe ene muṋe a tshi shumisa maedzamuthu.

52 U shuma na maipfi 110
U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U ṅwala maipfi a u ṱalutshedza tshilimo.
U ṅwala tshirendo tshi re na raimi nga tshilimo.
U ṅwala mafhungo a no kwama tshifanyiso hu tshi shumiswa tshifhinga tsha zwino tsha khou.
U talela maiiti mafhungoni.
U ṅwala phara nga maṱaluli a u ṱalutshedza.

53 Yoo! Tshirendo tshiṅwevho! 112
U vhala tshirendo.
U ita ḽitambwa ḽa tshirendo a tshi tambela tshigwada tshawe.
U ṉea tshirendo ṯhoho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U ṅwala maipfi a u ṱalutshedza.
U topola zwine maipfi a amba.
U bula zwiitisi zwa u takalela kana u sa takalela tshirendo.
U topola manyanyu na zwigagarukela.

54 Kha ri sike zwithu 114
U ṱala maipfi kha dikishinari (ṯhalusamaipfi).
U ṱala ṯhalutshedzo dza maipfi kha dikishinari a tshi ḭtela u wana mudzi na zwine a amba.
U ṅwala tshirendo tshawe ene muṋe a tshi shumisa tshikumu tsha raimi.
U ṱalutshedza nyolo.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tshirendo.
U topola aḽitharesheni tshirendoni.
U vhumba madzina a zwipuka hu tshi shumiswa aḽitharesheni.
U ṅwala tshirendo hu tshi shumiswa aḽitharesheni.

55 Ndi nṋe nnyi? 116
U amba na phathinara nga ha iwe muṋe kana uyo muṅwe.
U ḍibula (ḍiṱalutshedza)
U vhala tshirendo.
U topola murendi wa tshirendo.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U bula uri muthu u takalela vhurendi hu re na raimi naa kana vhu si na raimi.
U tangedzela madzinakhumbulelwa.
U ṅwala madzinakhumbulelwa a iwe muṋe.
U ṅwala mafhungo a tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

56 Ndi pfala ndi kha khumbulelwa? 118
U ṅwala phara ya u ṱalutshedza hu tshi shumiswa madzinakhumbulelwa.
U ṅwala tshirendo a tshi ḍirenda a tshi shumisa muṱoḍo mugede.
U vhala tshirendo tshi no shumisa dzinakhumbulelwa.
U topola mamethafore tshirendoni.
U shandula mamethafore a vha mafanyisi.

Ndaela
Themo ya 2: Vhege dza 7 – 8

57 Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa) 120
U rera nga tsiko u tshigwadani.
U vhala nga lungano lwa tsiko ya Vhasan.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama lunganovhubvo.
U topola ṯhalutshedzo ya ipfi Vhasan.
U ṅwala phara.
U wana maipfi kha maṅwalwa a livhanywa na zwine a amba.

58 U humbula nga Nyammbeula 122
U dubekanya mafhungo a tshi vhumba phara i no amba.
U shumisa ndogazwiga dzo teaho.
U ṅwala phara ya u ṱalutshedza.
U shumisa maipfi a u ṱuma.
U fhedzisa thebuḽu hu tshi shumiswa maṱaluli a mbambedzo.
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso hu tshi shumiswa maipfi a mbudziso magede.
U shumisa zwigambudziso nga ngona.

59 Phikhokho i wana pfufho 124
U rera nga tshifanyiso tsha phikhokho.
U vhala lunganovhubvo lwa phikhokho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama phikhokho.
U nanga ṯhoho ya tshiṱori.
U ṱalutshedza uri ndi ngani tshiṱori tsha phikhokho lu lungano (febuḽu).
U bula mihumbulo hu na u bula zwiitisi.
U topola zwine maidioma a amba.

60 Maṅwe hafhu nga Phikhokho 126
U topola fhungoṯhoho na mafhungo a no ḽi tikedza tshirendoni.
U ṅwalulula tshirendo o sia nnḍa.
mafhungomatsivhudzi a sa yelani natsho.
U fhedzisa thebuḽu a tshi topola vhabvumbedzwa/vhaanewa, zwiitei zwi no vhanga khuḍano, khuḍano, zwiitei zwi no vhangwa nga khuḍano na pfunzo ya tshiṱori.
U livhanya maipfi na ṱalutshedzo dzao.
U shumisa maipfi kha u ṱalutshedza phikhokho musi i sa athu shanduka.
U shandula mafhungo a bva nga maambwaita a ya kha maambwaitwa.

61 Anasi buvhi ḽa tseḍa na tshibodempêmbe (thetili) 128
U wana zwine lungano lwa amba hu tshi shumiswa zwifanyiso.
U humbulela uri lungano lu ḍo fhela nga ndilaḍe.
U vhala na u fhindula mbudziso nngede dzi no kwama lungano.
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedzwa.
U topola pfunzo ya tshiṱori.
U sikena bugu ya mishumo hu u itela u wana mafhungomatsivhudzi.
U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

62 Zwiṅwe hafhu nga Anasi 130
U pulana tshiṱori
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedzwa.
U topola maṱaluli a u ṱalutshedza buvhi Anasi.
U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a no ṱalutshedza.
U ṱalutshedza tshigwada nga muthu ane a mu ḍivha, hu tshi shumiswa maipfi a u ṱalutshedza.
U ṅwala u tevhekana ha zwiitei hu tshi shumiswa maṱumi.
U fhedzisa maipfi hu tshi shumiswa madzinamaiti/maitidzina.
U longela zwiga zwa u vhala fhungoni hu tshi shumiswa maḽeḍeredanzi, zwiga zwa u awela, khoma, zwigambudziso na zwiḍevhe.

63 Mbiḍi i wana mavhala 132
U topola tshiṱori tsha kholekhole.
U anetshela tshiṱori tshakholekhole.
U amba nga khavara ya bugu na u topola muoli hu tshi shumiswa mafhungomatsivhudzi a re kha khavara kha u humbulela uri hu ḍo bvelela mini tshiṱorini
U vhala tshiṱori.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshiṱori.
U topola phambano vhukati ha tshiṱori tsha vhukuma na lunganovhubvo.
U shumisa maṱanganyi kha u ṱuma mafhungo.

64 Ṗisikeleni lunganovhubvo lwaṋu 134
U topola ṯhalutshedzo dza mafanyisi na mamethafore.
U ṅwala fhungo hu tshi shumiswa ḽifanyisi.
U shandula mafhungo a bva kha vhuthihi a ya kha vhunzhi.
U ṅwala lunganovhubvo.
Mutevhemuṱoli.

TSH HL Gr5 B1 TH4.indd 103 2019/10/21 09:47:51

Kha ri ite mutevhetsindo

Kha ri ambe

No no vhuya na dzhena khakhathini nge na raha bola ya pwasha tshiṅwe tshithu? Vhudzani vha tshigwada tshaṇu uri ho bvelela mini.

Goloi ya Ferrari i a ḓura? Bulani muhumbulo waṇu. Hu na muthu ane na mu ḓivha ane a vha na goloi ya mavhaivhai? Vhudzani muṅwe nga inwi (phathinara)uri ndi goloiḓe.

Kha ri vhale Vhalani zwirendo izwi.

Ho vhuya ha vha na musadzi wa ṇaledzi
We a ri a hu na muṱholedzi
A no ḓo swika hune a vha
Ha mbo swika muṱholedzi
A mu thefula a wa.

Tshi yelana na tsha Kaitlyn Guenther

Munna a no tshimbila nga Ferrari
U phusula buse e Kalahari
A tshi yo renga tshivhoni
Tsha u ḓivhona lunako
A tshi dzhena vhe hari!

Tshi yelana na tsha Y. Ganie

Zwirendo zwa lushaka ulu zwi pfi ndi ḽimeriki.

Mukalaha wa ngei Peru
U fana na muṅwe wa Gweru
We a lora e na bemu.
A tshi phaphama a vhona rimu,
Ye a siamela ya mu phula bemu.

Tshi yelana na tshine muṇe watsho a sa ḓivhee.

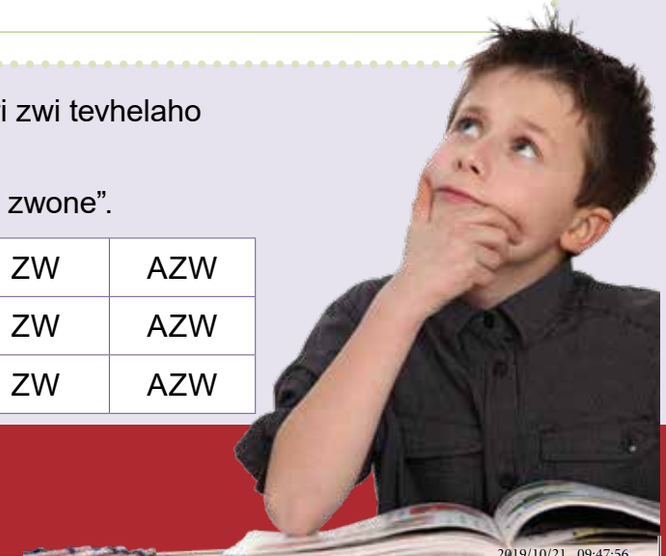

Kha ri ṅwale Ndi tshifhio tshirendo kha izwo zwivhili tshine na pfa tshi tshi seisa? Bulani uri ngani.

Lavhelesani ḽimeriki idzi nga vhuronwane ni bule uri zwi tevhelaho ndi ngoho kana a si ngoho.

Itani thiki kha ZW arali “zwi zwone” na AZW “zwi si zwone”.

Ḽimeriki dzi na mitaladzi miṱanu.	ZW	AZW
Ḽimeriki ndi zwirendo zwo dzikaho.	ZW	AZW
Mitaladzi ya ḽimeriki i na raimi (pfanapheledzo).	ZW	AZW

TSH HL Gr5 B1 TTH.indd 104 2019/10/21 09:47:56

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga munna wa Ferrari na musadzi we a vha e ṋaledzi vho vha vha tshi ḓiḓivha? Bulani uri ngani.

Munna wa Ferrari o vha a tshi khou ṱoḓou ita mini?

Ho bvelela mini kha mukalaha we a lora e na bemu?

Ni vhona u nga ḽimeriki i no amba nga bemu i a seisa? Bulani uri ngani.

Kha ri ṅwale

Musi ni tshi sikena tshirendo, ni vha ni tshi khou sedza mutevhetsindo watsho. Zwo leluwa. Ḓivhaleleni tshirendo ni tshi tou vhalela nṱha, ni thetshelese madungo ane na a ombedzela. Mańwe madungo a a ombedzelwa, mańwe ha ngo ralo. Tsumbo kheyi, he ra swaya madungo a no khou ombedzelwa nga ✔ ngeno madungo a sa ombedzelwi ro a swaya nga ✗.

Tsumbo: ✔ ✔ ✗ ✗ ✔ ✔ ✗ ✗ Vha tshimbila vho hagala

Zwino itani sikene tsha tshirendo itshi. Shumani na khonani. Thomani nga u vhandelela zwanḓa, ni kone u swaya madungo a si na u ombedzela.

Luaviavi lu shanduka mivhala yalwo;

Lwa nga muri, lwa nga maṱari;

Ndi mudziaṱhoni, mudziavhulenda, ndambauvhonwa,

Lu mbo banda fhasi hatsini lwa dalafhala,

Lu ḓiita sa lwo ngalangalaho.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THHndd 105 2019/10/21 09:48:03

U raima

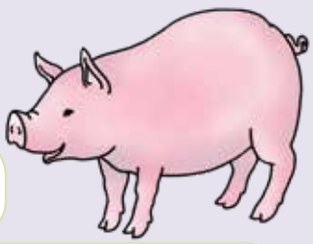

Kha ri ṅwale Ṅwalani maipfi a re na raimi na a re afho fhasi:

demba	buto	bande	ngade	pfundo

Kha ri ṅwale Zwino shumisani mavhili a maipfi aya kha u ṅwala mafhungo a re na raimi:

Tsumbo:

Vha tshimbila vho hwala demba Nge nguluvhe ya lila damba.

Kha ri ṅwale Lavhelesani tshirendo tsha luaviavi hafhu. Murendi u ri lu a kona u vhonala sa muri kana maṱari.

Murendi u shumisa ḽifanyisi. Ni vhona u nga murendi u khou amba mini a tshi ri luaviavi lu nga muri?

Ḽifanyisi
Ḽifanyisi ḽi shumisa maipfi a no nga “sa” na “u fana na” ḽi tshi vhambedza tshithu na tshiṅwe kana muhumbulo na muṅwe.
Tsumbo: O takala sa ṱhambelamaḓi.

Vhumbani mafanyisi mararu a inwi muṇe ni bule uri a amba mini. Shumisani phere idzi dza maipfi kha mafanyisi aṇu.

takala na ṱhambelamaḓi

tswa na goya

hula na ṋḓou

TSH HL Gr5 B1 THIndd 106 2019/10/21 09:18:04

Ḍuvha:

Kha ri ṅwale

Zwiṅwe zwirendo zwi na raimi ngeno zwiṅwe zwi si na. Zwirendo zwine zwi si vhe na raimi zwi na phetheni dza mitaladzi i re na raimi. Hu na nḍila ya tshipentshela ya u sumbedza uri ndi mitaladzi ifhio i re na raimi tshirendoni.

Ṅwalani A tsini na mutaladzi wa u thoma. Arali ipfi ḽi re mugumoni wa mutaladzi u tevhelaho ḽi na raimi na ipfi ḽi re mugumoni wa mutaladzi wa u thoma, ṅwalani A hafhu. Musi ni tshi swika kha ipfi ḽine ḽa si vhe na raimi naḽo, ṅwalani B.Vhalani ḽimeriki iyi ni fhindule mbudziso:

Musidzana wa Mutivhili	(A)
O vha muthu wa tshipimbi.	
Musi we vha mu phula tshitshimbili	
O muma mulomo a sa lili.	
Vha mu livhuha nga rokho mbili.	

Hu na mitaladzi mingana kha ḽimeriki iyi?

Ndi maipfi afhio a re na raimi? Sumbedzani phethi ya raimi. Ro dzula ro ni thomela yone.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani ḽimeriki yaṇu inwi muṇe, ni thome nga hei nḍila:

Kale ho vha na mutuka wa ṇambi

Kha ri diphiṇe

Vhandani zwanḍa ni tshi sumbedza madungo a maipfi haya. Ni elelwe uri dungo ḽithihi ḽi lingana na luvhando luthihi. Ni kone u paḍula maipfi a bve madungo.

Tsumbo: khontsati kho/ntsa/ti

vhatambi vha voḽibolo

Takalani Sesame

MUDEDEDZI : Tsaino Ḍuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 107 2019/10/21 09:48:07

Zwiṅwe zwirendo hafhu

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada.

- Khalaṅwaha ine na i funesa ndi ifhio? Bulani uri ngani.
- Khalaṅwaha ine na si i funese ndi ifhio? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale

Mishumo ya tshifhefho

Tshilimo tshi kha poipoi;
Tshi ḓo bva tshi tshi eḓela hu si kale;
Maluvha ṱhoho dzi khou kotama,
Ndi khalaṅwaha i khou onesa.

Tshifhefho tsho lindela fhaḽa,
Tshi khou luṅwaluṅwa tshi ṱoḓou sendela,
Mishumo ndi minzhi yo lindela,
Gambogo i sa athu swika.
“Ndi tea u tengula maṱari,”
“Nga mivhala mitswuku na ya musuku,
Ndi khade zwiṉoni zwi pfuluwe
Zwi sa athu oma vhusiku.

Maḓuvha a masana a vho pfufhifha;
Ndi ḓo sevhedza nga lumuya lu no rothola;
Ndi tshi awela mufhiso wa tshilimo,
A tho ngo tea u humbela pfarelo.

Ndo salelwa nga kushumo kuṅwe;
Zwenezwino ndi a phetha;
Ndi ḓo shandula maṱari a vha thulwi dzo omaho,
Uri vhana vha ḓiphiṉe nga tshifhefho tshi ḓaho!”

Tshi bva kha tsha Joanna Fuchs

Kha ri ṅwale

Rerani na muṅwe nga inwi nga mbudziso idzi ni ṅwale phindulo dzadzo.

Tshirendo itshi ndi tsha khalaṅwaha ifhio? Itani thiki kha phindulo yone.

Tshimedzi (Luṱavula)	
Tshilimo	
Tshifhefho	
Vhuria	

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 108 2019/10/21 09:18:11

Ḓuvha:

Hu ḓo bvela mini tshilimo?

Maṱari a shanduka a vha muvhala ufhio a sa athu wela fhasi?

Tshifhefho tshi ḓo ita mini maṱari u itela uri vhana vha ḓiphiṋe ngao?

Ṱalutshedzani zwine maipfi a tevhelaho a amba.

Tshi khou luṅwaluṅwa tshi ṱoḓou sendela

khalaṅwaha i khou onesa

Livhanyani maipfi kha khoḽumu i re kha tshanḓa tsha monde na a re kha tsha u ḽa. Ṅwalani maipfi o swifhadzwaho kha dikishinari yaṋu.

poipoi	totiwa thumbuni
tengula	fhedza
phetha	ṱuwa
sevhedza	ola
pfuluwa	bonyabonya
luṅwaluṅwa	engedza

Ḽimethafore: Ḽimethafore ḽi tou buletshedza kana ḽa ri olela tshifanyiso tsha muhumbulo nga u shumisa mbambedzo. Ḽifanyisi ḽi bula uri muthu u fana na tshiṅwe tshithu (***luaviavi lu nga sa muri***); ḽimethafore ḽi zwi bula zwi khagala - ḽi ri ni tshiṅwe tshithu (*luaviavi ndi muri*).
Ḽiedzamuthu ndi lushaka lwa maambele hune khaḽo zwiito zwa vhathu zwa baḓekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu. Tsumbo: Lufu, haya hau ndi ngafhi?

Talelani tsumbo nṋa dza maedzamuthu tshirendoni.

Zwino vhalani tshirendo asitshi.
Ni a kona u zwi vhona uri mbeu, vhutshele na zwiḓula zwo ṉewa mvumbo dza vhathu?

Sikani tshirendo tsha inwi muṋe hune na shumisa maedzavhathu.

U leleḓa ha mauvhelwa tshikhalani,
Hu vho sendela na ngeno Vhurwa;
Ngauri u kovhela ha ḓuvha Duthuni;
Hu sumbedza tshilimo u vhuya.
Dzimbeu dza dzitshaka dzo lindela,
U vuswa nga vhududo vhu ḓaho;
Musi dzo no swura maḓi a mvula;
Shango ḽi ḓo ḓala vhudala.
Madekwana ḽo kovhela'
Ri pfa zwihulu mulamboni;
Zwa mifhululu ya Vholutshele;
Musi yo ṱangana ya Vhoḓula.
Nga Vho Z Mutsila

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THNndd 109 2019/10/21 09:48:15

U shuma na maipfi

Kha ri ambe

- Vhalelani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho nṱha ni na muṅwe nga inwi.
- No kona u zwi vhona uri maṅwe a maipfi a na raimi?
- Ndi kha mitaladzi ifhio ine na wana raimi?

Kha ri ṅwale

Ni khou ya u ṅwala tshirendo tshaṋu inwi muṋe tshi re na raimi.

Vhalani mitaladzi i re afho fhasi. Ndi mitaladzi i si gathi ya u thoma ya tshirendo tshi no amba nga vhuria. Maipfi a re mugumoni wa phere iṅwe na iṅwe ya mitiladzi a na raimi.

Nga Musumbuluwo ho na mvula i no rothola ri ḓo tetemela ri tshi hoṱola.

Nga Ḽavhuṱanu ho wa mahaḓa ra pfa ro oma i tshi ri haḓa.

Zwino ṅwalani tshirendo tshi no fana na tshenetshi tshi no amba nga vhege nthihi ya tshilimo.

Thomani nga u ṅwala maipfi oṱhe ane a ḓa muhumbuloni waṋu ane a ṱalutshedza mutsho wa tshilimo. Lavhelesani ni vhone arali e na raimi. Ṅwalani maṅwe maipfi hafhu ane na nga a shumisa ane a vha na raimi na maipfi ane ndi kale ni nao. Zwino ni nga shumisa maipfi aya uri a ni thuse kha u ṅwala tshirendo.

Ni elelwe u shumisa maipfi a re na raimi magumoni a phere iṅwe na iṅwe ya mitaladzi. Ni thome vese iṅwe na iṅwe nga “Nga”. Tsumbo: Nga Musumbuluwo, ḓuvha ḽo vuwa ḽo vhaswa Ṅwalani tshirendo tshaṋu inwi muṋwe tshi re na raimi hafha.

Vese ndi tshigwada tsha mitaladzi kha tshirendo. Zwiṅwe zwirendo zwi na vese nthihi, zwiṅwe zwirendo zwi na vese nnzhi. Tshirendo tsha “Mishumo ya tshifhefho” tshi na vese ṱhanu.

TSH HL Gr5 B1 THPindd 110 2019/10/21 09:18:18

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ṱalutshedzani tshigwada tshaṋu uri avha vhathu vha khou ita mini. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha khou. Zwino ṅwalani mafhungo aṋu ni talele ḽiiti ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha khou ri tshi amba nga nyito ine ya khou itea zwino. Ri shumisa "khou" na maiiti. Tsumbo: Vhatukana vha khou tamba mudavhini.

Tsumbo: Vhasidzana vha khou tamba bola ya milenzhe.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho hafhu. Murendi u shumisa maṱaluli a u ṱalutshedza musi a tshi ṱalutshedza Tshifhefho. U amba nga mivhala mitswuku na ya musuku, lumuya lu no rothola, thulwi dzo omaho na tshifhefho tshi ḓaho.

Ṅwalani phara ya mitaladzi miṋa i no amba nga khalaṅwaha ine na funa. Ni shumise maṱaluli a u ṱalutshedza u itela uri mafhungo aṋu a takadze.

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 111 2019/10/21 09:48:19

Yoo! Tshirendo tshiṅwevho!

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi ni itele tshigwada tshaṇu ḽitambwa ḽa vese.

Mphogohogoligi. Igiyagaweeeegehege ...
Gohoswigihigi kwagatjaga kwagatjaga;
mugukogonegelaga swigiswiginigi.
Mugutagambugudzaga zwigimagamaga;
vhegehege naga vhagalagalaga.

Wogothuguphaga vhogomaga;
khuguluguzwigikegendaga ugubvaga tshaga;
miginwagahaga yaga mbogohogo naga tsigikigidzigi;
naga nagamugusigi;
liginogo ugutshege wogo igimaga luguragandagalaga.
Vhaga agambaga ngaga igiwege vhaga tsegengigisaga migitogodzigi.
Ndaga hugumbugulaga duguvhaga legewaga nkhagakhegedzaga;
mbigilugu yagangaga Igi aga ongogomagalaga.
Tshigifhagatuguwogo tshagangaga tshaga nzwiginzwigimagalaga;
mvugulaga tshigikogolegelaga yege thigi taganwigi.
Ndaga igimaga ndaga segedzaga lwaga ugu ṱugungugufhagalaga.

Nga Gabriel Temudzani

Ṋeani tshirendo ṱhoho.

Kha ri ṅwale

Murendi, Gabriel Temudzani, u shumisa maipfi e a tou ḓisikela. Ni vhona u nga ndi nga mini o ita ngaurali? Itani thiki kha phindulo ine na vhona u nga ndi yone.

	O vha a tshi ṱoḓou ri tshirendo tshi si ṱalukanyee.
	O vha a tshi ṱoḓou ri vhavhali vha shumise maluvhi musi vha tshi vhala itshi tshirendo.
	O vha a tshi khou bvafha u shumisa maipfi a vhukuma.
	O vha a sa ṱoḓi uri vhavhali vha kone u tevhela tshirendo tshawe.

TSH HL Gr5 B1 THHandd 112 2019/10/21 09:18:19

Ḓuvha:

No kona u tamba ḽitambwa ḽa zwiṅwe zwa zwipiḓa zwa tshirendo itshi. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Arali na nga ṱangana na Mphogohogoligi vhusiku u nga ni tshuwisa. Bulani uri ngani.

Ṅwalani zwithu zwiraru zwi no ṱalusa Mphogohogoligi.

Ṅwalani zwine na vhona maipfi aya a tshi amba zwone.

kwagatjaga

swigiswiginigi

tshaga

igimaga

mvugulaga

ṱugungugufhagalaga

Tshirendo itshi ni a tshi takalela?

Ṱhoho ya bammbiri ḽa u shumela iḽi **Yoo! Tshirendo tshiṅwevho!** i na zwigagarukela zwivhili. Tshigagarukela tsha u thoma tshi khou shuma na ḽinyanyu ḽine ḽa vha ipfi ḽipfufhi ḽine ḽa khou shumiswa kha u sumbedza u mangala; tshiga tsha vhuvhili tshi khou shuma na garukela. Talelani manyanyu ni tangedzele zwigagarukela zwi re tshirendoni tshi tevhelaho.

Yoo- Yoo- Yoo. Rruu o ṱuwesa.
A fhira, a kora.
Ha pfala khombole na zwiṱiriri.
Ahee! Ahee! Bolaa!
Vha thamuwa vho takala...
Mavuvuzela e: Paa! Paa! Puuu!
Vho ḽiwaho vha sokou: Eish-eish-eish!

Manyanyu ndi maipfi ane a shumiswa kha u sumbedza vhuḓipfi hu no bva mbiluni kana ha nga khathihi fhedzi. A wanala mafhungoni – kanzhi mathomoni a mafhungo – a tshi sumbedza u mangala, u nengwa, u takala, u nyanyulea kana u ṱuṱulea.

Tshigagarukela(!) tshi shumiswa magumoni a fhungo ḽine ḽa sumbedza vhuḓipfi hu no bva mbiluni.

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 113 2019/10/21 09:48:20

Kha ri sike zwithu

Kha ri ṅwale

Ṱalani maipfi a igimaga na mvugulaga dikishinarini dza vhoiwe. Ni nga a wana?

Hai! Ngauri ha tshili. Ndi maipfi a u ḓisikela.

tshagangaga

Zwino sedzani ipfi ḽa mbigilugu ndi ḽa u ḓisikela ḽine ḽa amba mbilu.

ṱugungugufhagalaga

Shumani ni kha tshigwada.

Bulani uri maipfi aya o vhumbiwa hani.

nkhagakhegedzaga

ongogomagalaga

swigiswiginigi

mugutagambugudzaga

khuguluguzwigikegendaga

gohoswigihigi

Kha ri ṅwale

Ṅwalani vese (ndima) yaṋu inwi muṋe ni tshi shumisa maipfi e na tou ḓisikela. Vese iyi i tea u vha na mitaladzi miṋa. Shumisani tshikimu tsha raimi tshi re kha tshirendo tsha Mphogohogoligi: a, b, c, a, a.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re tsini na tshirendo itshi. Tshi ṱalutshedzeni.

Tshifanyiso itshi tshi a ni ṋea muhumbulo wa uri tshirendo itshi tshi amba nga mini? Bulani uri ngani.

Arali ho pfi ni ole tshifanyiso tsha tshirendo tsha Mphogohogoligi no vha ni tshi nga ola mini? Bulani uri ngani.

TSH HL Gr5 B1 TH1.indd 114 2019/10/21 09:18:21

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Musi ri tshi ṅwala tshirendo ri shumisa maipfi nga nḓila ya tshipentshela. Iṅwe ya nḓila idzi dza tshipentshela i pfi ndi aḽitharesheni.

Vhalani tshirendo itshi ni tangedzele tsumbo dzoṱhe dza aḽitharesheni.

Aḽitharesheni ndi musi maipfi ane a vha tsini na tsini a tshi shumisa mibvumo i no fana.

Ni elelwe uri hu khou ambiwa nga mibvumo hu si maḽeḓere. tsumbo, ha pfala ipfi pfumo ḽo vhifha.

Mutambo wa bola ya milenzhe

Vha i bvuvhula i tshi bva murahu
Ha pfala hu tshi bvuma luvhanḓe lwoṱhe.
Ya rwa khana, ya rwiwa shotho ya rwa danda.
Ra vhanda zwanḓa, ra vhandana.
Zwivhindi zwi khanani.
Vhaṅwe vho khanikhala.
Bola ya milenzhe ndi dzanga

Kha ri ṅwale

Ṋeani zwipuka madzina ni tshi shumisa aḽitharesheni.

Tsumbo: Ndau ya Nduna, Ḽigweṇa Ṋari

	kubevha		mukuku
	luṱurwa		nḓou

Kha ri ṅwale

Ṭharamudzani mutaladzi uyu u vhe tshirendo.

Bisi ya dubisa buse na bada

(A)

(B)

(A)

(B)

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 115 2019/10/21 09:48:23

Ndi nṋe nnyi?

Kha ri ambe

Ambani na muṅwe nga inwi nga mbudziso dzi tevhelaho.

- Ni a takadzwa nga zwine na vha zwone kana ni a tama u vha muṅwe muthuvho? Bulani uri ngani.
- Vhudzani muṅwe nga inwi nga muthu ane a ni pfesesa tshoṱhe.
- Ḓiṱalutshedzeni kha muṅwe nga inwi. Ni nga amba nga mafhungo a uri ni vhonala nga nḓilaḓe na uri ni muthuḓe.
- Zwino ṱalutshedzani mvumbo ya khonani yaṋu ya mbiluni. Ni vhona u nga a nga tendelana na ṱhalutshedzo ye na ṋea? Bulani uri ngani.
- Humbulelani ni na lutamo lwa u vha muṅwe muthuvho. Ni nga tama u vha nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale Vhalani tshirendo itshi.

Vhaṅwe vhathu vha humbula uri vha a nnḓivha
Vha humbula uri vha nnḓivha u fhira vhaṅwe
Fhedzi ndi vhona u nga vhoṱhe a vha nnḓivhi.

Tshiṅwe tshifhinga ndi mulapfu
Tshiṅwe tshifhinga ndi mupfufhi
Tshiṅwe tshifhinga ndi na muvhili
Tshiṅwe tshifhinga ndo sekena.

Fhedzi vha ḓi ri vha a nnḓivha
Fhedzi a vha nnḓivhi
Ngauri a thi khou ḓiamba
Ndi khou amba murunzi wanga.

Joe Mhlontlo

Kha ri ṅwale Ṋeani tshirendo itshi ṱhoho.

Ndi nnyi ane a khou amba tshirendoni itshi?

Vhathu vha anzela u ṅwala tshirendo arali vho nyanyulwa nga tshiṅwe tshithu kana tsho vha humbudza tshiṅwe tshithu. Ni vhona u nga ndi mini tshe tsha ṱuṱuwedza murendi uri a ṅwale tshirendo itshi?

TSH HL Gr5 B1 THIndd 116 2019/10/21 09:18:24

Ḓuvha:

Ṱalutshedzani uri zwi ḓa hani uri murunzi wa muthu u none, u sekene, u lapfe, u pfufhifhale?

Tshirendo itshi a tshi na raimi. Vhalani tshi no nga tshenetsho tshi re afho fhasi, tshi re na raimi.

Ni vhona u nga itshi tshi khwiṋe? Bulani uri ngani.

Vhaṅwe vhathu vha humbula uri vha a nnḓivha

Tshiṅwe tshifhinga ndi mudenya

Vha humbula uri vha ḓivha u nnḓivha

Tshiṅwe tshifhinga ndi tou ṋenya

Kha ri ṅwale

Tangedzelani madzinakhumbulelwa mafhungoni a re afho fhasi.

Khonani yanga o ri ndi londe vhukonani hashu.

Lufuno lwa mme ndi luhulwane.

Ndi tshi vha sedza maṱoni nda vhona vhuṱungu vhu re mbiluni yavho.

A sedza zwiḽiwa nga lutamo lu sa timatimisi.

O vhanda zwanḓa nga dakalo musi vha tshi mu sumbedza rokho ntswa.

Madzinakhumbulelwa ndi madzina a no kwama mihumbulo, vhuḓipfi kwana mvumbo sa lufuno, nyofho, tsinyuwo, vhuhali, dakalo, lunako na vhumvumvu. Ha kwamei.

Kha ri ṅwale

Elekanyani nga madzina khumbulelwa a inwi muṋe. A ṅwaleni afho fhasi.

Ṅwalani fhungo ni tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 117 2019/10/21 09:48:28

Ndi pfala ndi kha khumbulelwa?

Kha ri ṅwale

Ṅwalani phara ya mitaladzi miṱanu i no ri fha ṱhalutshedzo yaṋu sa muthu. Lingedzani u shumisa madzinakhumbulelwa mavhili kha ṱhalutshedzo iyi.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani tshirendo ni tshi ḓirenda.
Shumisani muṱoḓo hoyu.

Mutaladzi wa 1: _____ (Dzina ḽaṋu)

Mutaladzi wa 2: _____, _____, _____
(mvumbo tharu dzaṋu kana nzulele ya muvhili waṋu)

Mutaladzi wa 3: Mukomana/murathu kana khaladzi _____

Mutaladzi wa 4: Ane a funa _____, _____, na _____ (zwiraru: vhathu, zwithu na mihumbulo)

Mutaladzi wa 5: Ane a pfa e na _____ kha _____ (vhuḓipfi ha 1 kha tshithu tsha 1)

Mutaladzi wa 6: Ane a lila _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na lila)

Mutaladzi wa 7: A fha vhaṅwe _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na fha vhaṅwe)

Mutaladzi wa 8: A no ofha _____, _____, na _____(zwithu zwa 3)

Mutaladzi wa 9: A no tama u vhona _____ (fhethu ha 1 kana muthu)

Mutaladzi wa 10: A no lora nga _____ (tshithu tsha 1 kana muhumbulo)

Mutaladzi wa 11: Mugudi wa _____ (tshikolo tsha haṋu kana dzina ḽa mudededzi)

Mutaladzi wa 12: _____ (dzina ḽa miswaswo kana ni dovholole dzina ḽaṋu)

TSH HL Gr5 B1 THIndd 118 2019/10/21 09:18:31

Ḓuvha:

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi tshi no shumisa ipfi ‘dakalo’ sa dzinakhumbulelwa ni kone u ṅwala tshirendo tshaṋu inwi muṋe ni tshi shumisa dzinakhumbulelwa.
Ni vhalele kiḽasi tshirendo tshaṋu.

DAKALO

Dakalo ḽi nga mutshelo

Ḽi nukhelela sa maluvha museni

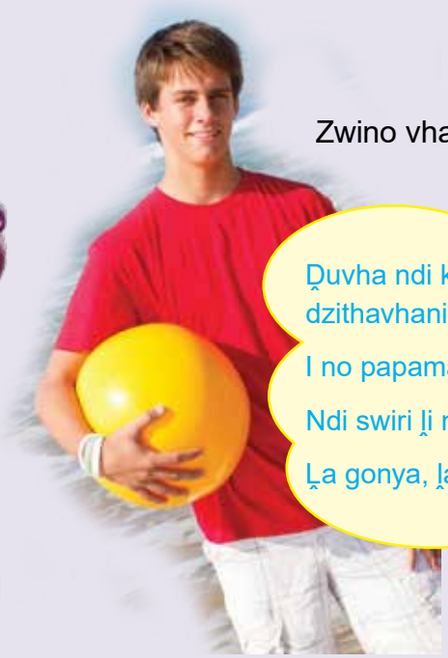
Ḽa ḓifha sa tshiḽiwa tshi no ḓifhelela

Ḽi nyanyula u fana na tsimbi tshikolo tshi tshi bva

Ḽi suvhelela sa vhukuse ha kumangana

Ndi dzula naḽo ha hashu ḓuvha na ḓuvha

Zwino vhalani tshirendo hetshi.

Ḓuvha ndi khambana tswuku dzithavhani

I no papamala i tshi pfuka maḓanzhe

Ndi swiri ḽi no enda ḽi tshi aṋwa na nḓila

Ḽa gonya, ḽa tsa, ḽa ṉupela.

Ṅwalululani ndima ni shandule mamethafore a vhe mafanyisi.

Kha ri ṅwale

Paḓulani maipfi a bve madungo.

Khethekanyani ipfi nga murahu ha dungo ḽiṅwe na ḽiṅwe, tsumbo, khe-the-ka-nya-ni, ḓi-li-nga, mba-mbe.

Ni songo khethekanya ipfi ḽa dungo ḽithihi.

mu/shu/mo

mafhungomatsivhudzi

khumbulelwa

Kha ri ṅwale

ngauri

murunzi

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 119 2019/10/21 09:48:36

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

Kha ri ambe

- Ni vhona u nga ipfi tsiko ḽi amba mini?
- No no vhuya na sika tshithu?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika shango?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika inwi?

- Lushaka luṅwe na luṅwe lu na zwiṱori zwalo zwi no lu takadza zwine vhathu vha zwi anetshela vha tshi dovhololа.
- Zwiṱori izwi zwi pfi ndi ngano.

Kha ri vhale

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

U rangani musi ḽifhasi ḽi tshi sikiwa, Nyammbeula (Mammbeula) o vha e hone. Ṋotshi yo mu hwala a pfuka magabelo a maḓanzhe a titaho a re ḽifhasini ḽoṱhe. Ṋotshi ya pfa yo farwa nga phepho khulu khathihi na u neta. Ya ṱingaṱinga i tshi ṱoḓa fhethu ho omaho, hu re na mavu hune ya nga rula muhwalo wayo hone.

Ya vho fhufha nga u ongolowa tshoṱhe zwino nahone i tsinitsini na maḓi. Ho no vha fhaḽa, ya vhona dzuvha ḽitshena ḽe ḽa vha ḽo ṱharamuwa lwa hafu (ḽi songo fhelela). Ṋotshi ya vhea Nyammbeula ngomu mbiluni ya dzuvha ha vha u ṱavha mbeu ya muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula. Mbeu iyi ya dzula yo tsireledzwa kha maḓumbu na maḓi.Ndi fhaḽaha iḽa ṋotshi i tshi mbo ḓi fa.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni ḽo tsha ḽo tou kelengende, ha mbo vha hone u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma. Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa Vharwa we a sika na u ira madzina zwithu. Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi. Nyammbeula u tsireledza vhathu kha malwadze na khombo dzine dza nga vha wela. Fhedziha, Vharwa a vha rabeli Nyammbeula. Vha rabela ḓuvha, ṅwedzi na ṋaledzi, hu si Nyammbeula.

Kha ri ṅwale

No no vhuya na vhona Nyammbeula u no rabela?

Ni nga shumisa ipfi ḽifhio u ṱalutshedza Nyammbeula u no rabela?

Nyammbeula a no rabela u itela vhathu vha Vharwa zwivhuya zwifhio?

TSH HL Gr5 B1 THnndd 120 2019/10/21 09:18:33

Ḓuvha:

Ndi zwithu zwihulwane u itela vhathu zwivhuya?

Ambani nga zwithu zwivhili zwivhuya zwe na vhuya na ita.

Ḽiṅwe dzina ḽa VhaSan ndi ḽifhio? Nangani kha maipfi a re afha fhasi:

Vharwa | Xhosa | Zulu | Tsonga

Ḽimethafore ndi figara ya muambo i no ṱalutshedza zwithu kana tshithu. A ḽi shumisi maipfi sa kana fana na.

Ṋotshi na nyammbeula u no rabela vho vha na vhuṱanzi uri ṅwana wa u thoma wa MuSan a bebiwe. Ni vhona u nga ndi ngani ho nangwa ṋotshi. Nangani ipfi ḽa khwiṋe ḽa u fhedzisa fhungo:

Muṅwali o nanga ṋotshi ngauri i a kona u _____ zwiṅwe zwikhokhonono zwine zwa lingedza u i thivhela nḓila.

luma | vhaisa | raha | ṱhavha

Nyammbeula u tsireledza VhaSan kha mini?

Vharwa vha rabela nnyi?

Ḓidzhieni no ṱangana na nyammbeula kha ṱari. Ni nga ita mini?

No vha ni tshi nga ita zwifhio arali no vha ni tshikhokhonono tshiṱuku sa thunzi? Bulani uri ngani?

Kha ri ṅwale

Wanani maipfi kha phara ane a vha na ṱhalutshedzo idzi ni a ṅwale zwikhalani zwo teaho. A ṅwaleni kha dikishinari yaṋu.

	lavhelesa ngei na ngei
	zwithu zwi no konḓa u hwala
	zwi no thivhela khombo
	tshithu tsho omelelaho
	mimuya i re na vhuhali

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr5 B1 THAndd 121 2019/10/21 09:48:38

U humbula nga Nyammbeula

Kha ri ṅwale

Vhekanyani mafhungo aya nga mutevhe wone uri a ite phara. Ni songo hangwa u thoma mafhungo aṋu nga ḽeḓeredanzi na u a fhedza nga tshiga tsha u awela.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni ḽo tsha ḽo tou kelengende, ha mbo vha hone u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma
Ndi fhaḽaha iḽa ṋotshi i tshi mbo ḓi fa
Ho no vha fhaḽa, ya vhona dzuvha ḽitshena ḽe ḽa vha ḽo ṱharamuwa lwa hafu
Ṋotshi ya vhea Nyammbeula ngomu mbiluni ya dzuvha ha vha u ṱavha mbeu ya muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula
U rangani musi ḽifhasi ḽi tshi sikiwa, Nyammbeula o vha e hone
Ṋotshi ya mu hwala i tshi pfuka nṱha ha magabelo matswu o tingaho ḽifhasi ḽiswa
Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa vharwa we a sika na u ira madzina zwithu
Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi

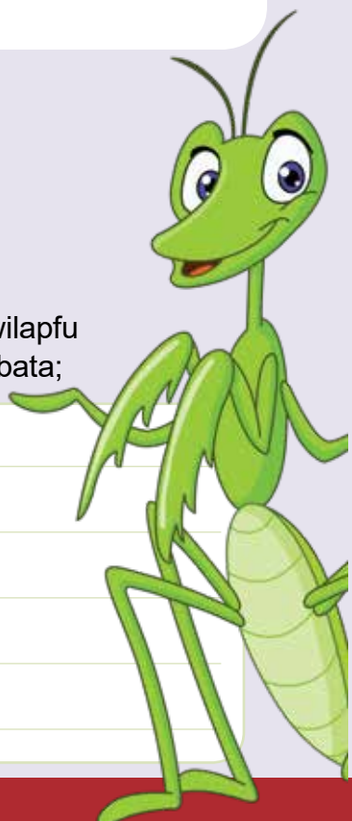

Kha ri ṅwale

Shumisani maipfimaṱalutshedzi na maipfi aya kha u ṱanganya mafhungo:

wone | musi | naḧone | ene | kana

u rembulusa ṱhoho nga 180°; maṱo a a kona u ṱala zwipondwa, u lindela zwipondwa; u zwima zwipondwa; musekene, muvhala mudala; zwanḓa zwilapfu zwine zwa petetshela phanḓa; mutalo wa mipfa kha milenzhe ya phanḓa; bata;

TSH HL Gr5 B1 TH.indd 122 2019/10/21 09:18:41

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Fhedzisani thebuḽu ni tshi shumisa maṱaluli a u vhambedza.

Tsumbo: ndapfu	ndapfusa	ndapfusesa
tsireledzea		
naka		
ḓifha		
tsini		
kule		

Kha ri ṅwale

Shandulani mafhungo aya a vhe mbudziso. Fhedzisani mbudziso iṅwe na iṅwe nga maipfi a re kha zwitange.

Tsumbo

Ṋamusi hu na maḓumbu na mvula. (mini)
Ṋamusi hu na mini?

U rangani nyambeula wo vha u hone.
(Lini)

Ṋotshi i hwala nyammbeula nga mulomo wayo. (mini)

Ṋotshi i vhea nyammbeula ngomu dzuvhani. (ngafhi)

Mbeu yo tsireledzea kha mutsho u si wavhuḓi. (ufhio)

Nyammbeula u tsireledza vhathu kha khombo. (mini)

TSHTHL Gr5 B1 THHindd 123 2019/10/21 09:48:45

Phikhokho i wana pfufho

Kha ri ambe

- Lavhelesani tshifanyiso tsha phikhokho. Ambani nga mithenga, mutshila, milenzhe yayo na ṋḓila ine ya ima ngayo.
- Ni vhona u nga itshi ndi tshiṋoni tsho nakaho?
- Ho naka mini khatsho?
- Phikhokho ya tshisadzi i pfi mini?

Kha ri vhale

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kalekale, phikhokho yo vha i tshiṋoni zwatsho. Mathenga na mutshila zwi buraweni na u vha na tshika. Yo vha i na milenzhe ya u vhifha yo onyekanaho. Ḽiṅwe ḓuvha musi Phikhokho i tshi khou tshela, Indra mudzimu wa lutombo (ṱaḓulu), a mbo fhira nga luvhilo.

"Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?" ndi Phikhokho i tshi vhudzisa. "Khosi ya tshiṱuhu Ravan u khou nngidimedza.

"Naho ndi mudzimu ndi tshi kona u rwa vhathu nga lupenyo, Ravana ene ha kwamei. Tshine nda nga ita uri ndi ḓitsireledze kha Ravana ndi u tou shavha. Fhedzi a huna hune nda nga dzumbama hone hafha fhethu."

"Iḓani nga u ṱavhanya. Ndi ḓo imisa mutshila wanga inwi na kona u dzumbama nga ngomu."

Ravana a balelwa u vhona he Indra a dzumbama hone a fhiruludza a tshi dzhena vhukati ha ḓaka. "Ndo livhuha vhukuma," ndi Indra. "U tshiṋoni tsha u vhifha, fhedzi a u ofhi."

Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi ḓo u ita tshiṋoni tsho nakesaho shangoni ḽoṱhe.

Musi Indra a tshi khou amba, phikhokho ya mbo ḓi shanduka. Mathenga a vha mivhala ya lutombo ya u naka, mutshila wa nga baphathi ḽidala ḽa u naka ḽi re na maṱo a zwiṅaiṅai. Phikhokho ya ḓisedza maḓini ya vhona yo naka vhukuma. Ya thoma u ḓipfa i tshi vho tshimbila yo imisa na mutsinga.

Musi i tshi vhona phikhokho ya phambo, ye ya vha i songo tou naka u yafhi, yo vha i tshi ṱharamudza mutshila u itela u ṱongisa lunako lwa mutshila wayo.

Fhedziha ndi mini tshe tsha kundwa u shanduka? Milenzhe! Tshifhinga tshoṱhe musi phikhokho i tshi sedza milenzhe yayo ya wana yo vhifha, yo vha i tshi mbo ḓi kokodzela mutshila fhasi i tshi lingedza u dzumba iyo milenzhe ya thoma u zhamba.

Kale India ho vha hu tshi pfi musi Phikhokho i tshi lila, zwi amba uri hu ḓo vha na mithathabo, phenyo na mvula.
Indra, mudzimu wa mvula na mithathabo ovha o ita Phikhokho muḓinḓa wawe.

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 124 2019/10/21 09:18:46

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale Phikhokho yo vha yo tou ita hani musi i sa athu shanduka?

Yo vho vhonala nga nḓilaḓe musi yo no shanduka?

Yo ḓifara nga nḓilaḓe musi yo no nakesa?

Ni a ḓivha muṅwe muthu ane a vhona u nga o nakesa?

U ḓifara nga nḓilaḓe?

Nangani ṱhoho yoneyone ya tshiṱori itshi:

Ni vhona u nga mafhungo a phikhokho ndi lungano (febuḽu)? Ndi ngani ni tshi ralo.

	Indra u shavha mudzimu wa vhuhali.
	Phikhokho yo wana hani mathenga ayo.
	Phikhokho na phikhokho ya phambo

Ndi ngani Indra o shandukisa mathenga na mutshila zwa phikhokho?

Febuḽu ndi nganetshelo i ne kanzhi ya vha na vhabvubedzwa vha phukha nahone mafhungo ayo a si a vhukuma. Fhedzi i na pfunzo ine ra guda khayo.

Ni vhona u nga phikhokho yo vha yo naka i sa athu shanduka ya vha tshiṉoni tsha u naka kana yo naka musi yo no shandukiswa? Tikedzani phindulo yaṉu.

Kha ri ṅwale No vhala tshiṱori tsha phikhokho ya u vhifha ye ya shanduka ya vho naka. Ni vhona u nga uri “u ḓikukumusa sa phikhokho” zwi amba mini.

Zwino ambani ni kha tshigwada tsha vhoiwe uri ni vhona u nga zwi tevhelaho zwi amba mini ni kone u ṅwala ṱhalutshedzo dza hone.

O tetemela sa luṱanga lu maḓini		O fhufha vhavhili vha sera	
Mulalo o tswuka sa tshiguluzwana		O sekena sa lwatsi	

TSHITL Gr5 B1 THHindd 125 2019/10/21 09:48:46

Mańwe hafhu nga Phikhokho

Kha ri ńwale

Lavhelesani ṱhoho na mutaladzi wa u thoma wa tshirendo tshi re afho fhasi. Zwi ni vhudza zwine tshirendo tsha amba ngazwo. Mińwe mitaladzi i shuma u tikedza mafhungo a re tshirendoni. I ni vhudza zwinzhi nga ha fhungo ḽihulwane, fhedzi mańwe a mafhungo ha ngo tea tshirendo itshi. Mafhungo aya ha ni vhudzi zwinzhi nga muhumbulo muhulwane. Ńwalululani tshirendo tshi si na mitaladzi i songo teaho u dzhena khatsho.

Phikhokho

Phikhokho, phikhokho, u na mivhala yavhuḓi
Ḽitshere ḽiṱuku ḽa u takadza
Muvhala wa lutombo wa u naka, ndi tou tama
arali wo vha u wanga,
Phetheni dzi ngaho musengavhadzimu,
Hu na mivhala midala ya u naka, ya lutombo na ya ṱaḓa,
Ni thamuwa fhano na ya fhaḽa
Matshimbilele au a u naka, u tshi ṋenya nga u ḓihudza,
Na lutzhemo lune wa ṱavha,
Maṱo a penyaho, madala a u naka
Tswirr! Tswirr u vhidza khonani dzau
Ni fusha maṱo a muvhoni.

Kha ri ńwale

Fhedzisani thebuḽu i re afho fhasi. Kha khoḽomo ya u thoma, ńwalani vhaanewa vha re kha lungano lwe na vhala ngei nṱha ni ṱalutshedze fhethuvhupo. Kha khoḽomo ya vhuvhili, ńwalani zwiitei zwe zwa ḓisa thaidzo kana khuḓano. Kha khoḽomo ya vhuraru, ambani nga khuḓano kana thaidzo, ni kone u ńwala zwe zwa bvelela zwo vhangwa nga thaidzo. Tsha u fhedza, ńwalani zwine ra khou kaidzwa khazwo kana pfunzo ya lungano ulu.

Vhaanewa na Fhethuvhupo	Zwiitei zwe zwa ḓisa khuḓano	Khuḓano i re tshiṱorini	Zwiitei zwi no vhangwa nga khuḓano	Pfunzo

TSH HL Gr5 B1 THnndd 126 2019/10/21 09:18:17

Ḓuvha:

ḓihudza | u vha muhali | vhifha | tzhema

Vhalani ṱhalutshedzo ni ḓadze mavhaka nga maipfi a khwiṋesa a no bva kha mutevhe.

u lilela nṱhesa	
u sa naka	
u ḓidzhiela nṱha nga zwine wa vha zwone	
u kona u livhana na u lwa na khombo	

Shumisani maipfi a re tshibogisini ane a ṱalutshedza zwe phikhokho ya vha i zwone musi i sa athu naka na musi yo no naka.

onyana | tshika | seisa | tshiṋoni zwatsho | u naka | muvhala wa lutombo | mudala | buraweni | maṱo a penyelelaho

U rangani	Nga murahu

Shandulani mafhungo a tevhelaho a bve kha maambiwa a ye kha maambelwa.

“Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?” ndi Phikhokho i tshi vhudzisa.

Phikhokho yo vhudzisa Indra. _____

“Khosi ya tshiṱuhu Ravan u khou nngidimedza.”

Indra a ri _____

“Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi ḓo u ita tshiṋoni tsho nakesaho shangoni ḽoṱhe.”

Indra a ri _____

TSHTHL Gr5 B1 THIndd 127 2019/10/21 09:48:47

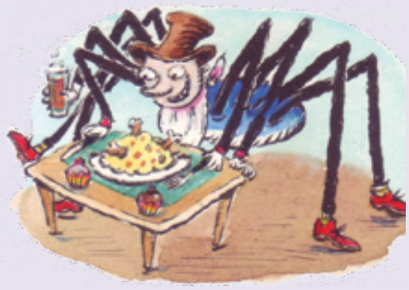
Anasi buvhi ḽa tseḓa na tshibodempembe (thetili)

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

- Lavhelesani ṱhoho ya lungano ulu na zwifanyiso zwalwo ni vhudze tshigwada tshaṋu uri ni vhona u nga tshiṱori itshi tshi ḓo amba nga mini.
- Ni vhona u nga tshi ḓo fhela nga nḓilaḓe?

Muṅwe musi nga madekwana, buvhi Anasi a dzula fhasi uri a ḓikande nga tshilalelo tsha u ḓifha. Zwenezwi musi a tshi tou thoma u ṅenza genzu ḽa u thoma, ha pfala u ombaomba vothini. A takuwa a ya a vula vothi. A tshi hasha maṱo a wana hu Tshibodempembe, tshe tsha vha tshi tshi vhonala tsho neta vhukuma. Tshibodempembe tsha ri, “Anasi, ndi khou humbela u swielelwa.

Ndo tshimbila lwendo lulapfulapfu ṋamusi, zwino ndo neta nahone ndi na nḓala.” Fhedzi Anasi o vha e na tseḓa a sa ṱoḓi u ḽa zwiḽiwa zwawe na muṅwe muthu. A vhamba maano a sa takadzi. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi tou fhasi ṱhwee ṱafulani uri tshi ḽevho zwiḽiwa, Anasi a thoma u zhamba, “Heiwe Mpembe, zwanḓa zwau zwo tswuka nga maanḓa! U nga si ḽe nga zwanḓa zwi re na mashika ngauralo! Tshimbila u yo ṱamba.” Zwanḓa zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha vha tsho fhedza ḓuvha ḽoṱhe tshi nḓilani. Nangoho ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi tshimbila nga u ongolowa tsha vhuya tsha swika mulamboni, tsha ṱamba zwanḓa, tsha dovha hafhu tsha tshimbila nga u ongolowa tshi tshi vhuya ṱafulani.

Nga itsho tshifhinga ndi musi Anasi o no thoma kale u kapula zwiḽiwa. Musi Tshibodempembe tshi tshi sala tshi tshi swika ndi musi zwiḽiwa zwi tsini na u fhela. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi ḓa tshi tshi tou fhasi ṱhwee uri tshi thome u ḽa zwiḽiwa, Anasi a thoma u zhamba hafhu, “Heiwe Mpembe, zwanḓa zwau zwi tshee zwo tswuka! Tshimbila u yo tamba hafhu!” Zwanḓa zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha tshimbila ngazwo tshi tshi yo ṱamba mulamboni. Tshibodempembe tsha takutshedza hafhu zwi tshi pfisa vhuṱungu tsha vhuyelela u ṱamba zwanḓa hafhu.

Tshi tshi sala tshi tshi kokovha tshi tshi vhuya, tsha wana hu si tshee na zwiḽiwa. Tshibodempembe tsha lavhelesa Anasi tsha ri, “Ndo livhuha no mmbidza uri ri lalele roṱhe. Arali ḽiṅwe ḓuvha na ḓiwana ni tsini na muḓi wanga, ni dzhene ri lalele roṱhe” Ha mbo fhela tshifhinga, buvhi Anasi a thoma u dzulela u humbula zwe Tshibodempembe tsha mu fulufhedzisa uri tshi ḓo mu fha zwiḽiwa. Zwenezwoha, ḽiṅwe ḓuvha Anasi a mbo ya muḓini wa Tshibodempembe nga tshifhinga tsha tshiswiṱulo, musi ḓuvha ḽi hafhaḽa nṱha henefho mulamboni. Tshibodempembe tsho vha tsho ḓi ganamela zwatsho nṱha ha tombo, tshi tshi khou ṱavhela masana, vhunga zwibodempembe zwi tshi tou ralo. Musi Tshibodempembe tshi tshi tou vhona Anasi tsha mbo ri, “Ri a vusa Anasi! Wo ḓa u lalela na nṋe ṋamusi?” Anasi a ri, “Ee, zwi nga vha zwavhuḓi nga maanḓa hezwo, ndi a livhuha.” Nḓala ya Anasi yo vha i tshi khou ṋaṋa tshoṱhe. Ndi fhaḽaha Tshibodempembe tshi tshi dia tshinwi tsha dzhena maḓini, Anasi a sala o lindela henefho matomboni khunzikhunzini dza mulambo. Hu si kale Tshibodempembe tsha mbo thunyuwa tsha ri “Khezwoha Anasi. Zwiḽiwa zwo luga. Kha ri lalele roṱhe” Tshibodempembe tsha mbo dia tshinwi hafhu tshi tshi ya u ḽa maṱari madala e tsha a lugisela tshilalelo. Anasi a lingedza u dia tshinwi uri a tsele fhasifhasi maḓini, zwe vhutoto vhunga buvhi ḽi si tshibodempembe. Zwa konḓa vhukuma u ṋupela ngauri o vha a tshi sokou papamala hu si na hune a ya. A lingedza u tou fhufhela, a lingedza u ita tshinwi,

TSH HL Gr5 B1 THI.indd 128 2019/10/21 09:18:50

Ḓuvha:

zwoṱhe zwa kunda. A kundwa u swika hune zwiḽiwa zwa vha hone. Ho no vha kale fhaḽa Anasi a ḓelwa nga muhumbulo.

A panga matombo zwikwamani zwa dzhasi ḽawe, u swikela a tshi vho lemela lune a kona u ṋupela maḓini. A vhona ṱafula ya tshibodempembe yo ṱamiwa nga maṱari madaladala na zwiṅwe zwiḽiwa zwa u ḓifha. Fhedziha zwenezwi Anasi a tshi kha ḓi ri u a hovhelela zwiḽiwa, Tshibodempembe tsha mu dzivhisa, tsha ri, “Anasi, ngohongoho ni nga si ḽe zwiḽiwa no ambara dzhasi! Fhano muḓini a ri iti zwithu ngauralo.” Anasi a bvula dzhasi. Zwino khakhathi ya vha uri arali a si na matombo a u mu ṋupedza, u a papamala a humela nṱha nnḓa ha maḓi.

Tshiṱori itshi tshi khou amba nga nnyi? _____

Tshiṱori itshi tshi bvelela ngafhi? _____

Tshiṱori tshi khou amba nga mini? _____

Pfunzo ya tshiṱori itshi ndi ifhio? Itani thiki kha phindulo yoneyone.

	Tshi sa fheli tshi a ṱula!
	U tshi lingedza u ḓi ita muṱali, u nga wana uri muṅwe o ṱalifha u fhira iwe.
	U songo dzikusa tshisima.

Tshimbidzani maṱo kha bugu yaṋu ya mishumo ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Tshiṱori tsha Anasi wa Buvhi tshi kha siaṱari ḽifhio? _____

Ndi nyito ifhio ya u thoma ine na tea u ita? _____

Ndi nyito ifhio ya u fhedza ine na tea u ita? _____

Ndi kha vhege ifhio hune na guda nga thangi? _____

Shumisani thangi kha u vhumba maipfi maswa:

Thangi ndi zwivhumbi zwine zwa ṱumiwa kha mudzi kana tsinde ḽa ipfi u itela u shandula zwine ipfi ḽa amba na u vhumba ipfi ḽiswa.

ḓi | ku | ra | nya

lunako | tshea | mabindu | tukana

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

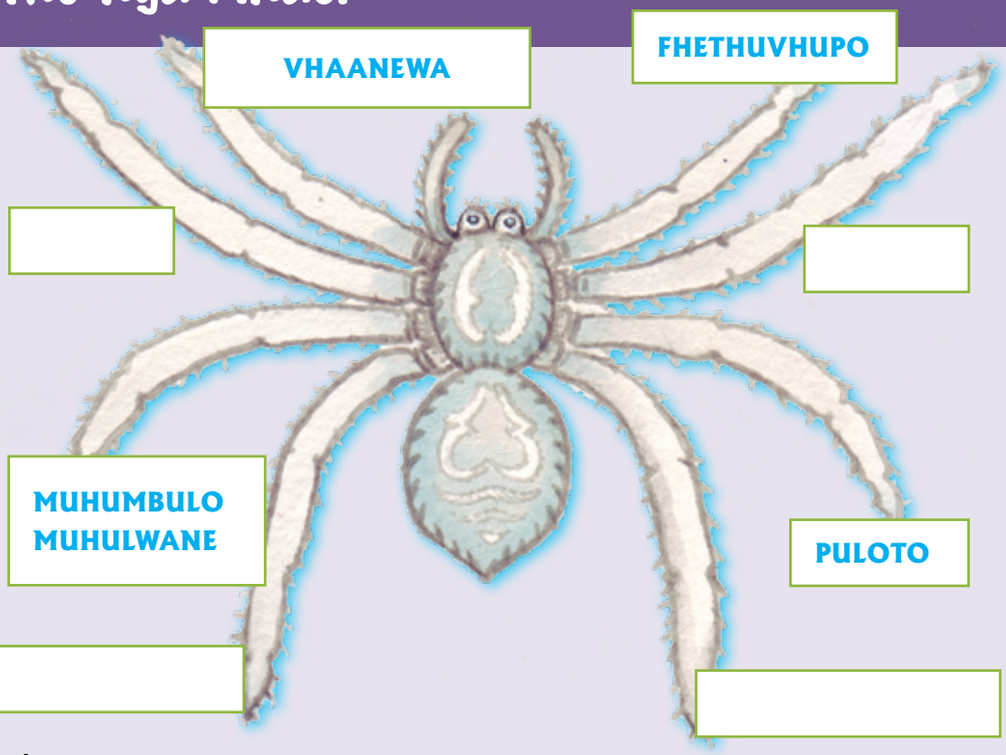
TSHTHL Gr5 B1 THIndd 129 2019/10/21 09:48:50

Zwiṅwe hafhu nga Anasi

Kha ri ṅwale

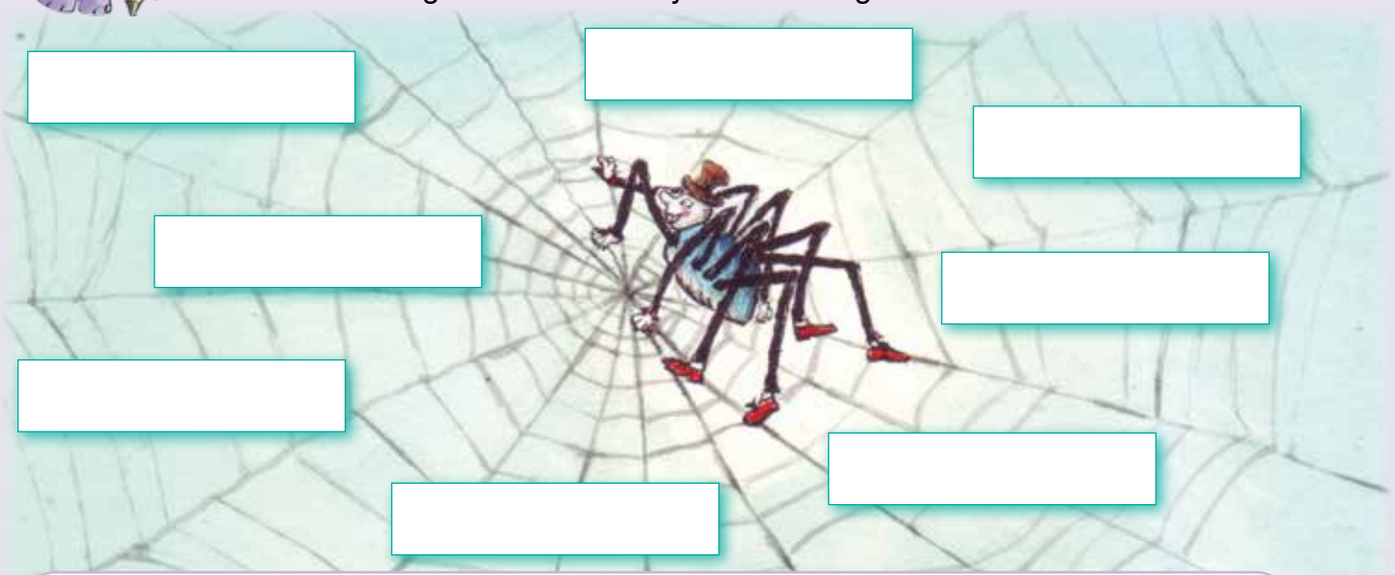
Itani buvhi ḽa tshiṱori. Ḓadzani mavhaka a re kha Milenzhe ya Buvhi. Fhedzisani mavhaka a re kha milenzhe ya buvhi nga: muanewa muhulwane/ vhaanewa vhahulwane, muhumbulo muhulwane, fhethuvhupo na puloto.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani maṱaluli a no ṱalutshedza mvumbo ya Anasi.
Nangani maṅwe kha ayo a re tshibogisini.

u na tseḓa | u na mbilummbi | u na vhunwa | u na vhutshivha | o naka | u na vhukwila | u hula

u na nḓala | u na vhulenda | o neta | muswa | o ṱalifha | u na mbilu | o ṱukufhala

Tshikhalani tshi re afho fhasi, ṅwalani mafhungo mararu o fhelelaho ni tshi shumisa maipfi ayo a u ṱalutshedza.

TSH HL Gr3 B1 THIndd 130 2019/10/21 09:18:52

Ḓuvha:

Zwino elekanyani nga muṅwe muthu ane na mu ḓivha ni ṱalutshedze mvumbo yawe ni tshi shumisa maipfi a no bva kha thebuḽu iyi.

muswa kana mulala	u na nungo kana ha na nungo	mulapfu kana mupfufhi	u na misipha kana ndi musekene
mutali kana tsilu	u na vhulenda kana u na vhukolikoli	u a ambesa kana o bvuḓa	u a vhavhalela kana u na vhutshivha

Ṅwalani thovhekano ya zwiitei tshiṱorini itshi.

Tsha u thoma buvhi ḽo dzula fhasi ḽa ḽa zwiḽiwa zwa u ḓifha.
U bva afho
Ha tevhela
Nga murahu
Nga murahu Anasi o ya u dalela tshibodempembe tshi tshi humbula uri tshi ḓo wana zwiḽiwa.
U bva afho
Ha tevhela
Tsha u fhedzisela

Kuipfi “u” na maiti zwi vhumba maipfi a no shuma sa madzina.
Maipfi ayo a kona u tevhela maṅwe maiti na maṱaluli.
Dzinaḽiiti/ḽiitidzina ndi
u + ḽiiti.

Ṅwalani dzinaḽiiti/ḽiitidzina.

Ro mu ṱuṱuwedza _____ (vhala) ngano nnzhi.

A si zwavhuḓi _____ (kombetshedza) muthu _____ (vhala) nga Anasi arali a sa zwi takaleli.

Ndo vha fulufhedzisa _____ (vhavhalela) mabuvhi fhedzi a thi kholwi uri ndi ḓo zwi kona.

Fiḽimu i no amba nga mabuvhi yo vha yo tea _____ (vhonwa) ngauri i a takadza.

Ri ḓo ya _____ (renga) maḽegere.

_____ (zwifha) a si tshithu tshavhuḓi.

TSHTHL Gr5 B1 THAindd 131 2019/10/21 09:48:52

Mbiḓi i wana mavhala

Kha ri ambe

- Ndi tshiṱori tsha kholekhole. Ni vhona u nga tshiṱori tsha kholekhole ndi mini?
- Hu na zwiṱori zwa kholekhole zwine na zwi ḓivha? Huṅwe ṱhamusi makhulu waṋu vho vhuya vha ni anetshela zwone? Arali hu na tshine na tshi ḓivha, tshi anetsheleni tshigwada tsha vhoiwe.
- Ni vhona u nga tshiṱori itshi tshi khou anetshelwa nga huswa?
- Muanewa ndi nnyi?
- Humbulelani uri ni vhona u nga tshiṱori tshi ḓo fhela nga nḓilaḓe.

Kha ri vhale

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

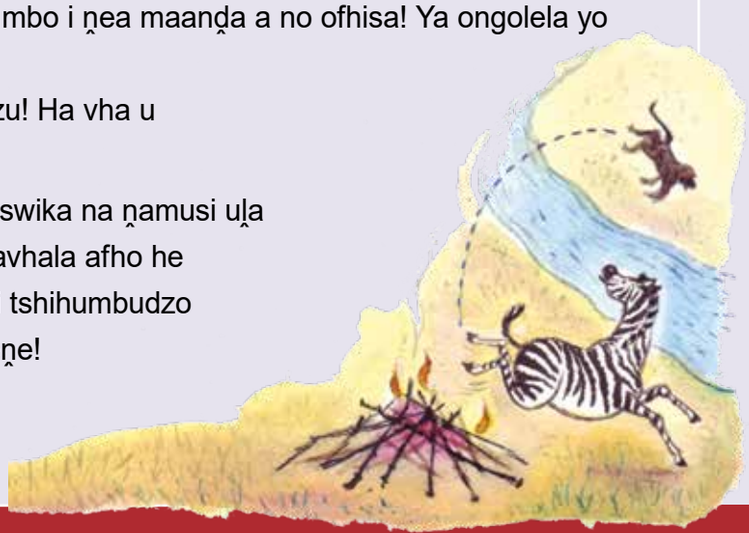
Kalekale, Pfeṋe ḽihuluhulu ḽa vhuhali ḽo ya ḽa dzula khunzikhunzini dza mulambo. Pfeṋe iḽi ḽa vusa pfiriri kha dziṅwe phukha dze dza vha dzi tshi dzula hanefho khunzikhunzini dza mulambo dzo takala. Ḽa vhivhedza fhethu hoṱhe u tsa na mulambo ḽa ri ndi haḽo, ḽa ri a huna muthu we a tendelwa u nwa maḓi a mulambo uyu. Dziṅwe phukha dza sinyuwa nga maanḓa nahone dza fa nga ḓora fhedziha hu sa vhe na we a vha muhuli kana a vha na maanḓa a u hanedza Pfeṋe – nga nnḓa ha Mbiḓi. Nga itsho tshifhinga, Mbiḓi ndi musi i tshee na mukumba mutshenatshena nahone i tshi fana na bere tshena.

Mbiḓi ya muhali ya wana Pfeṋe, ḽe ḽa vha ḽo dzula ḽo ḓigeḓa muliloni muhulu, ya itela Pfeṋe khaedu uri vha lwe. Ha pfaniwa uri a no ḓo kundwa u tea u pfuluwa khunzikhunzini ya mulambo. Phukha idzi mbili dza lwa masiari oṱhe na vhusiku hoṱhe.

Ndi musi Mbiḓi i tshi vho thoma u neta ndi he Pfeṋe ḽa mbo ḓi i sukumedzela muliloni!

Ha bvelela zwiṅwe zwithu zwi no mangadza. Vhuṱungu he Mbiḓi ya vhu pfa musi i tshi khou fhiswa nga khuni dze dza vha dzi muliloni ha mbo i ṋea maanḓa a no ofhisa! Ya ongolela yo sinyuwa, ya raha Pfeṋe ḽa levhuwa ḽa swika ḽe seli ha mulambo vhudzu! Ha vha u ngalangala haḽo.

Mbiḓi yone a yo ngo sala i si na mbonzhe. U swika na ṋamusi uḽa mukumba mutshenatshena wa Mbiḓi u na mavhala afho he wa fhiswa nga khuni dzi no khou nyenga. Ndi tshihumbudzo tsha uri yo vha muhali musi we ya lwa na Pfeṋe!

TSH HL Gr5 B1 THHindd 132 2019/10/21 09:18:59

Ḓuvha:

Ṱalutshedzani zwe Pfeṇe ḽa ita zwe zwa dina phukha khunzikhunzini dza mulambo.

Kha ri ṅwale

Ndi mini tshe tsha ṇea Mbiḓi maanḓa a u ḓilwela?

Ndi mini tshe tsha ṇea Mbiḓi mavhala?

Ni vhona u nga mbiḓi yo vha i muhali? Bulani uri ngani.

Tshiṱori itshi ndi lungano kana ndi ngoho? Bulani uri ngani.

Kha ri ṅwale

Dzhenisani maipfi oneone a u ṱanganya mafhungo a re afho fhasi. A nangeni kha maipfi a re tshibogisini.

naho | nahone | ngauri | fhedzi | kana | musi | zwino | nga nnḓa ha musi | u swika

Ḽifanyisi ḽi vhambedza tshithu na tshiṅwe, hu tshi shumiswa maipfi “sa” kana “u fana na”.

Tsumbo: Ndalamo o takala sa ṱhambelamaḓi, ngauri o phasa.

Nthambeleni o lapfa sa mupapawe.

Ḽimethafore ḽi vhambedza zwithu zwivhili hu si na u monamona:

Tsumbo: Nthambeleni ndi mupapawe.

1. Tshikolo tsho vha tshi tsha takadzi ndi tshee muṱuku.

2. Ndi a ita tshuṅwahaya ndi khou ṱoḓou phasa.

3. Makole o swifhadza hoṱhe i ḓo na.

4. I ḓo na makole o swifhadza hoṱhe.

5. Bugu iyi i a ḓura i na mafhungo manzhi.

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 133 2019/10/21 09:49:00

Ḓisikeleni lunganovhubvo lwaṋu

Kha ri ṅwale

Talelani mafanyisi na mamethafore fhungoni ḽiwe na ḽiṅwe.

Nangani ṱhalutshedzo yone ya ḽifanyisi na ḽimethafore ḽiṅwe na ḽiṅwe afho tshibogisini. Ni kone u ṅwala ṱhalutshedzo kha mutaladzi u re nga fhasi ha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe.

u shaya nungo

u tshimbila a tshi ṱonga

u sa dina

u hanganea

u sa funa tshika

Zwa u lwala ha Malindi zwo vha zwo fara mme awe ṱhaha. Vhaṅwe vhana vha kiḽasini yashu vha na vhudele hu no nga ha tshimange.

Livhalani u tshimbila nga u tou tepa sa lusengele.

Ndi tshi vhona bugu dzanga dzo kherulwa nda pfa ndo kulekana miraḓo.

Khaladzi a Luvhani ndi phola i sa vhudziswi.

Sandani zwo mu kela maṱari ngauri o hangwa u ṅwala tshuṅwahaya yawe.

Ṅwalani fhungo ḽa inwi muṋe ḽine ḽa vha na ḽipfanisi ngomu ḽi no vhambedza zwithu zwivhili.

TSH HL G5 B1 TH4.indd 134 2019/10/21 09:19:07

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Shandulani vhuthihi ha madzina vhu vhe kha vhunzhi. Ni vhe na vhuṱanzi uri mapfanisi a madzina a a shanduka na one.

Muthu u fuwa phikhokho uri a i ṱongise.

Vhuṱungu he mbiḓi ya vhu pfa i tshi fhiswa nga tshikuni ho ita uri i wane maanḓa!

Pfeṇe ḽihuluhulu ḽo vha ḽi tshi dzula khunzikhunzini dza mualambo.

Phikhokho ya ḓi sedza maḓini ya vhona i songo naka zwone.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani lunganovhubvo (kha siaṱari ḽi tevhelaho). Vhunzhi ha nganovhubvo hu lingedza u ṱalutshedza uri tshithu tsho ḓisa hani shangoni.

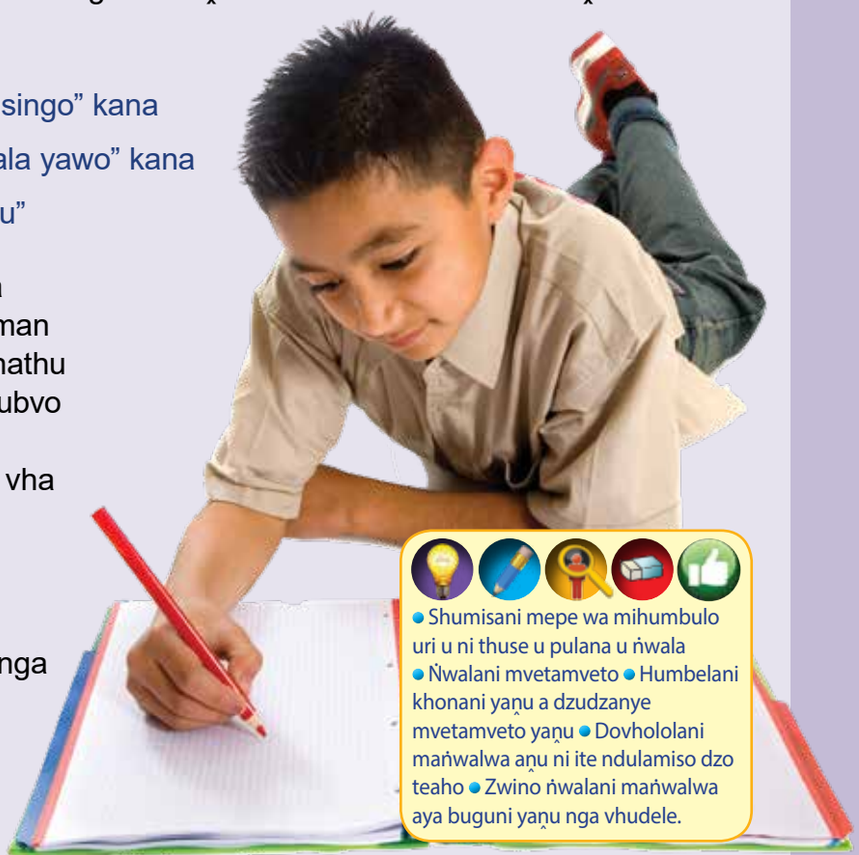
Tsumbo khedzi: “Nḓou i tshi wana musingo” kana

“Musengavhadzimu u tshi wana mivhala yawo” kana

“Ndi nga mini ṅwedzi u tshi bva musiku”

Vhaanewa vha nganovhubvo vha vha vhathu vha re na maanḓa (sa Spiderman na Superman), kana zwipuka kana vhathu vha manditi. Vhaanewa vha nganovhubvo vha na zwipfi zwi no nga zwa vhathu (vha nga takala, vha ṱungufhala kana vha sinyuwa).

- Ṅwalani phara tharu - mathomo, mutumbu na magumo.
- Ṅwalani tshiṱori tshine vhathu vha nga tama u tshi thetshelesa.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṇu a dzudzanye mvetamveto yaṇu
- Dovhololani maṅwalwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṇu nga vhudele.

TSHTHL Gr5 B1 THHandd 135 2019/10/21 09:49:10

Ṅwalani lunganovhubvo lwaṉu hafha:

Phara ya u thoma:

Phara ya vhuvhili:

Phara ya vhuraru:

TSH HL Gr5 B1 TTH.indd 136 2019/10/21 09:19:12

Dikishinari yanga

A a

B b

C c

D d

TSH TIL Gr5 B1 TH1.indd 137 2019/10/21 09:49:12

Dikishinari yanga

E e

F f

G g

H h

TSH HL G5 B1 TH.indd 138 2019/10/21 09:19:13

Dikishinari yanga

I i

J j

K k

L l

TSH TTL Gr5 B1 TTHandd 139 2019/10/21 09:49:13

Pikishinari yanga

M m

N n

O o

P p

TSH HL G5 B1 TH.indd 140 2019/10/21 09:19:11

Q q

R r

S s

T t

TSHTTL Gr5 B1 TTPandd 141 2019/10/21 09:49:14

Dikishinari yanga

U u

Y y

V v

Z z

W w

X x

TSH HL G5 B1 TH.indd 142 2019/10/21 09:19:11